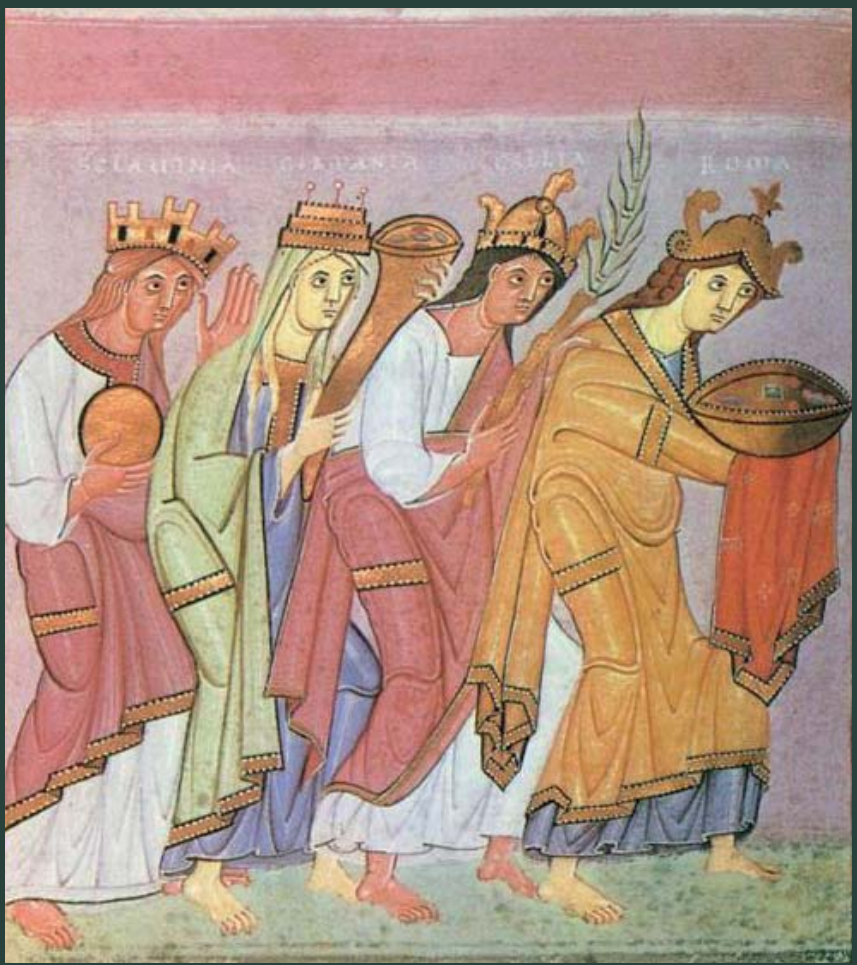
Przegląd Środkowo-Wschodni

6/2021

Uniwersytet Warszawski
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Przegląd Środkowo-Wschodni

Przegląd Środkowo-Wschodni

6/2021

Uniwersytet Warszawski
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej

Warszawa 2021

Rada Naukowa

CSc. Madina Alekseeva (*Российская академия наук*)
Dr hab. Joanna Gierowska-Kałłaur (*Polska Akademia Nauk*)
Dr hab. Jerzy Gordziejew (*Uniwersytet Jagielloński*)
CSc. CSc. Alexander Grishchenko (*Московский педагогический государственный университет, Российская академия наук*)
PhD Magnus Ilmjärv (*Tallinna Ülikool*)
Prof. dr hist. Ēriks Jēkabsons (*Latvijas Universitāte*)
Prof. PhDr. Peter Káša (*Prešovská univerzita v Prešove*)
dr hab. Jadwiga Kozłowska-Doda (*Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej*)
CSc. Roman Kyselov (*Національна академія наук України*)
doc. CSc. Andrei Liuby (*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*)
dr Dangiras Mačiulis (*Lietuvos istorijos institutas*)
Prof. DSc. Viktor Moisiienko (*Житомирський державний університет імені Івана Франка*)
doc. dr Nataliya Nyagolova (*Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий”*)
doc. CSc. Oksana Ostapchuk (*Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Российская академия наук*)
PhDr. Marek Příhoda, Ph.D. (*Univerzita Karlova*)
Dr. Roman Smolorz (*Universität zu Köln*)
doc. CSc. Andrii Smyrnov (*Національний університет „Острозька академія”*)

Recenzenci tomu

Prof. Viktar Astroha (*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*)
Dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk (*Uniwersytet Warszawski*)
Dr hab. Jolanta Jóźwiak (*Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy*)
CSc. Natallia Hardzijenka (*Беларускі дзяржаўны архіў музей літаратуры і мастацтва*)
Dr hab. Jerzy Gordziejew (*Uniwersytet Jagielloński*)
CSc. Andrei Liuby (*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*)
CSc. Vitaly Makarevich (*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт*)
Dr hab. Grażyna Mańkowska (*Uniwersytet Warszawski*)
Dr Ruslana Kramar (*Uniwersytet Warszawski*)
CSc. Henadz Semianchuk (*Uniwersytet Warszawski*)
Prof. Viachaslau Shved (*Uniwersytet Warszawski*)
CSc. Anatol Vialiki (*Uniwersytet Warszawski*)

Redakcja naukowa

Jerzy Grzybowski – redaktor naczelny
Joanna Getka – z-ca redaktora naczelnego
Marzena Grzybowska – sekretarz redakcji

Grzegorz Gąsior
Monika Grącka
Katarzyna Karwowska
Joanna Kozłowska
Rostysław Kramar
Iwona Krycka-Michnowska
Marcin Niemojewski

Spis treści

ARTYKUŁY

Павел Котаў, *Праваслаўныя Вялікага Княства Літоўскага ў дыпламатычнай рыторыцы ў канцы XIV- пачатку XVI ст.ст.* ... 9

Наталля Сліж, *Праца гарадзенскага магістрата ў другой палове XVII ст.* ... 31

Захар Шыбека, *Умовы і вынікі ўзбагачэння беларускага сялянства ў другой палове XIX ст.* ... 55

Оксана Альошина, *Просвітницька діяльність Кам'янецького православного братства Подільської губернії у другій половині XIX ст.* ... 77

Валентина Острога, *Подготовка учителей для средних учебных заведений Беларуси во 2-й пол. XIX – нач. XX в.* ... 91

Daria Korotkova, *Negocjacje A. Gołowińskiego z S. Zanderem w latach 1921–1923 (eserowcy białoruscy versus poselstwo sowieckie na Litwie)* ... 111

Maxim Karaliou, *Narodowe rady wiejskie w kontekście polityki narodowej BSRS 1924–1939 (na przykładzie Łotyszy i Polaków)* ... 123

Андрэй Мастыка, *Беларускі студэнцкі саюз у культурна-асветніцкім жыцці Заходняй Беларусі (да 100-годдзя заснавання арганізацыі)* ... 147

Сергей Шабельцев, *Русские белоэмигранты в Аргентине: „от монархии к сталинизму" (1930–1940 гг.)* ... 169

Дзіяна Радулевіч, *Сацыяльна-дэмакратычны рух у Рэспубліцы Беларусь: станаўленне і развіццё* 207

Joanna Wasiluk, *Функционирование англицизмов в русских рекламных текстах (на примере женских глянцевых журналов)* 225

Анна Котиченко, *Галина Гурська: (не)забута постать літературного Львова* 241

RECENZJE

Inesa Szulska, *Jolita Linkevičiūtė-Rimavičienė, „*Kilmės įrašas. Komunikacija ir kultūrų hibridizacija Lietuvoje” 257

Noty o Autorach 265

ARTYKUŁY

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.9-30

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210601

Data przesłania: 18.12.2020
Data akceptacji: 01.05.2021

Павел Котаў

Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie
pavel.kotau@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4615-3371

Праваслаўныя Вялікага Княства Літоўскага ў дыпламатычнай рыторыцы ў канцы XIV- пачатку XVI ст.ст.[1]

Prawosławni wyznawcy Wielkiego Księstwa Litewskiego w retoryce dyplomatycznej pod koniec XIV i na początku XVI wieku

Artykuł traktuje o różnych formach obecności wyznawców prawosławia Wielkiego Księstwa Litewskiego w retoryce dyplomatycznej pod koniec XIV i na początku XVI wieku. Po nawróceniu Litwinów w 1386 r. zakon krzyżacki próbował udowodnić, że Wielkie Księstwo nie jest dobrym krajem chrześcijańskim, wskazując na prawosławną większość na Litwie. Rycerze przedstawiali prawosławnych Rusinów jako wrogów Kościoła rzymskiego i heretyków, którzy cieszyli się życzliwością władców litewskich. Strona polsko-litewska początkowo również oskarżała rycerstwo o faworyzowanie chrześcijan wschodnich, ale później na soborze w Konstancji w latach 1414–1418 przedstawiła swoich prawosławnych poddanych jako gotowych zjednoczyć się z kościołem zachodnim. W latach 30. XIV w. te same tropy odtwarzali różni aktorzy. Byli polscy przedstawiciele, którzy rysowali obraz zagrożenia prawosławnego na Litwie przed soborem bazylejskim i dyplomacją krzyżacką, wspomagającą wielkiego księcia Świdrygiełłę w próbach zjednoczenia prawosławnych Rusinów z Rzymem. Wojny z Moskwą pod koniec XVI w. przyniosły inny wymiar retoryki dyplomatycznej: kwestię

[1] The funding for the present research paper was provided by the Czech Ministry of Education, Youth and Sports for specific research (IGA_FF_2021_014).

wolności wiary Rusinów w Wielkim Księstwie Litewskim oraz ideę jedności chrześcijan w obliczu zagrożenia osmańskiego. Głównym sposobem przezwyciężenia sprzeczności między sytuacją religijną w Wielkim Księstwie Litewskim a zachodnim chrześcijańskim ideałem jedności w ortodoksji w retoryce dyplomatycznej była perspektywa osiągnięcia tego ideału w najbliższej przyszłości. Z drugiej strony konfrontacja tej sytuacji z podobnymi żądaniami ze Wschodu prowadziła do wyartykułowania idei wolności sumienia i znaczenia pokoju między dwoma odłamami chrześcijaństwa.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, zakon krzyżacki, cerkiew, kościół katolicki, dyplomacja

З прыняццем каталіцтва Ягайлам у 1386 годзе і каталіцкім хростам паганскага насельніцтва Літвы і Жамойці Вялікае Княства Літоўскае з уласнымі каталіцкім манархам і структурамі каталіцкай царквы намінальна стала часткай лацінскага свету. Аднак большасць жыхароў Вялікага Княства засталася праваслаўнай. Верацярпімасць у сярэдневечнай хрысціянскай Еўропе не ўяўлялася каштоўнасцю, ідэалам надварот было адзінства вернікаў у артадоксіі[2], таму суіснаванне ў адной краіне некалькіх варыянтаў хрысціянства выглядала непажаданым станам і адхіленнем ад нормы. У дадзеным артыкуле разглядаецца, як праваслаўныя і звязаная з іх прысутнасцю "ненармальнасць" рэлігійнай сітуацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім рэфлектавалася ў дыпламатычнай рыторыцы і прапагандзе вакол канфліктаў ВКЛ з Тэўтонскім Ордэнам, маскоўскай дзяржавай і ўнутрыдзяржаўным супрацьстаянні ў Вялікім Княстве ў 1430-х гадах. Крыніцамі, на якія абапіраецца даследаванне, з'яўляюцца лісты бакоў канфліктаў, пасольскія інструкцыі, а таксама прамовы дэлегацый падчас дыпламатычных перамоў і казані ўдзельнікаў пасольстваў на саборах каталіцкай царквы[3]. Гэтыя да-

[2] A. Patschovsky, *Toleranz im Mittelalter. Idee und Wirklichkeit*, [w:] *Toleranz im Mittelalter*, red.: A. Patschovsky, H. Zimmermann, Thorbecke 1998, s. 392.

[3] Дакументы з архіва вялікіх магістраў Тэўтонскага Ордэна выдадзеныя ў J. Voigt (ed.), *Codex Diplomaticus Prussicus*, Bd. 4–6, Königsberg 1853–1861 [далей: CDP],

кументы шырока выкарыстоўваліся даследчыкамі ў працах прысвечаных адпаведным перыядам гісторыі ВКЛ і яго суседзяў, гісторыі канфліктаў і замежнай палітыкі ўладароў[4]. Важнымі яны былі і для даследчыкаў становішча праваслаўных у ВКЛ і гісторыі уніі ўсходняй і заходняй царквы[5]. Ідэялагічна-рытарычны аспект падобных крыніц даследавалі ў сваіх працах Анджэй Фелікс Грабскі, які рэканструяваў вобраз Польшчы ў лацінскай Еўропе,[6] Барыс Флора, які, даследуючы ўзаемнае ўспрыняцце ўсходніх і заходніх хрысціян, паказаў, што ў лацінскім свеце праваслаўныя ўпершыню пачалі разглядацца, як ворагі ў адным шэрагу з паганцамі ў дакументах з канцылярыі чэшскага караля Пржэмысла Отакара II[7], і Генадзь

H. Hilderbrand (ed.), *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, Riga-Moskau, 1884 [далей: LECUB]; эпісталярны матэрыял XV стагоддзя ў A. Prochaska (ed.), *Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae* 1376–1430, Cracoviae 1882 [далей: CEV] і A. Lewicki (ed.), *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 1–3, Kraków 1876–1894 [далей: CESDQ]; дакументы канцылярыі Жыгімонта Старога ў *Acta Tomiciana*, T. 3, 1853 [далей: AT]; дакуметны датычныя дыпламатычных зносін Аляксандра і Івана III з кнігі 6 Літоўскай метрыкі і Пасольскіх кніг польскага двара выдадзеныя ў *Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археграфическою коммисіею*, Т. 1–2, Санктпетербургъ 1846–8 [далей: АЗР], і Г. Карпов (ed.), *Сборникъ русскаго историческаго общества*, Т. 35, Санктпетербургъ 1882 [далей: СИРИО]; крыніцы, якія асвятляюць падзеі на саборах у Канстанцы і Базэлі: H. Fincke, *Acta Consilii Constantientis*, Vol. 2, Münster 1923 [далей: ACC] і E. Martène, U. Durand. (ed.) *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio,* t. 8, Parisiis 1733.

[4] A. Prochaska, *Dzieje Witołda, w. księcia Litwy*, Wilno 1914; A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły: ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892; М. Кром, Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV–первой трети XVI в., Москва 2010; J. Nikodem, *Witold Wielki Książę Litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013.

[5] O. Halecki, *From Florence To Brest (1439–1596)*, Rome 1958; Б. Флоря, *Православный мир восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007, с. 263–381.

[6] A.F. Grabski*, Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV–XV w.*, Warszawa 1968.

[7] Б. Флоря, *У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*,

Сагановіч, які звярнуў увагу на суадносіны ідэалагічнай асновы і практыкі вайны нямецкіх рыцараў з праваслаўнымі русінамі[8]. У дадзеным артыкуле пытанне суадносін дыпламатычнай рыторыкі і прапаганды з рэальным станам рэчаў у ВКЛ пакінутае па-за разглядам і ўвага засяроджана менавіта на аргументацыйных стратэгіях, на ідэалагічным баку выказванняў, на тым, якія вобразы праваслаўнай царквы, яе вернікаў і інстытуцый выкарыстоўваліся пры інструметалізацыі канфесійнай сітуацыі ў ВКЛ, а таксама на тым, які быў адказ на такую інструменталізацыю. Гэты адказ у сваю чаргу можна разглядаць, як спробу спалучэння шматканфесійнасці ВКЛ з паноўным на той час у Еўропе ідэалам адзінства ў артадоксіі.

Канфлікт з Ордэнам 1386–1424. Супрацьстаянне Тэўтонскага Ордэна з ВКЛ цягнулася з XIII стагоддзя і разглядалася нямецкімі рыцарамі перадусім як барацьба з паганцамі, але і прыняцце Ягайлам каталіцтва і каталіцкі хрост Літвы не спынілі ваенныя дзеянні. Нягледзячы на заклікі Папы аб спыненні вайны супраць новаахрышчаных, рэйды з удзелам замежных рыцараў працягваліся яшчэ дзесяцігоддзе. Новым імпульсам стаў адкрыты канфлікт Ягайлы з Вітаўтам у перыяд 1389–1392 гадоў, калі апошні знаходзіўся ў Ордэне. Распачатыя ў 1396 годзе перамовы скончыліся падпісаннем Салінскага міру ў 1398 годзе, паводле якога Вітаўт аддаваў Тэўтонскаму Ордэну ва ўладанне Жамойць[9]. Мір быў парушаны ў 1401 годзе, калі ў Жамойці пачалося паўстанне супраць рацараў, якое Вітаўт падтрымаў. У перыяд 1401–1403 гадоў Ордэн і Вітаўт з Ягайлам праводзілі шырокую дыпламатычную кампанію,

Москва 2007, с. 111–205.

[8] Г. Сагановіч, *Крыжаносцы і русіны: ад дактрыны да практыкі вайны з ВКЛ*, „Беларускі гістарычны агляд“, 2006, Т. 13, Сш. 2, с. 115–134.

[9] H. Gersdorf, *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union: Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390)*, Marburg 1957, s. 97–113, 135–144; W. Urban, *The Samogitian Crusade*, Chicago 1989, p. 195–223; J. Nikodem, *Witold Wielki…*, s. 128–141, 174–180; A. F. Grabski, *Polska w opiniach…*, s. 216–218.

абараняючы сваю пазіцыю ў лістах да еўрапейскіх манархаў[10]. Ранцёжскі мір 1404 года захаваў статус кво, але новая вайна разгарэлася ў 1409 годзе. Пачатак вайны азначаў і новыя дыпламатычныя высілкі: 9 верасня 1409 году быў складзены тзв. *мемарыял Ягайлы* са скаргамі на Ордэн, а ў канцы 1409 году ўзнік адказ рыцараў – *мемарыялы Ордэна*[11].

Першыя гады пасля хросту Літвы ордэнская дыпламатыя не засяроджвала ўвагу канкрэтна на праваслаўных ВКЛ, а ўзгадвала іх разам з літоўцамі, гаворачы агулам пра жыхароў вялікага княства. „Літоўцы, русіны і іншыя няверныя“ былі тымі, супраць каго Ордэн вёў вайну, каб абараніць усё хрысціянства[12]. Адмову спыніць ваенныя дзеянні супраць Літвы Ордэн аргументаваў уласным гістарычным досведам. Вялікі магістр Конрад Цольнэр тлумачыў у сваім лісце Папу рымскаму Урбану IV у 1388 годзе, што, як ясна вынікае з мінулага, літоўцы і русіны праз нейкі час адпадуць ад веры, таму заключэнне з імі міру будзе небяспечным як для Ордэна, так і для ўсяго хрысціянства[13]. Думка, што хрост быў адно падманным манёўрам з боку Літвы, каб аднавіць уласныя сілы, паўтаралася ўсё апошняе дзесяцігоддзе XIV стагоддзя[14]. Напрыклад, такое бачанне сітуацыі меў і чэшскі кароль Вацлаў IV у 1390 годзе, выказваючы Ягайлу сваю занепакоенасць магчымым паўтарэннем гісторыі з Мідоўгам, які ў свой час пасля хросту і каранацыі адпаў ад каталіцтва[15].

Пазней Ордэн пачаў указваць на праваслаўных ВКЛ, як на сведчанне таго, што стан хрысціянства ў ВКЛ не палепшыўся[16], што

[10] J. Nikodem, *Witold Wielki…*, s. 255–268.

[11] A. Szwed, *Polish and Teutonic diplomatic activity in Europe during the conflict of 1409–1411*, http://history.pth.net.pl/files/articles/Szweda_A_Polish_and_Teutonic_diplomatic_activity_in_Europe.pdf [доступ: 10. 12. 2020], p. 6–9.

[12] CDP, Bd. IV, s. 65, n. 46.

[13] Ibidem, s. 69, n. 52.

[14] CDP, Bd. VI, s. 10–11, n. 11.

[15] CDP, Bd. IV, s.85-87, n. 65.

[16] CDP, Bd. VI, s. 65, n. 61; Г. Сагановіч, *Крыжаносцы і русіны…*, с. 132–131.

хрысціянства „каралём і Вітаўтам не шануецца моцна“[17]. Сведчаннем няшчырасці прыняцця каталіцтва Вітаўтам паводле вялікага магістра Ульрыха фон Юнгенгена ў мемарыяле 1409 года было тое, што вялікі князь літоўскі карыстаецца імем Аляксандр, якое атрымаў пры пераходзе ў праваслаўе, а не Віганд, пад якім быў ахрышчаны ў каталіцтва ў 1383 годзе ў Тапіаў[18]. Па меры таго, як трываласць літоўскага хросту рабілася відавочнай, дыпламатыя Ордэна рабіла націск на малалікасць новаахрышчаных католікаў у параўнанні з праваслаўнымі[19]. У 1403 годзе Ягайла абвінавачваўся ў тым, што ён скрывае той факт, што Русь у дзесяць разоў большая, чым Літва[20], а ў мемарыяле 1409 году сцвярджалася, што сярод саміх літоўцаў на аднаго ахрышчанага ў каталіцтва прыходзіцца 100 ахрышчаных у праваслаўе[21].

Ордэн падкрэсліваў, што русіны з’яўляюцца ворагамі хрысціянства і Святой Рымскай Імперыі[22]. У пасланнях Ордэна ў 1401–1403 націск на неправавернасці праваслаўных ВКЛ праяўляўся і ў тым, як іх называлі – не проста русіны, а “русіны, схізматыкі, больш за тое ератыкі”[23]. Найбольш разгорнута пра ератычнасць русінаў была гаворка ў пасланні вялікага магістра каралю Францыі Карлу VI і нямецкім князям у 1403 годзе[24]. Пра праваслаўных падданых вялікага князя там казалася як пра народ з „цвёрдай шыяй і жорсткім сэрцам“. Гэты выраз паходзіць са Старога Запавету, дзе ў кнігах Сыход і Прарока Езэкіеля так гаворыцца пра народ Ізраіля ў момант ягонай непаслухмянасці Богу[25]. З антычных часоў такі зварот

[17] CDP, Bd. V, s. 180, n. 134.
[18] CEV, p. 997, ap. 4.
[19] CDP, Bd. VI, s. 65, n. 61.
[20] CDP, Bd. V, s. 190, n. 137.
[21] CEV, p. 999, ap. 4.
[22] CDP, Bd. VI, s. 65, n. 61
[23] CDP, Bd. V, s. 164, n. 122.
[24] Ibidem, s. 181-182, n. 135
[25] Ibidem: „dure cervicis et cordis indomabilis”, пар. R. Weber, R. Gryson (ed.), *Biblia Sacra: iuxta Vulgata versionem*, Ed. V, 2007, p. 122 (Gen 32:9): “rursumque ait

ужываўся ў дачыненні да ератыкоў і народаў, якія не былі цалкам хрысціянізаваныя. Вялікі магістр звяртаў увагу еўрапейскіх манархаў на разыходжанні ў веры паміж праваслаўнымі і каталікамі. Перадусім гэта было непрыняцце Filioque – дактрыны аб сыходжанні Святога Духа ад Айца і Сына, непадпарадкоўванне Рыму, а таксама прафанацыя таінстваў. Адзначалася, што русіны адмаўляюць вучэнні каталіцкага касцёла і вядуць супраць верных хрысціян вайну, а там, дзе захопліваюць уладу, забіваюць католікаў. У лісце прыводзяцца, як перасцярога, адмоўныя прыклады суіснавання католікаў з армянамі і грэкамі на Сіцыліі і Кіпры.

Ордэн імкнуўся ўказаць на вялікі ўплыў, які маюць праваслаўныя ў ВКЛ. Самай нагляднай ілюстрацыяй была сям'я Ягайлы і перадусім ягоны брат Скіргайла, які быў праваслаўным і ў свой час „шмат праліў хрысціянскай крыві"[26]. Заўважалася таксама, што праваслаўнымі былі і іншыя Ягайлавы браты[27]. У мемарыяле 1409 году падкрэслівалася, што такая сітуацыя пры адсутнасці мужчынскіх нашчадкаў, можа прывесці да таго, што рускія землі адпадуць ад каталіцкага манарха. Такім чынам яшчэ раз звярталася ўвага на ненадзейнасць Ягайлавага хросту[28]. Падманлівасць прыняцца каталіцтва праяўлялася паводле рыцараў і ў тым, што Ягайла пра „русінаў схізматыкаў і ератыкоў клапоціцца, іх ахоўвае і падтрымлівае"[29]. Доказам было тое, што на Літве і Русі замкі і крэпасці сцерагуць не хрысціяне (католікі) а няверныя[30], што літоўскі князь аддае перавагу праваслаўным перад католікамі пры прызначэнні пасад і сярод намеснікаў пераважаюць праваслаўныя[31], і што польскі кароль за час, што мінуў пасля хросту, маючы ўладу над права-

---

Dominus ad Mosen cerno quod populus iste durae cervicis sit", p. 1268 (Ez 2:4): „et filii dura facie et indomabili corde sunt".

[26] CEV, p. 996, app. 4.

[27] Ibidem, p. 21, n. 65; CDP, Bd. VI, s. 118, n. 113.

[28] CEV, p. 999, app. 4.

[29] CDP, Bd. VI, s. 155, n. 146.

[30] CDP, Bd. V, 179–181, n. 134.

[31] Ibidem, s. 182, n. 135; CEV, p. 996, app. 4.

слаўнымі, „амаль нікога з іх няшчаснага абраду ва ўлонне Святой маці-царквы не перавёў”[32].

Перавага праваслаўных у ВКЛ у пасланнях Ордэна ілюстравалася таксама вобразамі. Так каталіцкія храмы ў параўнанні з праваслаўнымі выглядаюць як “клеці і хацінкі ў параўнанні з палацамі і харомамі”[33]. Паводле ж маніфеста 1409 году касцёлы ў ВКЛ больш падобныя на канюшні, чым на храмы, і здараецца, што ў адной царкве два біскупы (што з’яўляецца парушэннем канонаў), прычым „адзін жыве ў беднасці і жабрацве, а другі, русін, у багацці і дабрабыце”[34]. Не прамінаў увагай Ордэн перамовы, саюзныя адносіны Вітаўта з няверным, сярод якіх узгадваюцца праваслаўныя Масква і Вялікі Ноўгарад[35].

Польска-літоўскі бок, які імкнуўся пераканаць каталіцкую грамадскасць у тым, што Вітаўт і Ягайла з’яўляюцца добрымі хрысціянамі, не мог ігнараваць закіды з боку Ордэна адносна праваслаўных. Пра важнасць пытання сведчыць тое, што ў мемарыяле Ягайлы 1409 году „схізматыкі” згадваюцца ў чатырох з першых сямі артыкулаў аб’ёмнай скаргі супраць рыцараў. Прычым польскі кароль у сваю чаргу абвінавачваў Ордэн у сімпатыях да праваслаўных. Так узгадвалася, што ў час хросту Літвы мяцежны князь Андрэй Полацкі, які быў праваслаўным, знайшоў падтрымку ў рыцараў у Лівоніі[36]. Ордэн таксама паводле польска-літоўскага боку нёс адказнасць за тое, што дачка Вітаўта Соф’я выйшла замуж за вялікага князя маскоўскага Васіля I, у час, калі Вітаўт знаходзіўся ў крыжакоў. Гэта з аднаго боку быў доказ саюзу нямецкіх рыцараў з „прыгнятацелем каталіцкай веры”, а з другога, Ордэн рабіўся вінаватым у тым, што Соф’я, якая „была б намі абачліва ахрышчана”, вымушаная была прыняць праваслаўе, і тым самым сталася

[32] CDP, Bd V, s. 186–191, n. 137.
[33] Ibidem, s. 181, n. 135.
[34] CEV, p. 999, app. 4.
[35] Ibidem, p. 987, app. 4.
[36] Ibidem, p. 195–196, n. 426.

жахлівая шкода ейнай веры[37]. Мемарыял Ягайлы ўтрымліваў абвінавачванне братоў Ордэна ў тым, што падчас кампаніі 1390 году яны знішчалі каталіцкія храмы, пакідаючы праваслаўныя „некранутымі і непашкоджанымі"[38]

Пасля паразы пад Грунвальдам змянілася месца русінаў у Ордэнскіх маніфестах. Удзел на баку польска-літоўскіх войскаў татараў даў нагоду Ордэну сцвярджаць, што Ягайла і Вітаўт атрымалі перамогу толькі дзякуючы „няверным і паганцам" у сваім войску і праваслаўныя русіны ўзгадваліся ў шэрагу іншых ворагаў хрысціянства: татараў, сарацынаў валахаў і г.д.[39] Торуньскі мір 1411 г. польска-літоўскі бок не задаволіў, няўдалай была і спроба вырашыць канфлікт арбітражам германскага караля Жыгімонта Люксембургскага. У 1414 годзе пачалася „Галодная вайна", і ўрэшце ў 1414 годзе па просьбе Жыгімонта і Папы рымскага Аляксандра V спрэчка была перанесена на сабор у Канстанцы[40]. Прадметам спрэчкі была прыналежнасць Жамойці, Памор'я, Хелмінскай і Міхалаўскай зямлі. Акрамя юрыдычнай аргументацыі Канстанцкі сабор стаў месцам ідэялагічных спрэчак. Рэктар Кракаўскага ўніверсітэта Павел Уладковіц (Paweł Włodkowic z Brudzenia) даказваў, што хрысціяне не маюць права атакаваць мірных няверных толькі па прычыне адрознай веры. У той жа час Ян Фалькенберг (Johannes Falkenberg) абараняў неабходнасць агрэсіўнай вайны супраць паганцаў і ў рэшце за свой трактат, у якім назваў польскага караля ератыком і заклікаў да крыжовага паходу, трапіў пад інквізіцыйны працэс[41]. Уладковіц сярод іншага апанаваў тэзісу Фалькенберга, што „забойства русінскіх духоўных, праз тое, што яны, як вядома

[37] Ibidem, p. 196, n. 426

[38] Ibidem, p. 197 n. 426.

[39] A.F. Grabski, *Pogrunwaldzkie polemiki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne" 1966, ser. I, zesz. 45, s. 45–66.

[40] P. Bar, *Diplomacie, právo a propaganda v pozdním středověku. Polsko-litevská unie a Řád německých rytířů na kostnickém koncílu (1414–1418)*, Brno 2017, s.21-22.

[41] Ibidem, 177–180.

з'яўляюцца ератыкамі, ня ёсць дрэнным учынкам, як і забойства паганцаў"[42]. Розгалас на саборы выклікала прыбыццё двух дэлегацый з Вялікага Княства Літоўскага. Першая ў колькасці 60 чалавек прыбыла ў канцы 1415 году і ў лютым 1416 года прадставіла перад саборам скаргу, у якой жамойты прасілі сабор аб дапамозе ў хрысціянізацыі края, якой перашкаджае Ордэн. У выніку паўнамоцтвы па хрысціянізацыі Жамойці ад сабору атрымалі віленскі біскуп і львоўскі арцыбіскуп, а Вітаўт з Ягайлам умацавалі сваё рэнамэ распаўсюднікаў каталіцтва[43]. У лютым 1418 году на сабор разам з пасольствам ад Вітаўта прыбыў літоўскі мітрапаліт Грыгорый Цамблак, ад імя якога была зачытаная прамова, у якой праваслаўны іерарх выказваў жаданні і спадзяванні на заключэнне ўніі паміж заходнім і ўсходнім хрысціянствам[44].

Польскі кароль, вялікі князь літоўскі і іх прадстаўнікі ўжо не мусілі замоўчваць ані факту існавання праваслаўных падданых, ані іх колькасць[45]. Пазнанскі біскуп Анджэй Ласкаж (Andrzej Łaskarz (Laskary) z Gosławic) у 1415 годзе прамовіў казанне з нагоды прыбыцця пасольства з Літвы[46]. У ёй ён падкрэсліваў вялізарнасць тэрыторыі, на якой жывуць тыя падданыя караля і вялікага князя, хто прытрымліваюцца грэцкага абраду, кажучы, што гэтыя землі немагчыма праехаць нават за месяц. Праваслаўныя на гэтых землях па словах Ласкажа маюць магчымасць бачыць у шматлікіх каталіцкіх храмах лацінскую літургію і сакраманты. Такім чынам праваслаўныя ВКЛ паказваліся ўжо не як пагроза заходнім хрысціянам, а наадварот патэнцыйныя нованавернутыя. Сэнс казання быў такі, што не яны ўплываюць на католікаў, а самі знаходзяцца пад

[42] S.F. Belch, *Paulus Vladimiri and His Doctrine Concerning International Law and Politics*, Vol. II, London–The Hague–Paris 1965, p. 997.

[43] P. Bar, *Diplomacie…*, s. 197–207; D. Baronas, S. C. Rowell, *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015, p. 252–254.

[44] P. Bar, *Diplomacie…*, s. 209–212.

[45] CEV, p 332, n. 621.

[46] ACC, Vol. II, p. 266–268.

уплывам каталіцкіх рэлігійных практык. У іншым святле Ласкажам было прадстаўлена і замужжа Вітаўтавай дачкі. Ён кажа пра "роднасць" як аргумент на карысць магчымага поспеху навяртання праваслаўных пры ўдзеле Вітаўта, паведамляючы сабору, што сын візантыйскага імператара мае дзяцей ад Вітаўтавай дачкі[47]. Ягайла і Вітаўт пастаянна паведамлялі айцам сабору, што жадаюць праваслаўных „прывесці да адзінства веры і сабраць ва ўлонні маці царквы"[48]. У лісце ў Канстанц 25 жніўня 1417 году польскі кароль і вялікі князь літоўскі пісалі пра тое, што праваслаўны люд гатовы да ўз'яднання, але знаходзіцца пад уплывам духавенства, і не хоча паўторна праходзіць абрад хросту[49]. Такім чынам перад удзельнікамі сабора ствараласа карціна, што перашкодай да ўз'яднання русінаў з каталіцкай царквою з'яўляецца толькі „упартасць іх пралатаў"[50]. Дэманстрацыяй высілкаў па рашэнні гэтай праблемы быў прыход ад Ягайлы ў 1415 годзе грэка члена ордэна дамініканцаў Тэадора Хрысабергеса, і ўзгаданае вышэй прыбыццё мітрапаліта Цамблака.

Уяўленні пра поспех уніі высілкамі Ягайлы і Вітаўта падмацоўваў поспех хрысціянізацыі імі Жамойці. Пытанні Жамойці і праваслаўных на саборы заўсёды былі побач. Казанне Ласкажа было з нагоды прыбыцця пасольства, якое пазней агучыла скаргі і просьбу жамойтаў аб хросце. Узгаданы вышэй ліст Ягайлы і Вітаўта 1417 году ў першай частцы ўтрымліваў навіны аб паспяховасці місіі ў Жамойці. Аднак у адрозненні ад выступлення жамойтаў, у выпадку з праваслаўнымі ўсё скончылася толькі дэкларацыямі. Гэта аднак не перашкодзіла Ягайлу і Вітаўту яшчэ больш

[47] Ласкаж уводзіў сваіх слухачоў у зман, шлюб з Янам Палеалогам узяла Вітаўтава ўнучка Ганна, дачка Соф'і і Васіля маскоўскага, аднак яна памерла бяздзетнай ў 1417 годзе. D. Baronas, S.C. Rowell, *The Conversion of Lithuania…*, p. 373–375.

[48] CEV, p. 332, n. 621.

[49] A.F. Grabski, *List Władysława Jagiełły i Witolda do Soboru w Konstancji (1417)*, „Nasza Przeszłość" 1966, R. 25, s. 277–-284.

[50] ACC, Vol. II, p. 266.

умацаваць вобраз распаўсюднікаў каталіцтва ва ўяўленні каталіцкай міжнароднай супольнасці. Іх працу ў гэтым кірунку адзначыў Жыгімонт Люксембурскгі ў лісце ў студзені 1418 году[51].

Унутрыдзяржаўны канфлікт 1432–1438. Пасля смерці Вітаўта ў 1430 годзе вялікім князем літоўскім стаў Свідрыгайла. Новы манарх узяў курс на канфрантацыю з Польшчай і саюз з Тэўтонскім Ордэнам. Канфрантацыя прывяла да Луцкай вайны за Валынь у 1431 годзе, якая скончылася безвынікова. Незадаволенасць палітыкай Свідрыгайлы прывяла да змовы супраць яго ў 1432 годзе, калі ў выніку пераварота новым вялікім князем быў абвешчаны Жыгімонт Кейстутавіч[52]. Вайна, у якой Жыгімонта Кейстутавіча падтрымлівала Польшча, а Свідрыгайлу Тэўтонскі Ордэн, доўжылася да 1438 году і скончылася перамогай Жыгімонта Кейстутавіча. У той жа час у 1431 годзе ў Базелі распачаў сваю працу сабор. Адным з пытанняў, якое мелася там разглядацца была ўнія з усходняй царквой. Сярод іншых запрашэнне да ўдзелу атрымалі польскі і літоўскі манархі[53].

Польскі бок імкнуўся прадставіць праваслаўных ВКЛ як пагрозу. У 1431 годзе польскія паслы ў сваёй прамове перад Папам Яўгенам IV паведамлялі, што русіны ў вялікім княстве „цяпер зноў пачынаюць рыхтавацца шкодзіць хрысціянскаму люду”[54]. Кракаўскі біскуп Збігнеў Аляснiцкі ў сваім лісце да кардынала Юлія Чэзарыні ў пачатку 1432 году як аргумент небяспекі праваслаўных, якіх называў „ератыкамі і схізматыкамі, што прытрымліваюцца веры грэцкай секты”, прыводзіў іх блізкасць да чэшскіх гусітаў. З аднаго боку ён

[51] CESDQ, T. II, p. 108–109, n. 88.

[52] С. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском 1432–1438*, Москва 2015, с. 176–290. Іншы погляд: А Любы. *Унутрыпалітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім у 30–40-ыя гг. XV ст* [w:] *Гісторыя Беларусі*, T. 1, red. П. Брыгадзін і інш, Мінск 2018, с. 200–212.

[53] J. Gill, *Council of Florence*, London 1957, p. 47.

[54] CESDQ, T. II, p. 272, n. 199.

звяртаў увагу на падабенствы ў абрадзе, а менавіта прычасце пад двума спосабамі і чамусьці беднасць кліра, а таксама на агульную мову[55]. Прыкладам збліжэння паводле Аляснiцкага з'яўляецца Жыгімонт Карыбутавіч, які жыве сярод гусітаў і пасылае сваіх паслоў у ВКЛ. Кракаўскі біскуп падкрэсліваў, што ў Карыбутавіча браты і ўвесь бацькоўскі і матчын род жывуць у грэцкім абрадзе, паказваючы, што ягоны пераход у гусіцтва з'яўляецца невыпадковым. Пра пэўны ўплыў такой рыторыкі сведчыць була Яўгена IV польскаму каралю з таго ж года, у якой праваслаўныя ўзгадваюцца ў пераліку ворагаў царквы побач з гусітамі[56].

Адзіным правільным падыходам да праваслаўных з'яўлялася, паводле полькага боку, кіраванне імі „жалезным прутом", як гэта рабілі Ягайла і Вітаўт[57]. Збігнеў Аляснiцкі піша пра тое, што ў часы княжання Вітаўта праваслаўным не давалі замкаў і пасад і не прымалі ў раду. Калі на саборы ў Канстанцы ў 1415 годзе польскі прадстаўнік казаў пра вялікасць „русінскіх земляў", каб намаляваць перспектыву ўз'яднання з рымскай царквой вялікай колькасці праваслаўных вернікаў, то праз пятнаццаць год амаль тыя ж словы пра вялікасць з вуснаў польскай дэлегацыі ў Базэлі прамаўляліся, каб падкрэсліць маштаб небяспекі, якую нясуць хрысціянству праваслаўныя ВКЛ без належнага кіравання, а княжанне Свідрыгайлы прадстаўлялася менавіта прыкладам такога неналежнага кіравання.

Уплыў праваслаўных на Свідрыгайлу быў, паводле яго апанентаў, праявай заняпаду каталіцтва ў ВКЛ і прычынай звяржэння гэтага манарха. Сімвалам гэтага ўплыву была быццам бы праваслаўная Свідрыгайлава жонка сястра цвярскога князя Ганна. Пра яе ўзгадваў Аляснiцкі, а пазней і Жыгімонт Кейстутавіч у сваім лісце вялікаму магістру Тэўтонскага Ордэна[58]. Ёй Свідрыгайла быццам

[55] Ibidem, p. 289, n. 204.

[56] A. Lewicki, *Powstanie Świdrygiełły*, s. 246.

[57] CESDQ, T. II, p. 272, n. 189.

[58] *Ibidem*, p. 289–290, n. 204; T. Hirsch, M. Töpke, E. Strehlke (ed.), *Scriptores rerum Prussicarum,* Bd. III, Leipzig 1866, s. 498 p. 4; Ганна Цвярская аднак перай-

бы дазволіў жыць у праваслаўі і яна сваю непрыязнь да каталіцтва праявіла, паводле змоўшчыкаў, блюзнерствам у дачыненні да абраза, падараванага Свідрыгайлу вялікім магістрам[59]. Свідрыгайла паводле слоў Збігнева Аляснiцкага яшчэ ў часы кіравання Вітаўта акружыў сябе праваслаўнымі, кіраваўся парадамі схізматыкаў, а таксама раздаваў ім замкі і пасады[60].

Свідрыгайла ж са свайго боку імкнуўся прадставіць сабору і Папу іншы вобраз сваіх праваслаўных падданых. 22 сакавіка 1433 году з Віцебску ў Базэль быў адасланы „ліст князёў, баяраў, рыцараў, месцічаў і жыхароў рускай зямлі". У гэтым лісце праваслаўныя цвердзілі, што ў мінулым былі падданымі каталіка Вітаўта, а пасля яго смерці прысягнулі Свідрыгайлу, абранаму са згоды Ягайлы, і наогул у даўнія часы яны пакляліся мець за гаспадара і быць у падпарадкаванні толькі у праўдзівага каталіка веры рымскай царквы[61]. Русіны ВКЛ такім чынам з'яўляліся „добрымі" схізматыкамі, якія падпарадакоўваюцца каталіцкаму ўладару і да таго ж гатовыя пераканаць „старэйшых веры" прыйсці на сабор і дамовіцца там пра ўнію. Сам Свідрыгайла ў лісце да сабору пераконваў сабор у тым, што ўсе яго свецкія падданыя русіны прыхільна ставяцца да ўніі і падтрымліваюць яе, аднак не хочуць ісці супраць духоўных мітрапалітаў і патрыярха[62]. Падобнае супрацьпастаўленне свецкіх праваслаўных і кліра мы бачылі ў пісьме Ягайлы і Вітаўта на Канстанцкі сабор. Пазней у лісце Яўгену IV Свідрыгайла прызнаваўся, што русіны застаюцца вернымі патрыярху, пры гэтым, імкнучыся па-

шла ў каталіцтва прыняўшы імя Соф'я: С. Полехов, *Браки князя Свидригайло Ольгердовича*, [w:] *По любви, въ правду, безо всякие хитрости. Друзья и коллеги к 80-летию В.А. Кучкина*, red: Б. Флоря, А. Горский, Е. Конявская, П. Лукин, П. Стефанович, С. Городилин, Москва 2014, s. 258–260.

[59] С. Полехов, *Наследники…*, с. 519, прил 1, 4.

[60] CESDQ, T. II, p. 289–290, n. 204.

[61] I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś (ed.), *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens.* Vol. V. 1431–1449, Romae 1995, p. 250–251, n. 1361.

[62] E. Martène, U. Durand (ed.), *Veterum scriptorum…*, p. 623.

казаць, што яны адкрытыя да Рыму, дадаваў, што „словамі вашымі змякчаюцца”[63].

Сам Свідрыгайла, спрабуючы абвергнуць словы сваіх праціўнікаў аб уплыве на яго праваслаўных, увесь час падкрэсліваў сваю бесперапынную працу па пераконванні русінаў, прадстаўляў сябе як уладара, які здольны пашырыць каталіцкую веру. Пакараннем мітрапаліта Герасіма ў 1435 годе ён страціў паслухмянага сабе іерарха – галоўны козыр перад Рымам, аднак у сваіх лістах да пантыфіка Свідрыгайла спрабаваў гэта выправіць, расказваючы пра свае спробы кантактавацца з іншымі праваслаўнымі уладарамі і канстантынопальскім патрыярхам[64].

На саборах ў Канстанцы і ў Базэлі мы знаходзім тыя ж самыя тропы адносна праваслаўных ВКЛ. З аднаго боку яны прадстаўляюцца як частка свету варожага лацінскаму хрысціянству, як тыя, хто выкарыстоўвае любое паслабленне ў адносінах да сябе, для таго каб несці шкоду католікам. Такому погляду супрацьпастаўляецца візія вялікай колькасці русінаў, што жадаюць уз’яднацца з Рымам, і якіх стрымлівае толькі пазіцыя царкоўнай іерахіі, якую аднак можна пераканаць на саборы. Варта адзначыць, што ў Базэлі ў параўнанні з Канстанцам акторы памяняліся пазіцыямі. Калі ў 1410-х польскія дыпламаты абаранялі Літву ад закідаў Ордэна, то ў 1430-х ужо пры пасярэдніцтве ордэнскіх пасланнікаў літоўскі князь бараніўся ад абвінавачванняў польскага боку і пра-польскага кандыдата на вялікакняжацкі сталец[65]. Калі ў свой час паразу пад Грунвальдам ордэнская дыпламатыя апісвала, падкрэсліваючы прысутнасць няверных у польска-літоўскім войску, то восенню 1435 года невядомы польскі пралат, пішучы ў лісце да ўдзельніка

[63] A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. II, Romae 1861, p. 363.

[64] Ibidem, p. 366.

[65] H. Sahanowicz, *Zakon krzyżacki i sprawa unii religijnej w wielkim księstwie litewskim w latach 30. xv wieku, „*Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2007, t. 1, s. 62–72.

сабору ў Базэлі пра пермогу над Свідрыгайлам пад Вількамірам, узгадваў пра прысутнасць у войску пераможцаў „25 князёў веры грэцкай, русінаў гэта значыць схізматыкаў”[66].

Супрацьстаянне з маскоўскай дзяржавай. Ужо з 1484 году вяліся ваенныя дзеянні на памежжы Вялікага Княства Літоўскага і маскоўскай дзяржавы. З 1492 году ж распачаўся доўгі шэраг войнаў паміж дзвюмя дзяржавамі, вынікам якіх была паступовая страта ВКЛ земляў на ўсходзе. Шлюб вялікага князя літоўскага Аляксандра з дачкой Івана III Аленай, якім быў сцверджаны вечны мір 1494 году, не перашкодзіў наступнай вайне ў 1500–1503 гадах. Часткай вайны 1507–1508 стаў мяцеж князя Міхала Глінскага супраць Жыгімонта Старога. Вайна 1512–1522 гадоў нягледзячы на перамогу пад Оршай у 1514 годзе прынесла ВКЛ страту Смаленска[67].

Спачатку пытанне становішча праваслаўных у дыпламатычных зносінах было звязанае перадусім з вялікай княгіняй Аленай. Іван III патрабаваў гарантый таго, што яе не прымусяць перайсці ў каталіцтва. Вялікі князь літоўскі Аляксандр выдаў грамату, у якой пацвердзіў, што „на воле кнежны твоее и Римский законъ и Грецкій”[68]. Аднак свабода веравызнання для сваёй дачкі не задавальняла маскоўскага вялікага князя, і ён патрабаваў, „а и похочетъ наша дочи приступити къ римскому закону…а князь велики Александръ на то ей воли не давалъ же”[69]. Прасіў Іван III таксама пабудаваць царкву для вялікай княжны, аднак Аляксандр спаслаўся на старадаўнія законы, якія забараняюць у Літве рост грэцкага закону[70].

---

[66] LECUB, Bd. VIII, s 597,n. 986; K. Forstreuter, H. Koeppen (red.), *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, Bd. IV, Halbbd. 2, Göttingen 1976, s. 810, n. 739.

[67] *М. Нагельскі,* Суперніцтва Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай за дамінаванне ў цэнтральна-ўсходняй Еўропе ў XVI–*XVII стст.* „ARCHE“ 2014, н. 12, с. 322–328.

[68] АЗР, Т. I, с. 140, № 116.

[69] СИРИО, Т. XXXV, с. 161, № 31.

[70] АЗР, Т. I, с. 154, № 134.

У канцы 1499 – пачатку 1500 году пытанне праваслаўя ў ВКЛ зноў выйшла на паверхню. Перайшоўшы на бок Масквы, князь Сямён Бельскі патлумачыў свой учынак тым, „што пришла на нихъ великая нужа о вѣрѣ греческого закона”[71]. Пры чым князь сцвярджаў, што ціск на праваслаўных быў з’явай новай, бо „а наперед отъ твоихъ предковъ такая нужа имъ о вѣрѣ не бывала”[72]. Закіды Івана III у прыцясненні праваслаўя, якое выяўлялася найперш у спробе схіліць Алену да каталіцтва, прынуджэнні віленскім каталіцкім біскупам і смаленскім бікупам Іосіфам русінаў да прыняцця рымскага закону, будаўніцтве каталіцкіх храмаў, там дзе іх не было раней і дзейнасці на гэтых земляў бернардзінаў, выказваліся ў пасольствах у першай палове 1500 году і нарэшце знайшлі сваё месца ў лісце з аб’яўленнем вайны 26 чэрвеня 1500 году[73]. Ціскам на праваслаўных апраўдваў свой мяцеж восем год пазней Міхал Глінскі. Шукаючы дапамогі ў маскоўскага вялікага князя, ён прасіў заступіцца ў тым ліку і „для впалого хрестіянства”[74].

Аляксандр адмаўляў прымус праваслаўных, указваючы, што пры ягоным двары шмат праваслаўных, больш знатных за Бельскага[75]. Літоўскі вялікі князь аднак не лічыў прымусам спробы пераканаць Алену прызнаць Папу рымскага, застаўшыся пры гэтым у сваім абрадзе, для Івана III ж такія спробы былі замахам на праваслаўную веру дачкі[76]. У лістах Алены да свайго бацькі і звароце паслоў венгерскага і чэшскага караля Уладыслава да маскоўскага вялікага князя ў 1503 годзе вайна паміж Аляксандрам і Іванам была прадстаўлена як вайна двух хрысціянскіх манархаў, якая нясе няш-

[71] СИРИО, Т. XXXV, с. 294, №63.

[72] Ibidem, с. 295, № 63.

[73] S. Polechow, C. Squires, *W przededniu Wiedroszy. List wypowiedni Iwana III do Aleksandra Jagiellończyka z 24 czerwca 1500*, [w:] *Lituanistyka i wschodoznawstwo. Studia dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Pietkiewiczowi*, red. G. Błaszczyk, G. Skrukwa, M. Studenna-Skrukwa, Poznań 2020, s. 101–111.

[74] АЗР, Т. II, с. 23, № 20.

[75] СИРИО, Т. XXXV, с. 297, № 64.

[76] Ibidem, с. 407–409, № 75.

часце хрысціянам абодвух абрадаў у той час, калі хрысціянству пагражае паганскі імператар турак[77]. Праваслаўны ўладар такім чынам становіцца часткай хрысціянства, якое мае агульнага ворага ў асобе турэцкага султана.

З іншага боку вялікі князь літоўскі, шукаючы падтрымкі на захадзе спрабаваў скарыстацца і аргументам абароны веры. У 1501 годзе Аляксандр прасіў свайго брата Уладыслава вуснамі Міхала Глінскага аб дапамозе супраць Масквы і „але и для въры хрестиянское”[78] якой пагражаюць не толькі маскоўцы, але і русіны ў ВКЛ. Аляксандр актуалізаваў падзеі 20-гадовай даўніны, а менавіта змову князёў 1480 года, нагадваючы як праваслаўныя князі хацелі забіць Казіміра быццам бы дзеля іх веры[79]. Жыгімонт Стары пасля перамогі пад Оршай у 1514 годзе ў лістах Папу рымскаму падкрэсліваў, што пад Оршай быў пераможаны вялікі ганіцель і схізматычны вораг рымскай царквы[80], які не церпіць у сваіх уладаннях тых, хто жыве паводле рымскага абраду. У лістах іншым манархам кароль польскі і вялікі князь літоўскі скардзіўся на саюз рымскага імператара Максіміліана і Альбрэхта Гогенцолерна з маскоўскімі схізматыкамі[81].

У канцы XIV – пачатку XVI стагоддзяў інструменталізацыя пытання праваслаўных падданых каталіцкага манарха ВКЛ назіраецца як з боку каталіцкага, так і праваслаўнага. У першым выпадку праваслаўныя ВКЛ прадстаўляліся як ворагі заходняга хрысціянскага свету, і іх прысутнасць у вялікай колькасці ў дзяржаве дысквалiфікавала вялікага князя літоўскага з шэрагу (заходне)хрысціянскіх манархаў. У войнах з маскоўскай дзяржавай інструменталізавалася ўжо пагроза самім праваслаўным і іх веры ў ВКЛ. Адказам на першы закід было стварэнне вобразу права-

[77] Ibidem, c. 370, 383, № 75.
[78] АЗР, Т. II, с. 222, № 188.
[79] Крыніцы блізкія да часу змовы пра рэлігійны фактар не ўзгадваюць.
[80] AT III, p. 181–184, nr 232–233.
[81] Ibidem, p. 184–186, nr. 234–236.

слаўных як паслухмяных свайму каталіцкаму ўладару, падданых, якія гатовыя і жадаюць уз'яднацца з Рымам, што будавала арэол распаўсюдніка каталіцкай веры для вялікага князя літоўскага. Пры чым у залежнасці ад палітычнай сітуацыі адзін і той жа бок мог карыстацца супрацьлеглымі вобразамі праваслаўных. Прыкладам гэтага з'яўляецца стаўленне польска-літоўскага боку да шлюбу Соф'і Вітаўтаўны з Васілём маскоўскім і фактычна змена пазіцый польскай і ордэнскай дыпламатыі пасля канстанцкага сабора на наступным саборы ў Базэлі. Рэакцыяй на абвінавачванні маскоўскага боку быў канцэпт свабоды выбару веры. У 1503 годзе ў перамовах з'яўляецца матыў надканфесійнай хрысціянскай еднасці ў абліччы агульнай турэцкай пагрозай. Такім чынам спосабам прымірэння канфесійнай сітуацыі ВКЛ з заходнім ідэалам адзінства ў артадоксіі ў дыпламатычнай рыторыцы стала перспектыва дасягнення гэтага ідэала ў бліжэйшай будучыні, а канфрантацыя з патрабаваннямі ўсходняга праваслаўнага суседа выклікала акцэнт на свабодзе выбару канфесіі і каштоўнасці міру паміж хрысціянамі ў сітуацыі турэцкага наступу.

Бібліяграфія

Acta Tomiciana, T. 3, 1853.

Akty, otnosâŝìesâ k" istorìi Zapadnoj Rossìi, sobrannye i izdannye Arhegrafičeskoû kommicìeû, T 1–2. Sanktpeterburg 1846–1848. [*Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археграфическою комисіею*, Т. 1–2, Санктпетербургъ, 1846–1848].

Bar P., *Diplomacie, právo a propaganda v pozdním středověku. Polsko-litevská unie a Řád německých rytířů na kostnickém koncílu (1414–1418)*, Brno 2017.

Baronas D., Rowell S. C., *The Conversion of Lithuania. From Pagan Barbarians to Late Medieval Christians*, Vilnius 2015.

Belch S. F., *Paulus Vladimiri and His Doctrine Concerning International Law and Politics*, Vol. I–II, London–The Hague–Paris 1965.

Fincke H.(ed.), *Acta Consilii Constantientis*, Vol. 2, Münster 1923.

Florâ B., *Pravoslavnyj mir vostočnoj Evropy pered istoričeskim vyborom (XIV–XV vv.)*, [w:] *Issledovaniâ po istorii cerkvi drevnerusskoe i slavânskoe*

srednevekov'e, Moskva 2007, s. 263–381. [Флоря Б., *Православный мир восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007, с. 263–381].

Florâ B., *U istokov religioznogo raskola slavânskogo mira (XIII v.)*, [w:] *Issledovaniâ po istorii cerkvi drevnerusskoe i slavânskoe srednevekov'e*, Moskva 2007, s. 111–205. [*У истоков религиозного раскола славянского мира (XIII в.)*, [w:] *Исследования по истории церкви древнерусское и славянское средневековье*, Москва 2007, с. 111–205.].

Forstreuter K., Koeppen H. (red.), *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, Bd 4, Halbbd. 2, Göttingen 1976.

Grabski A. F., *List Władysława Jagiełły i Witolda do Soboru w Konstancji (1417)*, „Nasza Przeszłość" 1966, R. 25, s. 277–284.

Grabski A. F., *Pogrunwaldzkie polemiki*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne" ser. I. zesz. 45, 1966, s. 45–66.

Grabski A. F.*, Polska w opiniach Europy Zachodniej XIV-XV w*., Warszawa 1968.

Gersdorf H.*, Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union: Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390)*, Marburg 1957.

Gill J., *Council of Florence*, London 1957.

Halecki O., *From Florence To Brest (1439-1596)*, Rome 1958.

Hilderbrand H. (red.), *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, Riga–Moskau, 1884.

Hirsch T., Töpke M., Strehlke E. (ed.), *Scriptores rerum Prussicarum,* Bd. 3, Leipzig 1866.

Karpov G. (ed.) *Sbornik imperatorskago russkago istoričeskogo obŝestva*, T. 35., Sanktpeterburg 1882. [Г. Карпов (ред.), *Сборникъ русскаго историческаго общества*, Т. 35, Санктпетербургъ 1882].

Krom M. *Mež Rus'û i Litvoj. Pograničnye zemli v sisteme russko-litovskih otnošenij konca XV–pervoj treti XVI v.,* Moskva 2010. [Кром, М. *Меж Русью и Литвой. Пограничные земли в системе русско-литовских отношений конца XV–первой трети XVI в*., Москва 2010].

Lewicki A.(red), *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 2, 1382–1445, Kraków 1891.

Lewicki A, *Powstanie Świdrygiełły: ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną*, Kraków 1892.

Lûby, A.*, Unutrypalityčnaâ barac'ba ŭ Vâlikim knâstve Litoŭskim u 30–40-yâ gg. XV st*, [w:] *Gìstoryâ Belarusì*, T.1, red. P. Brygadzìn ì ìnš., Minsk 2018, s. 200–212. [Любы, А., *Унутрыпалітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім у 30-40-ыя гг. XV ст* [w:] *Гісторыя Беларусі,* Т. 1, red: П. Брыгадзін і інш, Минст 2018, с. 200–212].

Martène E., Durand U. (ed.) *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium, amplissima collectio*. T. 8, Parisiis 1733.

Nagel′skì, M. *Supernìctva Rèčy Paspalìtaj z Maskoŭskaj dzâržavaj za damìnavanne ŭ cèntral'na-ŭshodnâj Eŭrope u XVI–XVII stst*. „ARCHE“ 2014 nr. 12, s. 322–353 [Нагельскі, М., *Супернiцтва Рэчы Паспалiтай з Маскоўскай дзяржавай за дамінаванне ў цэнтральна-ўсходняй Еўропе ў XVI–XVII стст*. „ARCHE“ 2014 н. 12, с. 322–353.].

Nikodem J., *Witold Wielki Książę Litewski (1354 lub 1355–27 października 1430)*, Kraków 2013.

Patschovsky A, *Toleranz im Mittelalter. Idee und Wirklichkeit*, [w:] *Toleranz im Mittelalter*, red.: A. Patschovsky, H. Zimmermann, Thorbecke 1998, s. 392–401.

Polechow S., C. Squires, *W przededniu Wiedroszy. List wypowiedni Iwana III do Aleksandra Jagiellończyka z 24 czerwca 1500*, [w:] *Lituanistyka i wschodoznawstwo. Studia dedykowane Profesorowi Krzysztofowi Pietkiewiczowi*, red. G. Błaszczyk, G. Skrukwa, M. Studenna-Skrukwa, Poznań 2020, s. 101–111.

Polehov S, *Braki knâzâ Svidrigajlo Ol'gerdoviča*, [w:] *Po lûbvi, v" pravdu, bezo vsâkie hitrosti. Druz'â i kollegi k 80-letiû V.A. Kučkina*, red.: B. Florâ, A. Gorskij, E. Konâvskaâ, P. Lukin, P. Stefanovič, S. Gorodilin, Moskva 2014, s. 235–268. [Полехов С., *Браки князя Свидригайло Ольгердовича*, [w:] *По любви, въ правду, безо всякие хитрости. Друзья и коллеги к 80-летию В.А. Кучкина*, red. Б. Флоря, А. Горский, Е. Конявская, П. Лукин, П. Стефанович, С. Городилин, Москва 2014, с. 235–268].

Polehov S., *Nasledniki Vitovta. Dinastičeskaâ vojna v Velikom knâžestve Litovskom 1432–1438*, Moskva 2015. [Полехов С., *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском 1432–1438*, Москва 2015].

Prochaska A. (ed.), *Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Cracoviae 1882.

Prochaska, A., *Dzieje Witołda, w. księcia Litwy*, Wilno 1914.

Sahanowicz H, *Zakon krzyżacki i sprawa unii religijnej w wielkim księstwie litewskim w latach 30. xv wieku*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej”, 2007, t. 1, s. 62–72.

Saganovìč G. *Kryžanoscy ì rusìny: ad daktryny da praktykì vajny z VKL*, „Belaruskì gìstaryčny aglâd“, 2006, T. 13, Sš. 2, s. 115–134. [*Сагановіч Г.,* Крыжаносцы і русіны: ад дактрыны да практыкі вайны з ВКЛ, „Беларускі гістарычны агляд“, 2006, Т. 13, Сш. 2, с 115–134].

Sułkowska-Kuraś I., Kuraś S. (ed.), *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens.* Vol. 5. 1431–1449, Romae 1995.

Szweda A., *Polish and Teutonic diplomatic activity in Europe during the conflict of 1409–1411*, http://history.pth.net.pl/files/articles/Szweda_A_Polish_and_Teutonic_diplomatic_activity_in_Europe.pdf [доступ: 10. 12. 2020]

Theiner A. (ed.) *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 2, Romae 1861.
Urban W, *The Samogitian Crusade*, Chicago 1989.
Voigt J. (red), *Codex Diplomaticus Prussicus*, Bd. 4–6, Königsberg 1853–1861.
Weber R.,Gryson R. (red), *Biblia Sacra iuxta Vulgata versionem*, Editio quinta, 2007.

Orthodox believers of the Grand Duchy of Lithuania in diplomatic rhetoric in the end of the 14th-beginning the 16th centuries.

Article deals with a variety of ways by which Orthodox believers of the Grand Duchy of Lithuania were present in diplomatic rhetoric in the end of the 14th-beginning 16th centuries. After the conversion of the Lithuanians in 1386, Teutonic Order tried to prove that Grand Duchy is not a good Christian country by pointing to the Orthodox majority in Lithuania. Knights depicted Orthodox Ruthenians as enemies of the Roman church and heretics, who enjoyed the benevolence of Lithuanian rulers. Polish-Lithuanian side firstly also accused the knights of favoring Eastern Christians, but later at the Council of Constance in 1414–1418 presented their Orthodox subjects as ones, who are ready to reunite with the Western church. In 1430-s the same tropes were reproduced by different actors. There were Polish representatives, who drew the picture of the Orthodox threat in Lithuania in front of the Council of Basel and Teutonic diplomacy, which assisted grand duke Svidtrigaila in attempts of reuniting Orthodox Ruthenians with Rome. Wars with Moscow in the end of the 16th century. brought another dimension in diplomatic rhetoric: the question of freedom of faith for the Ruthenians in Grand Duchy of Lithuania and the idea of Christian unity in facing the Ottoman threat. The main way to overcome the contradiction between the religious situation in Grand Duchy of Lithuania and the western Christian ideal of unity in orthodoxy in diplomatic rhetoric was the perspective of achieving this ideal in the near future. On the other side, the confrontation of this situation with similar demands from the East lead to the articulation of the ideas of freedom of conscience and the importance of peace between the two branches of Christianity.

Keywords: Grand Duchy of Lithuania, Teutonic Order, Orthodox church, Catholic church, diplomacy

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.31-53

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210602

Data przesłania: 29.05.2021
Data akceptacji: 26.06.2021

Наталля Сліж

Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0002-9907-9761

Праца гарадзенскага магістрата ў другой палове XVII ст.[1]

Działalność magistratu grodzieńskiego w drugiej połowie XVII wieku

Artykuł ten poświęcony jest działalności grodzieńskiego magistratu w drugiej połowie XVII w. Trudne lata wojny 1654–1667 spowodowały problemy związane z przywróceniem pracy magistratu. Autorka poddała analizie miejskie księgi sądownicze i doszła do wniosku, że w omawianym okresie wzrosła rola wójta, który uczestniczył w zebraniach i nadzorował pracę magistratu. Tymczasem działalność sędziego napotkała szereg problemów. Wojska moskiewskie poważnie uszkodziły archiwum dworskie, miasto zaś zostało zrujnowane. W rezultacie zmniejszyła się liczba ludności miasta. Jednocześnie ludność miasta popadła w ubóstwo. Grodno jako miasto przeżywało kryzys finansowy, co sprawiło, że mnożyły się przypadki korupcji wśród urzędników. Powrót do normalnego funkcjonowania miasta wymagał dłuższego czasu.

Słowa kluczowe: Grodno, magistrat, sądownictwo, wójt

Функцыянаванне сістэмы кіравання ў Вялікім Княстве Літоўскім вывучаецца даўно. У гэтым рэчышчы з'явіліся таксама даследаванні прысвечаныя працы гарадзенскага магістрата ў XVII ст.[2] Аўтарка

[1] Даследаванне выканана дзякуючы навуковай стажыроўцы пры Універсітэце ў Беластоку па праграме "Салідарныя з Беларуссю".

[2] P. Borowik, *Funkcjonowanie samorządu miejskiego w Grodnie podczas „potopu moskiewskiego" (1655–1661) oraz kilka uwag o zniszczeniu miasta przez Moskali*,

дадзенага артыкула засяродзіла ўвагу на дзейнасці гарадскога самакіравання ў другой палове XVII ст. У публікацыі разглядаецца цяжкі перыяд вайны 1654–1667 гг., а таксама праблемы звязаныя з аднаўленнем працы магістрату. Даследаванне праведзена на падставе аналізу кніг войтаўска-лаўніцкага і войтаўскага судоў.

Магістрат падчас вайны 1654–1667 гг. Падчас вайны з Расіяй Гародня двойчы прайшла праз маскоўскую акупацыю. Першы раз маскоўскія войскі захапілі горад 5 верасня 1655 г., але 19 сакавіка 1659 г. горад зноў перайшоў да ВКЛ. Аднак вызваленне пратрымалася нядоўга, паколькі ўжо 11 снежня войскі ваяводы Івана Хаванскага былі на падыходзе да горада, З 24 – узялі яго без бітвы. Прычынай захопу Гародні былі свавольныя дзеянні шляхты. У лютым 1660 г. у горад чарговы раз прыйшлі маскоўскія войскі. Канчаткова Гародня была вызвалена ў верасні гэтага ж года, а невялікая група маскалёў пратрымалася ў замку ажно да 19 сакавіка 1661 г.[3]

У перыяд акупацыі магістрат працаваў, але з цяжкасцямі, таму не заўсёды атрымлівалася на практыцы рэалізоўваць артыкулы заканадаўства. У 1657 г. нават адбыліся выбары бурмістраў, на якіх перамаглі Ян Адамовіч і Ян Зеляпуга. Апошняга на наступны год

[у:] *Гарадзенскі палімпсест XII–XX стст. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Гародня, 7 лістапада 2008 г.)*, пад рэд. А. Смаленчука, Н. Сліж, Гародня–Беласток 2008, с. 29–39; З. Яцкевіч, В. Урублеўскі, *Гарадзенскі магістрат у XVII ст.* [у:] *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XX ст.*, пад рэд. А. Смаленчука, Н. Сліж, Гародня 2009, с. 75–117; Н. Сліж, *Гарадзенскі бурмістраўска-радзецкі суд: суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам (1639–1642 гады)*, „Палітычная сфера. Гісторыя: літаратура, права, палітыка", 2014–2015. № 22–23, с. 35–51; Н. Сліж, *Гарадзенскі войтаўска-лаўніцкі суд (1638–1644 гг.): суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2016, t. 45, s. 46–71.

[3] Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей: НГАБ), ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 25 адв. Archiwum Główne Aktów Dawnych (далей: AGAD), Archiwum Radziwiłłów (далей: AR), dz. IV, kopie, sygn. 745, k. 128–131; AR, dz. V, sygn. 11208/II, k. 191–194; sygn. 1735, k. 27–30; К. Касажэцкі, *Кампанія 1660 году ў Літве*, Мінск 2011, с. 110–114, 317–318.

змяніў Мікалай Васілевіч[4]. Але як сведчыць выпіс з войтаўскага суда ў 1657 г. магістрат не працаваў нармальна. 20 мая Дарота Бурбянка вымушана была сваю апошнюю волю выказаць перад бурмістрам Я. Адамовічам, а сужэнцы Крысціна Вербікоўна і Андрэй Філіповіч – перад гарадзенскім намеснікам Андрэем Грушчынскім[5]. Частка ўраднікаў памерла ад пошасці ці ад рук ворага. Так, напрыклад, хворы лаўнік Ян Фандэберк памёр у Хадарова. Перад смерцю ён агучыў свой тэстамент перад падстарастам Аляксандрам Міхалам Машчынскім 22 лістапада 1657 г.[6]

Да вайны гарадзенскі магістрат складаўся з войта, лентвойта, рады (12 асоб разам з двума бурмістрамі) і лавы (12 асоб). Аднак у 1659 г. колькасць чальцаў магістрату зменшылася. У гэты час у крыніцах згадваюцца наступныя ўраднікі: войт Канстанты Александровіч, лентвойт Ганус Паўльсен, бурмістры Ян Адамовіч і Мікалай Васілевіч, радцы – Якуб Шаматула Сапінскі, Мікалай Кудаеўскі, Фольтын Шульц, Ян Цвікліч, Адам Цвікліч, Ян Яваройскі, Павел Кроснеўскі, лаўнікі – Пётр Дзіва, Багдан Яцкевіч, Мікалай Багдановіч, Ян Зеляпуга, Пётр Ляўковіч, Эрхард Вільд, лаўнічы пісар Павел Варабеевіч (памёр 21.06.1659 г.), радскі пісар Аляксандр Дрогаш, сендык Лукаш Дорбах. Такім чынам у радзе было 10 чалавек, а ў лаве – 6[7].

Захавалася няшмат дакументаў аб дзейнасці магістрату за 1659 і 1660 гг. У 1659 г. орган аднавіў працу пасля першай акупацыі, але амаль увесь 1660 г. горад зноў знаходзіўся пад акупацыяй. Ураднікі пачалі рэгулярную працу толькі ў канцы года, калі горад быў цалкам вызвалены. У 1659 г. выбары ў магістрат былі перанесены

---

[4] *Metryka Litewska. Księga wpisów nr 131*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001, s. 229; P. Borowik, *op.cit.,* с. 29–39.

[5] Lietuvos Valstybės istorijos archyvas (далей: LVIA), f. 694, ap. 1, b. 4663, l. 1; НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 25 адв.-26.

[6] P. Borowik, *op.cit.,* с. 33, 34; Н. Сліж, *Купцы Фандэберкі ў Гародні ў XVII* ст., „Архіварыус", 2016, вып. 14, с. 351, 355.

[7] LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4663, l. 1; НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 3, 7, 10, 11, 13, 20.

з 30 ліпеня на 4 жніўня, паколькі адсутнічалі радцы, лаўнікі, цэхмайстры і шмат хто з паспольства. Улады абавязалі ўсіх мяшчан прыйсці на выбары пад пагрозай спагнання грошай. Умоўнае пакаранне складала: у выпадку радцаў – 4 капы літоўскіх грошаў, сендыкаў і цэхмайстраў – 2 капы, З паспольства – па 1 капе. Палова атрыманай сумы ішла на ўтрыманне ратушы, З палова – войту. На выбарах, якія адбыліся 4 жніўня, з 4-х кандыдатаў былі выбраны бурмістрамі радцы Адам Цвікліч і Якуб Шаматула[8].

Прыход войскаў Хаванскага прымусіў мяшчан, а таксама ўраднікаў пакінуць горад. Так, бурмістр Ян Адамовіч сведчыў, што пры другой маскоўскай інтэрвенцыі, пад мястэчкам Ліпск акупацыйныя войскі забралі ў яго дакументы па гарадскіх прыходах і расходах за перыяд яго кіравання, а таксама канфіскавалі яго дакументы на фальварак. Лаўнічы пісар Аляксандр Дрогаш таксама пакінуў горад, чым скарысталіся яго суседзі ў Баранавічах і забралі ў яго жыта 50 коп, ячменю 20 і грэчкі 50[9].

Аднаўленне працы магістрату. У выніку вайны і акупацыі гарадзенская ратуша была зруйнавана, таму паседжанні адбываліся ў розных месцах: у доме радцы Адама Цвікліча (тут упершыню згадваецца пра руйнаванне ратушы маскалямі)[10], радцы Я. Зеляпугі[11], у ратушы[12], у судовым доме[13], у доме лаўніка Ф. Бабрыкевіча[14],

[8] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 9-11 адв.; P. Borowik, *op.cit.,* с. 34, 35.

[9] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 25, 25 адв.; P. Borowik, *op.cit.,* с. 35.

[10] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 6.

[11] Ibidem*,* арк. 42, 42 адв., 46.

[12] Ibidem*,* арк. 16, 17 адв., 20 адв., 28, 99 адв., 101 адв., 102, 102 адв., 118.

[13] Ibidem*,* арк. 47, 50 адв., 51, 52, 65, 71, 72 адв., 77, 79, 80 адв., 85, 86, 87 адв., 91 адв., 94 адв., 95 адв., 100 адв., 104, 106 адв., 111, 112 адв., 118 адв., 120, 121, 123 адв., 124 адв., 125, 127 адв., 128 адв., 137, 138 адв., 139 адв., 141, 142, 143, 145 адв., 148, 157, 159, 165 адв., 170, 170 адв., 176, 178, 178 адв., 182 адв., 187, 190 адв., 194, 195, 198 адв., 201, 203 адв., 206 адв., 210, 215, 216, 217, 218, 220, 221 адв., 226 адв., 230, 252 адв., 256, 257, 259, 260, 269 адв.-271, 277, 304, 305 адв.

[14] Ibidem*,* арк. 53, 55 адв.

у доме Канстантыя Дзівы[15], Марціна Шаматулы Сапінскага[16], бурмістра Адама Цвікліча[17], старога бурмістра Эрхарда Вільда[18], лентвойта Гануса Паўльсена[19]. Трэба адзначыць, што ратуша не была адноўлена ў XVII ст.

Радцы і лаўнікі фігуруюць разам у войтаўска-лаўніцкім судзе да 1662 г. Час ад часу на сесіях прысутнічалі бурмістры. Акрамя таго, сумесныя паседжанні адбываліся падчас выбараў[20]. У кнізе войта сустракаюцца асобна выпісы з бурмістраўска-радзецкага суда, што сведчыць пра асобную працу гэтага суда[21]. Аднак кніг за гэты перыяд не захавалася.

Пасля аблогі маскоўскіх войск магістрат сабраўся на сесію 9 верасня 1660 г. у наступным складзе: лентвойт Ганус Паўльсен, бурмістр Ян Адамовіч, радца Якуб Шаматула Сапінскі, лаўнікі – Пётр Ляўковіч, Пётр Дзіва, Ян Зеляпуга, Мікалай Багдановіч. Асноўнай мэтай удзельнікаў паседжання было жаданне навесці парадак пасля акупацыі ў справаводстве ў адпаведнасці з прывілеямі. Неўзабаве былі праведзены выбары, у выніку якіх сендыкамі былі абраны Адам Іванішэўскі і Фёдар Бабрыкевіч, а бурмістрамі – Г. Паўльсен, Я. Зеляпуга (выбары былі з чатырох кандыдатур (Г. Паўльсен, Я. Зеляпуга, Я. Адамовіч, П. Ляўковіч). Але выбары не далі магчымасці набраць патрэбнай колькасці ўраднікаў, якія былі да вайны[22].

---

[15] Ibidem, арк. 62.

[16] Ibidem, арк. 62 адв.

[17] Ibidem, арк. 88.

[18] Ibidem, арк. 159.

[19] Ibidem, арк. 268.

[20] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 117, 130 адв., 138, 150 адв.; ф. 1761, воп. 1, спр. 2, арк. 288, 291-291 адв.

[21] НГАБ, ф. 1761, воп. 1, спр. 2, арк. 75, 138 адв., 235-235 адв., 309-309 адв., 315, 398, 434 адв.

[22] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 27; P. Borowik, *op.cit.,* с. 31. а артыкуле адзначаецца, што М. Барысовіч мог быць бурмістрам у 1659 г., але гэта не пацвярджаюць іншыя дакументы.

У XVII ст. у Гародні дзейнічала традыцыя праводзіць выбары на пачатку года, але ў сувязі з вайной яны былі праведзены ў верасні. Аднак у наступным годзе было вырашана аднавіць ранейшую традыцыю. Выбары на 1661 г. прайшлі 14 студзеня. Сярод ураднікаў самакіравання прысутнічалі: лентвойт і бурмістр Ганус Паўльсен, бурмістр Ян Зеляпуга, радца Якуб Шаматула Сапінскі, лаўнікі Пётр Дзіва, Мікалай Багдановіч, сендык Лукаш Дорбах, цэхмайстры і паспольства. Тым часам адсутнічалі наступныя асобы: радцы Ян Цвікліч, Мікалай Кудаеўскі, Фольтын Шульц, Войцех Пятроўскі, Ян Яваройскі, Адам Цвікліч, лаўнікі Станіслаў Панятоўскі, Эрхард Вільд, сендык Лявон Ласкевіч. Такое становішча выклікала пратэст у войта і паспольства, бо ўсе, хто адсутнічаў, ведалі пра тэрмін выбараў. На пасаду лаўніка пратэндавала 14 кандыдатаў: Адам Іванішэўскі, Лявон Ласкевіч, Марцін Шаматула Сапінскі, Лукаш Дорбах, Марцін Казакевіч, Максім Курыловіч, Канстанты Дзіва, Мікалай Васілевіч, Каспер Варабеевіч, Аляксандр Карлоўскі, Ян Рымар, Фёдар Бабрыкевіч, Мацей (Матыяш) Масніцкі, Міхаіл Хейварт. Найбольшую колькасць галасоў набралі Мікалай Васілевіч, К. Дзіва, А. Карлоўскі, М. Шаматула Сапінскі, К. Варабеевіч, М. Масніцкі, Ф. Бабрыкевіч. Усе яны прысягнулі 15 студзеня, акрамя Канстантыя Дзівы, якога выбралі ў яго адсутнасць.

Былы бурмістр Ян Адамовіч не прыбыў на заканчэнне выбараў, што выклікала пратэст войта. Тым часам на пасаду радцы прэтэндавалі Пётр Ляўковіч, Ян Зеляпуга, Пётр Дзіва, Мікалай Васілевіч, Станіслаў Панятоўскі і Мікалай Багдановіч. У выніку абраны былі Пётр Ляўковіч, Ян Зеляпуга, Мікалай Васілевіч. Кандыдатамі на бурмістраў былі Я. Адамовіч, П. Ляўковіч, М. Васілевіч, Якуб Шаматула, сярод якіх два першыя перамаглі. Пры гэтым Адамовіч выканаў прысягу адразу, а прысяга Ляўковіча была адкладзена на 17 студзеня[23].

[23] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 42 адв.-43 адв.; З. Яцкевіч, В. Урублеўскі, *op.cit.,* с. 88, 93–94. Дакумент надрукаваны ў дадатках артыкула.

Падчас выбараў было ўзнята пытанне аб справаздачы папярэдніх бурмістраў: Фольтына Шульца і Андрэйя Каспровіча (1652); Яна Яваройскага і Яна Адамовіча (1653); Фольтына Шульца і Якуба Шаматулы Сапінскага; Войцеха Пятроўскага і Мацея Яблановскага; Мікалая Кудаеўскага і Пётра Ляўковіча, якія былі пасламі да Варшавы ад горада[24]; Пётра Ляўковіча і Міхаіла Хейварта (Эйварта); Яна Адамовіча і Яна Зеляпугі (1657); Яна Адамовіча і Мікалая Васілевіча (1658, 1659); Мікалая Багдановіча і Міхаіла Барысовіча (1660?); Гануса Паўльсена і Яна Зеляпугі (1660)[25].

У гэты спіс трапілі таксама бурмістры, якія займалі пасады да вайны і ў перыяд акупацыі. На дакуменце адсутнічае дата, таму не заўсёды падаецца магчымым ідэнтыфікаваць перыяд знаходжання на пасадзе кожнага з бурмістраў. Акрамя таго, на нашу думку, дакумент можа ўтрымліваць памылкі. Так, Ф. Шульц быў бурмістрам разам з Я. Адамовічам у 1650 г., М. Кудаеўскі з Т. Лагоўскім – у 1655 г. Вядома, што Лагоўскі памёр падчас вайны (да 1657 г.). Гэта магло адбыцца і ў 1655 г., а яго месца мог заняць П. Ляўковіч. За 1654 г. нам атрымалася выявіць згадку пра аднаго бурмістра Станіслава Цвікліча.

Намі не знойдзена дакументаў за 1651 і 1656 гг. з пералікам ураднікаў. У сувязі з гэтым складана адказаць на пытанне, ў які перыяд пасады бурмістра займалі Ф. Шульц і лаўнік Я. Шаматула Сапінскі, радца В. Пятроўскі і радца М. Яблановскі, лаўнік П. Ляўковіч і музыка М. Хейварт (Эйварт). Польскі даследчык Пшэмыслаў Баравік ставіць іх бурмістраўства ў наступным храналагічным парадку 1654, 1655, 1656 гг., што аднак не знаходзіць пацвярджэння. Аднак у дачыненні да Ляўковіча, Хейварта, Барысовіча, Багдановіча

[24] М. Кудаеўскі і П. Ляўковіч ездзілі ў Варшаву ў 1659 г. За гэта горад быў вінен Ляўковічу 132 злотых і 22 грошаў. НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 59–59 адв.

[25] Гэты спіс ураднікаў прыводзіцца ў артыкуле са спробай вызначыць даты займання пасады бурмістраў. Але не ва ўсіх выпадках гэта адпавядае. P. Borowik, op.cit., c. 30–31.

даследчык слушна заўважыў, што яны занялі пасады неадпаведна, бо не былі нават радцамі[26]. Падобная сітуацыя была магчыма толькі ў надзвычайнай сітуацыі, калі адчуваўся недахоп ураднікаў. Верагодна, што на працягу года змянілася некалькі бурмістраў. З дакументаў вынікае, што Шульц быў бурмістрам у 1652 г., тым часам пра М. Барысовіча ў дакументах толькі згадваецца, што ён быў бурмістрам падчас акупацыі. Пры гэтым вядома, што ён выконваў абавязкі разам з М. Багдановічам. Барысовіч атрымаў пасаду сендыка толькі ў 1664 г., а Багдановіч быў лаўнікам. Ён стаў радцам у 1662 г. У сувязі з ад'ездам ураднікаў у 1660 г. Барысовіч і Багдановіч вымушаны былі выконваць пасады бурмістраў. А пасля вызвалення горада абраныя раней бурмістры Ян Зеляпуга і Ян Адамовіч выконвалі свае абавязкі да выбараў. У магістрацкай кнізе занатаваны толькі асобныя справаздачы, таму ўдакладніць даты можна будзе толькі пры выяўленні дадатковых крыніц.

Магістрат прад'яўляў прэтэнзіі таксама да іншых ураднікаў. На сесіі 1 лютага 1661 г. у прысутнасці бурмістраў Я. Адамовіча і П. Ляўковіча, радцаў Я. Шаматулы, Я. Зеляпугі, М. Васілевіча, лаўніка М. Багдановіча войт К. Александровіч падаў скаргу на бурмістраў мінулага году Г. Паўльсена і Я. Зеляпугу за тое, што яны не зрабілі справаздачу[27].

На сесіі магістрату 4 лютага 1662 г. быў разгледжаны шэраг спраў[28]. Прызначаны на пасаду лентвойта Казімір Цвікліч выканаў прысягу. Быў абраны войтаўскі слуга Яско Хаматоўскі. Ён таксама выканаў прысягу. Былы бурмістр Ф. Шульц прапанаваў перанесці справаздачы мінулагодніх бурмістраў Я. Адамовіча і П. Ляўковіча з 16 студзеня на 31, а пасля – на 4 лютага. Апрача таго ён выказаў гатоўнасць прадставіць дакументы аб абавязковай справаздачы бурмістраў і прадставіў ліст караля з 1653 г.[29] Таксама ён адзначыў,

[26] Ibidem, c. 31, 33.

[27] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 45 адв.

[28] Ibidem, арк. 53–54.

[29] Верагодна тут гаворка ідзе пра пастанову камісараў ад 16 снежня 1650 г.,

што не ўсе ўраднікі выканалі свае абавязкі. Сярод іх былі М. Ябланоўскі, В. Пятроўскі, якія не прадставілі сваіх справаздач і не з'явіліся на сесію. У сваю чаргу Сымон Шаматула Сапінскі прасіў, каб Шульц даў копію сваіх рэестраў.

Войт пратэставаў супраць дзеянняў лентвойта і бурмістра Г. Паўльсена. Ён не перадаў урад лентвойта, не здаў пячатку, а пры гэтым стаў бурмістрам. Лаўнікі Пётр Дзіва і Мацей Масніцкі таксама выступілі супраць Паўльсена, бо ён узяў пячатку лавы, пратрымаў яе год і браў пазыкі. Акрамя таго аказалася, што Ян Зелепуга забраў пячатку лавы падчас маскоўскай акупацыі і скрынку для яе, але аддаў пячатку без скрынкі.

Наступная скарга К. Александровіча была скіравана супраць папярэдніх бурмістраў Я. Адамовіча і П. Ляўковіча, а тычалася яна пазыкі ў памеры 260 злотых. Грошы былі пазычаны ад магістрату і ўсяго паспольства падчас іх бурмістраўства. У сувязі з гэтым Я. Адамовіч прасіў перанясення выплаты пазыкі на 13 лютага па прычыне страт выкліканых маскоўскай акупацыяй, на што быў дадзены дазвол. Выбіраць доўг былі абраны: з горада – Ян Цвікліч і радца Мікалай Багданкевіч, лаўнікі Марцін Шаматула і Лявон Ласкевіч, з Альшанкі – радца Мікалай Кудаеўскі і лаўнік Мацей Масніцкі, з Гібуліч – Ян Цвікліч і Каспер Урублеўскі, з – Баранавічаў, Адамовічаў, Міцкевічаў – лаўнік Адам Іванішэўскі і Сымон Шаматула, з Капліцы і Грандзіч – радца Якуб Шаматула.

П. Ляўковіч хварэў ужо ў канцы 1661 г., таму выклікаў да сябе ўраднікаў для запісу тэстамента 19 снежня, а актыкавыны дакумент быў 6 лютага 1662 г. У сувязі са станам здароўя справаздачу за бурмістраўства не прадставіў. Аднак у тэстаменце адзначалася,

---

якая была падпісана Янам Казімірам 25 студзеня 1652 г. Не выключаем магчымасць, што пад датай згаданай у дакуменце пастанова была актыкавана ў кнігі гарадзенскага магістрата. Але згаданыя пункты на сесіі адпавядаюць зместу пастановы 1650 г. А. Доўнар, *Пастанова камісараў Яна Казіміра Вазы 1650 года аб парадку кіравання ў Гародні*, [у:] *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XXст.,* пад рэд. А. Смаленчука, Н. Сліж, Гародня 2009, с. 118–127.

што горад яму вінен за выдаткі на жаўнераў. Яны былі занатаваны ў асобным рэестры[30].

Я. Адамовіч таксама памёр не здаўшы справаздачу. У сваім тэстаменце (1666) бурмістр адзначыў, што на патрэбы горада ён пазычыў грошы ў Г. Паўльсена, М. Шаматулы, Ф. Бабрыкевіча. Акрамя таго ў С. Шаматулы бурмістр пазычыў салянку аўса. У 1667 г. справаздачу за 1661 г. прадставілі жонка Ягнешка Весянеўская і яе сын лаўнік Тамаш Адамовіч. Разлік прыходу і расходу паказаў, што сваіх грошай Адамовіч выдаткаваў 439 злотых і 23 грошаў, а ў Паўльсена пазычыў 641 злотых і 12 грошаў. Гэтыя сродкі пайшлі на патрэбы горада. У якасці доказу спадчыннікі прадставілі тэстамент і рэестр. Справаздачу Адамовіча жонка і сын былі гатовы пацвердзіць прысягай. Разам з тым фінансавая разлікі выклікалі недавер у Готфрыда Варланга і Юзафа Адамовіча. Сендыкі звярнулі ўвагу на тое, што пры жыцці бурмістр не дапільнаваў правядзення аналізу выдаткаў з крамы, адкуль былі выдаткаваны грошы на патрэбы Адамовіча. Акрамя таго падазронасць выклікала адсутнасць асобнага пазыковага запісу Паўльсену і запісу пра выдаткі на горад у суме 439 злотых і 23 грошаў. У выніку горад адмовіўся выплаціць усе грошы, а толькі 125 злотых. Што тычыцца пазыкі Паўльсену, дык было вырашана, што яна будзе выплачана пасля выканання прысягі 5 верасня жонкай і сынам[31].

На сённяшні дзень даследчыкам не ўдалося выявіць рэестры бурмістраў, у якіх адзначаліся выдаткі горада і іншыя фінансавыя аперацыі. Справаздача Ф. Шульца за 1652 г. дазваляе ўявіць некаторыя асаблівасці выканання абавязкаў бурмістра. Гэта самая ранейшая справаздача, хоць ускосная інфармацыя пра ранейшыя дакументы захавалася. Дзякуючы гэтым сведчанням вядома, што Ф. Шульц выконваў абавязкі разам з нябожчыкам А. Каспровічам. Тэрмін іх кіравання скончыўся ў 1653 г. і па пастанове камісараў

[30] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 58 адв.–60 адв.
[31] Ibidem, арк. 126, 151 адв.–152.

ураднікі адразу павінны былі справаздачыцца. Аднак у практыцы адбылося гэта толькі ў 1662 г., праз 10 год. Гэта была не адзінкавая сітуацыя, паколькі падобныя пытанні ўздымаліся войтам вельмі часта. Асноўная функцыя бурмістраў заключалася ў вядзенні фінансавых спраў горада. Пасля яны прадстаўлялі выдаткі на асобных рэестрах. На патрэбы горада грошы маглі пазычацца, як гэта было ў выпадку гарадзенскага яўрэя Лазара, ў якога горад пазычыў 200 злотых, а яшчэ 300 у старшых яўрэяў. Аднак асноўная віна Шульца была ў тым, што пра гэтыя пазыкі ніхто не ведаў: ні магістрат, ні паспольства. У сувязі з гэтым Паўльсен патрабаваў прадставіць адпаведныя дакументы, каб ведаць сведак пазыковага запісу. Шульц адмовіўся гэта зрабіць аргументуючы гэта тым, што ўжо няма ў жывых, тых хто ведаў пра пазыкі, а іншыя адсутнічаюць на пасяджэнні. Пры гэтым былы бурмістр гатовы быў прысягнуць, каб пацьвердзіць, што на патрэбу горада ён даў уласныя грошы: 178 злотых і 18,5 грошаў. У выніку магістрат пастанавіў пасля выканання прысягі выплаціць яму 288 злотых і 6,5 грошаў у трох частках на працягу 18 тыдняў[32].

Са скаргі ад 1 сакавіка 1661 г. вядома яшчэ пра адну пазыку Шульца. Антоні Пашкевіч з Гарадзенскага павета, выклікаў яго ў суд па прычыне нявыплаты 300 злотых. Яшчэ ў 1659 г. ён павінен быў вярнуць пазыку, але не змог аддаць у тэрмін з-за вайны. Да таго ж, грошы браліся для горада, калі ён быў бурмістрам[33].

Чарговыя выбары ў магістраце адбыліся 17 студзеня 1663 г. На бурмістраўства прэтэндавалі Эрхард Вільд, Ян Зеляпуга, Ян Адамовіч і Якуб Шаматула, аднак перамаглі два першыя. Тым часам радца Павел Кроснеўскі, які быў у складзе магістрата яшчэ з першай паловы XVII ст., адмовіўся ад пасады ў сувязі з узростам і слабасцю здароўя. Кандыдатамі ў лаву былі Канстанты Дзіва, Якуб Шараўскі, Сымон Шаматула Сапінскі, Марцін Казакевіч, Лукаш

[32] Ibidem, арк. 57–57 адв.
[33] Ibidem, арк. 46–46 адв.

Дорбах, Пётр Концкі. У выніку ў лаву трапілі Я. Шараўскі і П. Концкі, а пасаду сендыка атрымаў М. Казакевіч[34]. Аднак 31 студзеня Э. Вільд адмовіўся ад пасады бурмістра па прычыне веравызнання (ён быў пратэстантам) і адсутнасці ўладанняў у горадзе. Гэта былі слушныя аргументы, паколькі ў гарадзенскіх прывілеях адзначалася, што ў магістраце могуць засядаць толькі каталікі і ўласнікі маёмасці ў горадзе. Акрамя таго, супраць Вільда пачаўся працэс, які распачаў Ф. Шульц. Апошні абвінавачваў бурмістра ў няслушным займанні пасады, называючы яго Юдам. Больш за тое Вільд быў на службе ў караля і выконваў абавязкі стрыёўскага падляснічага. Сендыкі, цэхмайстры і паспольства прасілі яго застацца на пасадзе, бо ён ўжо паспеў прысягнуць, але Вільд настойваў на вызваленні, бо кароль ужо выклікаў яго на службу, а сумяшчаць дзве пасады не падавалася магчымым. Як дадатковы аргумент ён дараваў гораду пазыку ў 60 злотых. У выніку бурмістрам стаў Г. Паўльсен[35].

Чарговая сесія адбылася 4 лютага 1665 г., у якой узялі ўдзел войт К. Александровіч, бурмістры А. Цвікліч, К. Дзіва, лентвойт Г. Паўльсен, радцы Я. Адамовіч, В. Пятроўскі, М. Кудаеўскі, Я. Цвікліч, Я. Зеляпуга, М. Багдановіч, лаўнік Я. Шараўскі, М. Шаматула Сапінскі, Ф. Бабрыкевіч, Л. Ласкевіч, А. Іванішэўскі, П. Концкі. На гэтай сесіі планавалася правесці выбары. Аднак адсутнісць радцаў Я. Яваройскага, Я. Шаматулы Сапінскага, К. Цвікліча, лаўнікаў К. Урублеўскага, А. Карлоўскага, С. Шаматулы Сапінскага, кавальскага цэхмайстра Даніэля Юргелевіча, цэхмайстара мечнікаў Крыштафа Болейкі, цэхмайстара гарбароў Міхаіла Лаўрыновіча і цэхмайстраў рэзнікаў зрабіла немагчымым правядзенне выбараў. У выніку яны былі перанесены на 21 лютага[36].

Новае паседжанне магістрату адбылося 21 лютага, на якім Лукаш Дорбах адмовіўся ад пасады сендыка з-за слабасці здароўя. У выніку

[34] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 72; З. Яцкевіч, В. Урублеўскі, op.cit., с. 89, 95.
[35] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 72 адв.–73.
[36] Ibidem, арк. 111 адв.

прысутныя вырашылі абраць замест яго Юзафа Адамовіча. Кандыдатамі на бурмістраў сталі Ян Адамовіч, Якуб Шаматула, Войцех Пятровіч, Казімір Цвікліч. Апошнія два сталі бурмістрамі[37].

На паседжанне магістрату 9 кастрычніка 1665 г. бурмістры Адам Цвікліч і Канстанты Дзіва не зрабілі справаздачу за мінулы год, таму яе перанеслі на 2 лістапада. Акрамя таго была адкладзена выплата пазыкі 150 злотых ад горада. Наступнае паседжанне гарадскога самакіравання адбылося 4 лістапада, але правесці на ім справаздачу не атрымалася па прычыне адсутнасці бурмістра В. Пятроўскага і іншых ўраднікаў. Лентвойт Г. Паўльсен (бурмістр 1662, 1663), радца Я. Зеляпуга (бурмістр 1663), радца А. Цвікліч (бурмістр 1662, 1664) прадставілі рэестры, а лаўнік М. Шаматула Сапінскі прадставіў рэестр выбрання пагалоўнага збору і справаздачу[38]. Найбольш верагодна, што фінансавыя дакументы горада вяліся асобна, але звяртае на сябе ўвагу тое, што своечасовая справаздача па-ранейшаму засталася праблемай у магістраце.

Чарговыя выбары адбыліся 20 лютага 1666 г., ў якіх узялі ўдзел: Якуб Шараўскі, Пётр Концкі, Мацей Масніцкі, Эрхард Вільд. У выніку двое апошніх былі абраны бурмістрамі, якія адразу прысягнулі. У лаву кандыдатамі былі абраны Адам Іванішэўскі і Тамаш. На гэтым паседжанні Захарыяш Ласковіч распавёў аб тым, што ў перыяд бурмістраўства А. Цвікліча і К. Дзівы ў яго былі пазычаны 33 злотых на гусарскую заругву, якіх ніхто не вярнуў. Тым часам Г. Паўльсен выказаў непакой у сувязі з адсутнасцю пячаткі войта, якую даў лаўнікам М. Шаматулу Сапінскаму і Я. Шараўскаму для апячатвання рэчаў падпробашча[39].

На сесіі магістрату 1 сакавіка 1666 г. было разгледжана шмат розных пытанняў, якія тычыліся горада. Акрамя таго былі ўзноўлены пастановы лаўдума ад 20 студзеня 1653 г., згодна з якімі

[37] Ibidem, арк. 112.
[38] Ibidem, арк. 118 адв., 121.
[39] Ibidem, арк. 123–123 адв.

за адсутнасць на выбарах ураднік абавязаны быў заплаціць 5 коп літоўскіх грошаў войту, а бурмістр за непрадстаўленне справаздачы – 100 коп каралю. Акрамя таго было прынята рашэнне аб тым, каб прывілеі ад каралёў, дадзеныя гораду, чыталіся публічна. На гэтай жа сесіі магістрат вырашыў выклікаць у суд бурмістра К. Цвікліча за невыкананне сваіх абавязкаў. Удзельнікі паседжання ўзнялі таксама пытанні наконт пражывання радцаў і лаўнікаў у фальварках і вёсках. У выніку яны былі абавязаны жыць у горадзе. Прысутныя прад'явілі таксама прэтэнзіі па выкананню абавязкаў лаўніку Ф. Бабрыкевічам, які, на думку магістрата, нічога не рабіў на карысць горада. У цэхмайстраў і паспольства пыталіся пра прычыну адсутнасці іх на сесіях і кансультацыях. Войт К. Александровіч дадаў, што згодна з пастановай Уладзіслава Вазы 1634 г. яўрэі могуць мець лазню толькі для сябе, а гараджане і прыезджыя не павінны туды хадзіць пад пагрозай пакарання 5 коп літоўскіх грошаў. Будучы прысутны старшы яўрэяў Ісак Фаіш пацвердзіў веданне адпаведанага дэкрэта. Апрача таго магістрат прыняў рашэнне аб тым, што грошы за адкупленне ад шафарства, якія раней ішлі да бурмістраў, зараз трапяць да сендыкаў, а ад іх – да бурмістраў. Адначасова былі праведзены выбары бурмістраў, на якіх перамаглі Ганус Паўльсен і Канстанты Дзіва[40].

На сесіі магістрату 29 мая 1666 г. К. Цвікліч выканаў прысягу, што дазволіла яму заняць пасаду лентвойта. Паколькі Г. Паўльсен быў абраны бурмістрам, то К. Александровіч прызначыў лентвойтам К. Цвікліча. Гэта выклікала пратэст Г. Паўльсена, які абвінаваціў Цвікліча ў несумленным атрыманні пасады. Аднак супраць яго выступіў войт, аргументуючы, што Паўльсен не можа адначасова быць бурмістрам і лентвойтам[41]. Вядома, што ў 1660 г. ён сумяшчаў гэтыя пасады, што было звязана з крызісам улады і адсутнасцю ўраднікаў. Аднак да вайны гэтыя пасады не сумяшчаліся.

[40] Ibidem, арк. 123 адв.-124.
[41] Ibidem, арк. 127 адв.

У 1667 г. выбары першы раз не адбыліся і былі перанесены на 2 тыдні пазней. На сесіі 31 студзеня кандыдатамі ў раду былі Пётр Концкі і Адам Іванішэўскі. У выніку першы быў абраны бурмістрам. Тым часам у лаву прэтэндавалі Адам Ярашэвіч, М. Барысовіч, Лорэнс Блаўт, Ваўжынец Кончэўскі, Ян Роснеўскі, а абраныя былі – М. Барысовіч, Л. Блаўт, А. Ярашэвіч. Першыя два выканалі прысягу, а Ярашэвіч зрабіў гэта пасля вяртання з Каралеўца. На бурмістраўства прэтэндавалі Г. Паўльсен, Я. Зеляпуга, А. Цвікліч, Э. Вільд. У выніку пасады занялі Г. Паўльсен і Э. Вільд. Першы падзякаваў за давер, але на падставе пастановы караля 1653 г. не змог заняць пасаду, паколькі не прадставіў справаздачы за ранейшы перыяд[42]. Верагодна, што Э. Вільд змяніў пратэстанцкае веравызнанне на каталіцкае, паколькі змог прэтэндаваць на бурмістра, а таксама закончылася яго служба стрыёўскага падляснічага.

На 14 сакавіка 1668 г. былі прызначаны справаздачы ўраднікаў. Ф. Бабрыкевіч паведаміў, што Я. Адамовіч за сваё бурмістраўства застаўся вінен яму грошы, якія былі ўзяты для горада, аб чым сведчыў захаваны пазыковы запіс. Магістрат быў вымушаны перанесці справаздачу і прысягу В. Пятроўскага на 15 сакавіка па прычыне адсутнасці некаторых ўрадцаў. Апошнія былі абавязаны заплаціць 50 коп літоўскіх грошаў[43].

Выбары за 1669 г. не занатаваны ў кнізе, але вядома, што бурмістрамі тады сталі Г. Паўльсен і К. Дзіва. Чарговыя выбары адбыліся 11 студзеня 1670 г., а кандыдатамі былі Адам Цвікліч, Якуб Шараўскі, Якуб Шаматула Сапінскі, Ян Зеляпуга. У выніку былі абраныя бурмістрамі А. Цвікліч і Я. Шараўскі[44]. Выбары за 1671 і 1672 г. таксама не зафіксаваны ў кнізе, аднак у 1671 г. бурмістрамі былі Войцех Пятроўскі і Эрхард Вільд, а ў 1672 г. – Адам Цвікліч. На паседжанні магістрату 17 мая 1673 г. было прынята рашэнне

[42] Ibidem,, арк. 138–138 адв.
[43] Ibidem, арк. 159–159 адв.
[44] Ibidem, арк. 194–195.

аб пераносе справаздачы бурмістраў мінулага года на 12 чэрвеня. На гэтай жа сесіі быў абвешчаны ліст ЯКМ і павятовых лаўдум, паводле якіх у горадзе забаранялася крыць дахі саломай, а толькі драніцамі ці гонтам[45].

Бурмістр А. Цвікліч не прадставіў своечасова справаздачу, таму ў сваім тэстаменце згадаў сваё бурмістраўства 1670 і 1672 гг. Для вырашэння гарадскіх спраў ён заклаў золата, срэбра і іншыя рэчы, а ў свайго зяця Радунскага пазычыў грошы пад заставу залатога ланцуга вагой 10 чырвоных злоты, двух пярсцёнкаў (рубінавага і дыяментнага). Справаздачу за 1670 г. ён зрабіў перад магістратам і гарадзенскім падчашым Марцінам Чарніцкім, які быў прызначаны камісарам. Цвікліч прасіў, каб яна была прынята, а ў выпадку з'яўлення пазыкаў прасіў, каб горад іх заплаціў. Таксама адзначыў пра наяўнасць асобнага рэестра з пазыкамі, якія браліся для горада. Пазычаныя грошы прызначаліся для сына Барталамея[46].

Войт С. Александровіч пратэставаў (18 ліпеня 1673 г.) супраць адсутнасці справаздачы бурмістраў. Войцех Пятроўскі адзначыў, што рэестры не гатовы, таму справа была адкладзена на наступную сесію. 21 ліпеня сітуацыя паўтарылася[47].

Падчас аналізу даступных крыніц можна сустрэць інфармацыю аб вызваленні ўраднікаў ад пасад. Напрыклад, 18 ліпеня 1665 г. Ярашэвіч (імя не згадваецца, верагодна Адам) прасіў вызваліць яго ад шафарства, паколькі ён выконваў іншыя розныя паслугі для горада. Прычыну палічылі слушнай[48]. На паседжанні 26 лютага 1666 г. у сувязі з дрэнным станам здароўя сендык Лукаш Дорбах заявіў, што не можа выконваць даручаныя яму абавязкі, а на сваё месца прапанаваў Готфрыда Варланга[49].

---

[45] Ibidem,, арк. 258 адв.
[46] Ibidem, арк. 160 адв.–161.
[47] Ibidem, арк. 265–265 адв.
[48] Ibidem, арк. 118.
[49] Ibidem, арк. 123 адв.

Канфлікты ў магістраце, скаргі на ўраднікаў. У 1659 г. узнік канфлікт паміж лентвойтам Г. Паўльсенам і сендыкам Л. Ласкевічам. Апошні неаднаразова выклікаўся ў суд, але не прыходзіў. Падчас разгляду справы лаўнік Пётр Ляўковіч патрабаваў для Ласкевіча 12 тыдняў зняволення па прычыне таго, што апошні з'яўляўся ў суд у нецвярозым стане, зневажаў урад, зрываў сесіі, прыводзіў да страт, бунтаваў паспольства. У выніку суд вырашыў пазбавіць яго свабоды тэрмінам на 6 тыдняў. Аднак справа гэтым не закончылася. Ласкевіч абвінаваціў Г. Паўльсена ў крыўдах і шкодах мяшчан у горадзе і вёсках. Было праведзена апытанне паспольства – цэхмайстраў. Усе былі запрошаны на ратушы і пацвердзілі ад сябе і ўсяго цэху, што не мелі ніякіх шкодаў і праблемаў ад Паўльсена. Сярод іх былі цэхмайстар мечнікаў Марцін Казакевіч, цэхмайстар слесараў Якуб Нуймека, цэхмайстар кавалёў Крыштаф Бараноўскі, цэхмайстар катляроў Мальхер Пятровіч, цэхмайстар цесляроў Францішак Белькоўскі, муляр Фёдар Хоцкевіч, цэхмайстар бандароў Еліяш Стэфановіч, шавецкі цэхмайстар Ваўжынец Козерацкі (сведчыў дадаткова, што Ласкевіч хадзіў ад дому да дому і бунтаваў супраць лентвойта), рэзнікаў цэхмайстар Андрэй Іванавіч, цэхмайстр гарбарскі Якуб Адамовіч, Іван Карлоўскі з вёскі Карлава, Марцін і Станіслаў Цвіклічы, Лаўрын Ёткоўскі, Стэфан Янкоўскі, Хрэгор Ганчар з вёскі Цвіклічы, Якуб Барташэвіч, Ян Цвікліч, Станіслаў Бутока, Фёдар Бараноўскі з Малахавічаў, Ян Кананавіч з Перахрыставіч, Стэфан Чэрэшка з Гібуліч і Зеляпуга, бурмістр Ян Адамовіч, Юзаф Адамовіч, Адам Іванішэўскі з вёскі Адамавічы, квартэрмайстр Фёдар Бабрыкевіч[50].

Лаўнік Каспер Урублеўскі (былое прозвішча Варабей) неаднойчы выклікаўся ў суд за парушэнне парадку і абразы. 17 студзеня 1663 г. яго абвінавацілі ў з'яўленны на сесіі ў нецвярозым стане. Ураднікі Якуб Шараўскі і Пётр Концкі патрабавалі, каб ён 4 тыдні адсядзеў у ратушы, папрасіў прабачэння і заплаціў спагнанне. Каб

[50] Ibidem, арк. 9 адв.–13, 16 адв.–17.

у будучым ніхто болей так сабе на паводзіў было вырашана забараніць Касперу прысутнічаць на сесіях цэлы год, зняволіць на 2 тыдні і заплаціць віну. На паседжанні суда 24 лістапада 1664 г. лаўнік стаў лаяцца і пагражаць сендыку Міхаілу Барысовічу, у выніку чаго сарваў сесію. Пасля таго, як Барысовіч выйшаў з суда, на яго напаў са зброяй Каспер, збіў нагамі, нанёс шматлікія раны. У выніку сендыка ледзь выратавалі. Лаўнік Сымон Шаматула Сапінскі падаў скаргу на Урублеўскага за абразу гонару. Ён характарызаваў Каспера як злога чалавека, здольнага на дрэнныя ўчынкі[51].

Заслугоўвае ўвагі іншы выпадак. Лаўнік М. Шаматула Сапінскі падаў пратэстацыю на лентвойта К. Цвікліча. 30 студзеня 1668 г., калі сабраліся на сесію ў доме бурмістра Я. Зеляпугі ён устаў са свайго месца, адхіліў былога бурмістра Г. Паўльсена і пачаў сам весці сесію. Ён пачаў разгляд справаў са сваіх прыватных спраў з лаўнікам К. Вроблеўскім. Калі Шаматула пабачыў, што ідзе парушэнне працэдуры і замест крымінальнай справы разглядаюцца прыватныя, ён, як старшы лаўнік, нагадаў пра парадак вядзення сесіі, на што лентвойт пачаў крычаць і абражаць[52].

У кнізе войта сустракаецца скарга на неправавыя дзеянні ўраднікаў бурмістраўска-радзецкага суда. Справа пачалася са скаргі ў войтаўскі суд купца Тамаша Цэнклера на бельскага старога бурмістра Габрыэля Арцішэвіча і бельскага радцу Сільвестра Рамановіча. Яны мелі агульны гандаль і крамы ў Гародні з рознымі таварамі. Для крамы скаржніку параілі чалядніка Давіда Косідоя, які працаваў у яго два гады, пасля чаго зышоў, калі не было купца, забраўшы тавару на 5 000 злотых (1669, 1671). 7 сакавіка 1671 г. Т. Цэнклер падаў скаргу на бурмістра В. Пятроўскага, радцаў К. Дзіву, Я. Шаматулу Сапінскага, М. Багдановіча і на радзецкага пісара Казіміра Мікалаевіча. 6 сакавіка ўраднікі не хацелі вынесці прысуд па

[51] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 71 адв.; ф. 1761, воп. 1, спр. 2, арк. 68–68 адв., 224–224 адв., 239–239 адв.

[52] НГАБ, ф. 1761, воп. 1, спр. 2, арк. 157–157 адв.

справе з бельскімі мяшчанамі. Пра гэта сведчыць рэляцыя енерала Мікалая Славуцкага, які быў выкліканы 6 сакавіка чэляднікам Юрыя Лабачэвіча па просьбе Г. Арцішэвіча і С. Рамановіча. Ураднікі павінны былі разгледзіць справу, а замест гэтага яны адправілі яе на апеляцыю. Бурмістр В. Пятроўскі, радзецкі пісар К. Мікалаевіч нават не хацелі ісці ў судовую ізбу. Скарга была пададзена і ад Г. Арцішэвіча і С. Рамановіча на бурмістра В. Пятроўскага, радцаў Я. Шаматулу, А. Цвікліча, М. Багдановіча, М. Шаматулу Сапінскага, К. Урублеўскага, Ю. Адамовіча і на радзецкага пісара К. Мікалаевіча. У ёй таксама адзначалася пра адмову Пятроўскага і Мікалаевіча. 10 чэрвеня 1672 г. справа зноў разглядалася ў судзе, куды быў выкліканы енерал Г. Арцішэвіч і С. Рамановіч у справе з купцом Тамашам Ценклерам, каб яны назіралі за працэсам[53]. З дакументаў не вынікае чым скончылася правапарушэнне для ўраднікаў.

У войтаўска-лаўніцкі суд падаў скаргу вайтоўскі-лаўнічы пісар Тамаш Адамовіч супраць гарадзенскага лаўніка Себасцяна Леваневіча. Пісара абвінавацілі ў карупцыі, у выдачы неадпаведнага дэкрэта ў справе Пачобута. Сам Т. Адамовіч на той час ужо больш за 20 гадоў засядаў у магістраце і ведаў парадак вядзення спраў, а справа Пачобута ўжо пайшла ў Асэсарскі суд. Леваневіч быў чалавека простым і непісьменным. Ён не дапільнаваў згаданай справы, а сваю віну перакінуў на Адамовіча. Яго дзеянні прывялі да шкоды і няславы пісара (1688)[54]. Вынік справы не выяўлены.

Асобна варта згадаць справу каралявецкіх купцоў Крыштафа Фонмелена і Струзборка з гарадзенскім магістратам аб забранні 51 бочкі солі ў 1655 г. 14 сакавіка 1665 г. яны падалі на сесіі бурмістраўска-радзецкага суда дэкрэт з Асэсарскага суда. Ураднікі абавязаліся вывучыць справу на працягу 8 тыдняў і даць адказ на дэкрэт[55]. У сувязі з вайной разгляд пытання прыйшоўся на паслява-

[53] Ibidem, арк. 194, 232 адв., 234–236, 237, 309–309 адв., 311, 321.
[54] AGAD, Zbiór Józefa Jodkowskiego, sygn. 8.
[55] НГАБ, ф. 1800, воп. 1, спр. 1, арк. 112–112 адв.

енны час. 26 чэрвеня 1666 г. ад імя свайго памерлага бацькі Яна Адамовіча, былога бурмістра, па справе адказваў лаўнік Тамаш Адамовіч. Ён быў гатовы аддаць соль. 10 студзеня 1660 г. К. Фонмеліна прадстаўляў слуга Міхаіл Лілевель. Справу перанеслі да прыбыцця ў горад купца на 4 лютага 1667 г. Скончылася яна толькі ў 1673 г. У выніку магістрат пастанавіў вярнуць соль. Паводле следства радцы Тамаша Адамовіча ад 28 мая 1666 г. выявілася, што ў 1653 г. для сябе забралі соль ураднікі: бурмістр Ян Адамовіч – 8 бочак, бурмістр Ян Яваройскі – 6, Станіслаў Цвікліч – 6, Мацей Яблоўскі – 4, Фольтын Шульц – 2, Войцех Пятроўскі – 6, Ян Цвікліч – 2, Павел Кроснеўскі – 1, Тамаш Лагоўскі – 2, Мікалай Кудаеўскі – 2, жонка П. Ляўковіча – 3. Рэшту бочак бурмістр і радцы наклалі на горад[56].

Ліст да магістрату Яна Казіміра 2 студзеня 1688 г. негатыўна ацэньваў яго працу і патрабаваў навядзення парадку ў горадзе, а таксама сведчыў пра наяўнасць істотных праблем. У першую чаргу парушалася магдэбургскае права: мяшчане прадалі дамы ў горадзе яўрэям, а самі пераязджалі ў вёскі. Акрамя гэтага пералічваліся наступныя прэтэнзіі: незаконнае распараджэнне каралеўскім ўладаннямі, ператварэнне хрысціянскага горада ў іўдзейскі, перадача яўрэям даходы з фальваркаў, важніцы, крамаў, брукавага, неправядзенне рэстаўрацыі горада, ратушы і гадзінніка, нявыплаты на ратушу, адсутнасць муроў вакол горада і брамаў, нявыплату грошаў прабоству для ўсталявання муроў вакол могілак і званіцы[57].

Агучаныя вышэй праблемы паўтараліся ў наступным дакуменце. Ліст з прэтэнзіямі ад Яна Казіміра быў таксама накіраваны яўрэям 2 студзеня 1688 г. Іх абвінавачвалі ў тым, што яны выцеснілі з вуліцы Замкавай хрысціян, а горад зрабілі яўрэйскім, перашкаджалі манахам, паставілі корчмы на хрысціянскіх могілках, хавалі памерлых ў горадзе каля каралеўскай рэзідэнцыі на вул. Замкавай,

[56] Ibidem, арк. 128–128 адв., 268, 270 адв.–271.

[57] Lietuvos mosklų akademijos Bibliotekas rankraščtų skyrius, f. 16–207, l. 81.

а павінны былі рабіць гэта за горадам, будавалі у розных месцах, не прадавалі алкаголь у суботу хрысціянам, а ў хрысціянскія святы наўмысна корчмы адчынялі і прываблівлі музыкай, бралі хрысціянскую чэлядзь на працу, прадавалі таней піва і збожжа за латку, набывалі крадзеныя рэчы, праводзілі з'езды ў гарадзенскай сінагозе, Берасце, Пінску і іншых месцах без дазволу, выязджалі за мяжу без ведама ўраднікаў, не давалі грошай на рэстаўрацыю, не будавалі у дамах мураваных комінаў. Суд загадаў ім заключыць з горадам пагадненне і выправіць усе памылкі[58].

Высновы. У параўнанні з магістрацкай кнігай 1639–1642 гг. у разглядаемы перыяд з'яўляюцца дакументы па выбарах у магістрат, а таксама розныя сведчанні пра працу магістрата. На падставе аналізу гэтых крыніц можна зрабіць выснову, што ў пасляваенны перыяд павялічылася роля войта. Ён прысутнічаў на паседжаннях і кантраляваў працу магістрата. Акрамя таго, кніга войта дазваляе дапоўніць інфармацыю наконт працы войтаўска-лаўніцкага суда, паколькі ўтрымлівае выпісы з яго.

Пасля вызвалення ад маскоўскіх войскаў гарадзенскі магістрат сутыкнуўся з шэрагам праблем. Маскоўскія войскі моцна панішчылі судовыя архівы ў выніку чаго за даваенны перыяд засталася толькі адна кніга. Загінулі таксама сямейныя архівы мяшчан. У сувязі з гэтым правы на ўласнасць і іншыя дакументы прыйшлося аднаўляць па ўспамінах. Колькасць насельніцтва ў горадзе ў гэты час паменшылася, а тое што засталося, моцна збяднела. Горад знаходзіўся ў фінансавым крызісе. Акрамя таго ўзрос узровень злачыннасці. У крыніцах сустракаюцца звесткі аб злоўжываннях з боку ўраднікаў. Спатрэбілася некалькі год, каб наладзіць працу магістрата і справаводства, а таксама навесці адносны парадак у горадзе.

[58] Ibidem,, l. 82.

Бібліяграфія

Archiwum Główne Aktów Dawnych (далей: AGAD), Archiwum Radziwiłłów (dalej: AR), dz. IV, kopie, sygn. 745.

AGAD, AR, dz. V, sygn. 11208/II.

AGAD, AR, sygn. 1735.

AGAD, Zbór Józefa Jodkowskiego, sygn. 8.

Borowik P., *Funkcjonowanie samorządu miejskiego w Grodnie podczas „potopu moskiewskigo" (1655–1661) oraz kilka uwag o zniszczeniu miasta przez Moskali*, [y:] *Garadzienski palipmsest.* XII–XX *stst. Materialy mizhnarodnaj navukiwaj kanferencji (Harodnia, 7 listapada 2008 g.) pad red.* A. Smalenchuka, N. Slizh, Harodnia-Belastok 2009, s. 29–39 [*Гарадзенскі палімпсест XII–XX стст. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Гародня, 7 лістапада 2008 г.)*, пад рэд. А. Смаленчука, Н. Сліж, Гародня–Беласток 2008, с. 29–39].

Dounar A. *Pastanova kamisarau Jana Kazimira Vazy 1650 goda ab paradku kiravannia u Harodni* [u:] *Garadzienski palipmsest. 2009. Dziarzhaunyja ustanovy i palitychnae zhyccio*, pad red. A. Smalenchuka, N. Slizh, Harodnia 2009, s. 118–127 [Доўнар А., *Пастанова камісараў Яна Казіміра Вазы 1650 года аб парадку кіравання ў Гародні*, [y:] *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XXст.,* пад рэд. А. Смаленчука, Н. Сліж, Гародня 2009, с. 118–127].

Jackevich Z., V. Urubleuski, *Garadzienski magistrat u XVII st.* [u:] *Garadzienski palipmsest. 2009. Dziarzhaunyja ustanovy i palitychnae zhyccio*, pad red. A. Smalenchuka, N. Slizh, Harodnia 2009, s. 118–127 [Яцкевіч З., Урублеўскі В., *Гарадзенскі магістрат у XVII ст.* [y:] *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё. XV–XX* ст., пад рэд. А. Смаленчука, Н. Сліж, Гародня 2009, с. 75–117].

Kossarzecki K., *Kampania 1660 godu u Ltwie*, Minsk 2011 [Касажэцкі К., *Кампанія 1660 году ў Літве*, Мінск 2011.

Lietuvos mosklų akademijos Bibliotekas rankraščtų skyrius, f. 16-207.

Lietuvos Valstybės istorijos archyvas, f. 694, ap. 1, b. 4663.

*Metryka Litewska. Ksi*ęga wpisów nr 131, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2001.

Nacyjanalny histarychny archiu Belarusi, f. 1761, vop. 1, spr. 1–3; f 1800, vop. 1, spr. 1 [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф. 1761, воп. 1, спр.1–2; ф. 1800, воп. 1, спр. 1].

Slizh N. *Haradzienski bumistarska-radziecki sud: suadnosiny sudovaj praktyki z magdeburgskim pravam (1638–1642 gady.),* „Palitychnaja sfera: Gistoryia: litaratura, prava, palityka", 2014–2015, № 22–23, s. 35–51 [Сліж Н., *Га-*

радзенскі бурмістраўска-радзецкі суд: суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам (1639–1642 гады), „Палітычная сфера. Гісторыя: літаратура, права, палітыка", 2014–2015, № 22–23, с. 35–51].

Slizh N. *Haradzienski vojtauska-launicki sud (1638–1644 gg.)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2016, t. 45, s. 46–71 [Сліж Н., *Гарадзенскі войтаўска-лаўніцкі суд* (1638–*1644 гг.): суадносіны судовай практыкі з магдэбургскім правам*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne", 2016, t. 45, s. 46–71].

Slizh N. *Kupcy Fandeberki u Harodni u XVII st*., „Archivirius", 2016, vyp. 14 s. 347–357 [Сліж Н., *Купцы Фандэберкі ў Гародні ў XVII* ст., „Архіварыус", 2016, вып. 14, с.].

The work of the Hrodna magistrate in the second half of the seventeenth century

This article is devoted to activities of the Hrodna magistrate in the second half of the seventeenth century. The difficult period of the war of 1654–1667 provoked the problems connected with the restoration of the work of the magistrate. The research is based on the books of the court's records. In the postwar period, the role of the voyt increased. He attended meetings and oversaw the work of the magistrate. The magistrate faced a number of problems. Moscow troops severely damaged the court archives. The town was ruined. The population of the town decreased. Townspeople became poor. Hrodna was in financial crisis. The cases of corruption were between officials. It took long period of time to set up the work of the magistrate and to introduce order in the town.

K e y w o r d s : Grodno, town hall, judiciary, commune head

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.55-75

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210603

Data przesłania: 07.03.2021
Data akceptacji: 22.04.2021

Захар Шыбека
Тэль-Авіўскі ўніверсітэт
zacharsz@mail.ru
ORCID: 0000-0002-0280-338X

Умовы і вынікі ўзбагачэння беларускага сялянства ў другой палове XIX ст.

Warunki i skutki bogacenia się chłopów białoruskich w drugiej połowie XIX wieku

Sytuacja społeczno-polityczna i ekonomiczna na Białorusi w drugiej połowie XIX w. nie sprzyjała powstaniu zamożnej warstwy chłopów. Carat z trudem wdrażał reformy rolne i nie dbał o poziom życia chłopów. Dbało wyłącznie o to, żeby zaszczepić chłopom poczucie lojalności wobec caratu. Ponadto włościaństwo białoruskie traktowano jako element, który szybko ulegnie rusyfikacji. W tej sytuacji poziom życia chłopów coraz bardziej się spadał. Niemniej niektórzy chłopi przejawiali zainteresowanie poprawą własnego dobrobytu, w wyniku czego następowało rozwarstwienie chłopów. Z najbardziej przedsiębiorczych chłopów rekrutowali się farmerzy, drobni handlarze, pracownicy administracji niższego szczebla, nauczyciele, przedsiębiorcy. Właśnie wśród tych ludzi budziła się białoruska świadomość narodowa. Proces kształtowania burżuazji białoruskiej postępował jednak w bardzo wolnym tempie. W drugiej połowie XIX w. dopiero kładziono podwaliny pod współczesną nację białoruską.

Słowa kluczowe: Imperium Rosyjskie, zniesienie pańszczyzny, chłopi białoruscy, przedsiębiorczość

У Расіі шлях да рыначных адносін інтэнсіўна пракладваўся ў ходзе рэформ Аляксандра II у 1860-х гг. Дастаткова сказаць, што характэрная для аграрнага грамадства высокая ўдзельная вага долі

ніжэйшых саслоўяў у дзяржаўных падатках Расіі пачала істотна змяншацца: з 83,5% у 1859 г. да 59,2% у 1887 г.[1] Ствараліся ўмовы для пашырэння прадпрымальніцтва. Перамены ў імперыі паскорылі фармаванне буржуазіі. Беларускія землі таксама ўцягваліся ў агульнарасійскі працэс.

На сучасным этапе рэфармавання аграрнага сектара Беларусі асабліва актуальным выглядае мінулы вопыт развіцця прадпрымальніцтва ў беларускай вёсцы і вынікі росту яе дабрабыту пасля адмены прыгоннага права. Вядомы спецыяліст у гісторыі парэформеннага сялянства В.П.Панюціч не звяртаў на гэтую праблему асаблівай увагі. Яго цікавіў найперш працэс класавага размежавання ў вёсцы[2]. Узбагачэнню сялян у савецкай беларускай гістарыяграфіі, увогуле, надавалася негатыўнае адценне. Не менш вядомы спецыяліст у аграрнай гісторыі другой паловы XIX ст. Х.Ю.Бейлькін рабіў спробу адмовіцца ад старых уяўленняў і звязваў узбагачэнне сялян з фармаваннем фермерскіх гаспадарак, але і яго найперш цікавіў рост таварнасці аграрнага сектара Беларусі[3]. С.М.Токць грунтоўна вывучыў сацыяльныя і культурныя працэсы ў беларускай вёсцы[4]. Аднак эканамічны аспект гісторыі беларускага сялянства патрабуе дадатковага вывучэння. Ён з'яўляецца актуальным для разумення фармавання беларускай нацыі, якая, па меркаванню некаторых даследчыкаў, была сялянскай, а дакладней – у асноўным сялянскай[5].

---

[1] Н.П. Яснопольский, *О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Опыт финансово-статистического исследования,* Ч.1, Киев 1890, с. 31.

[2] *Памятная книжка Витебской губернии на 1989 год*, Витебск 1897.

[3] Х.Ю. Бейлькін, *Да пытання аб фермерах і кулаках на Беларусі (другая палова XIX – пачатак XX ст.),* "Беларускі гістарычны часопіс" 1994, № 4, с. 70–76.

[4] С.М. Токць, *Сацыяльныя і культурныя працэсы ў беларускай вёсцы ў другой палове XIX – пачатку XX ст.,* Мінск 2016. Яшчэ каля 333 тысяч беларусаў пражывала ў 8 іншых памежных губернях *(Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. 4, 5, 11, 15, 17, 19, 22, 23, 29, 40, 43, 48, 59),* але гэты недалік не паўплывае істотна на нашы разлікі.

[5] А. Кіштымаў, *Эканамічныя ўмовы фармавання беларускай нацыі ў канцы XVIII – 50-хгадах XIX ст.* [у:] *З глыбіні вякоў.* Наш край, Вып. 2, с.79–100.

Падлікі, праведзеныя на аснове матэрыялаў усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., паказваюць, што з 5408,4 тыс. беларусаў пяці заходніх губерняў (Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Мінскай)* 5073,1 тыс. (93,8%) займалася сельскай гаспадаркай[6]. Па свайму саслоўнаму паходжанню амаль усе яны былі сялянамі. Аб гэтым яскрава сведчыць той факт, што ў 1897 г. у пяці заходніх губернях прадстаўнікі сялянскага саслоўя складалі 92,1% усяго насельніцтва[7]. Сустракаліся сярод беларускіх земляробаў і дробныя шляхцічы, мяшчане, але ў нязначнай колькасці. Мясцовыя ж памешчыкі, пераважна каталіцкай веры, лічылі сваёй роднай мовай польскую, а таму ў лік беларусаў перапісам не ўключаліся. Адсюль вынікае, што беларуская буржуазія фармавалася на аснове сельскагаспадарчага, пераважна сялянскага насельніцтва. А гэта яшчэ больш уздымае важнасць вывучэння выбранай аўтарам праблемы.

Карэнная нацыя заўсёды з'яўляецца асноўнай вытворчай сілай на тых землях, якія яна засяляе. У гэтым з ёй не можа супернічаць ніводная іншая. У нашым выпадку беларуская нацыя была занята ў вядучай галіне мясцовай гаспадаркі. Па падліках расійскага даследчыка Н.П.Яснапольскага, на земляробства і жывёлагадоўлю ў Паўночна-Заходніх губернях у пачатку 1880-х гг. прыходзілася каля 67% агульнага прыбытку, на гандаль – 24, на прамысловасць – 9%. У Магілёўскай, Мінскай і Віленскай губернях сельскагаспадарчы паказчык быў нават большым: адпаведна 78,0, 75,5 і 71,2%[8]. Улада зямлі захоўвалася. Хто яе меў, той меў і багацце, і павагу, і ўплыў. Таму беларускае сялянства звязвала свой дабрабыт як правіла з зямлёй. Ды не так лёгка было яе прыдбаць.

---

[6] *Первая всеобщая перепись населения Российской империи,* Санкт Петербург 1897, Т. 4, 5, 11, 22, 23.

[7] Н. Тизенгаузен, *Некоторые статистические данные о народонаселении Западного края* [в:] *Минская старина*, Вып. 2, Минск 1912, с. 53.

[8] Н.П. Яснопольский, *О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Опыт финансово-статистического исследования,* Ч.1, Киев 1890, с. 215, 217.

Спачатку гэтаму перашкаджаў прыгон. З сярэдзіны 1840-х гг. сяляне, праўда, атрымалі правы на набыццё зямлі, але пакупнікамі сярод іх станавіліся адзінкі. Беларускае сялянства сустрэла аграрную рэфрму 1861 г., седзячы не на сваёй, а на памешчыцкай або дзяржаўнай зямлі. І вось нарэшце атрымала яе ад царскага ўрада, але не дарма, а за выкуп – па 4–5 дзесяцін на рэвізскую душу, у залежнасці ад мясцовых умоў. У карыстанне сялянскіх гаспадарак перайшло каля трацціны памешчыцкіх зямель[9].

Рэфарматары мелі шляхетныя намеры забяспечыць сялян пражытачным зямельным мінімумам. Здавалася б, усе вяскоўцы ставіліся ў аднолькавыя стартавыя ўмовы для ўзбагачэння. На самай жа справе выйшла інакш. Зямельныя надзелы не атрымалі бабылі, кутнікі, ды і іншыя катэгорыі раней абеззямеленага сельскага насельніцтва. Адным зямля дасталася лепшай якасці, другім – горшай. У адных было больш сыноў („рэвізкіх душ"), а таму і больш зямлі, у другіх – адны дзеўкі, а значыць усяго 5 дзес. на сям'ю. Не ўсе былі аднолькава спрытнымі ды зваротлівымі. У адрозненне ад памешчыцкіх сялян, дзяржаўныя сяляне, сярод якіх было шмат рускіх стараверaў, атрымалі большыя надзелы, а плацілі за іх меншы выкуп[10]. Умовы вызвалення з-пад прыгону памешчыцкіх сялян былі горшымі. Яны атрымлівалі самыя кепскія зямлі і свавольна паменшаныя былымі прыгоннікамі надзелы. Выходзіла так, што той, хто атрымаў нейкія перавагі, меў і больш шанцаў выбіцца ў заможныя гаспадары.

Трэба адзначыць, што сялянская рэформа ў Беларусі і Літве праводзілася больш радыкальна, чым у іншых мясцінах імперыі. Пад уздзеяннем паўстання 1863 г. цар у тым жа годзе выдаў указы 1 сакавіка і 2 лістапада аб датэрміновым выкупе сялянскіх надзелаў і зніжэнні на 20% выкупных плацяжоў. Сялянам часткова

[9] *Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России*, Вып.V, VII, Санкт Петербург 1892.

[10] Ю. Янсон, *Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах*, Санкт Петербург 1881, с. 112–113.

вярталі раней адабраныя памешчыкамі землі. Урад забараніў абавязковае развярстанне ўгоддзяў па патрабаванню аднаго толькі памешчыка і пацвердзіў за вяскоўцамі на неакрэслены перыяд права на сервітуты (дармавы выпас на памешчыцкіх землях). Да 1870 г. захоўвалася магчымасць атрымліваць у памешчыкаў за адпаведную плату паліва[11]. Вялікі ўдзел у распрацоўцы гэтых мер прымаў віленскі генерал-губернатар М.Н.Мураў'ёў. Ён спадзяваўся з іх дапамогай „адняць на будучыя часы ўсялякія сродкі выкарыстання рэвалюцыяй цяжкага становішча сялян"[12]. Рэвалюцыя 1905 г. паказала безпадстаўнасць яго спадзяванняў.

Паслярэформенныя ільготы не гарантавалі маёмасную роўнасць сялян і эканамічную стабільнасць іх гаспадарак. Па падліках расійскага знаўца аграрных праблем Л.В.Ходскага, 30% былых прыгонных пяці заходніх губерняў мелі надзел недастатковы для пражыцця[13]. Сялянства своеасабліва адрэагавала на царскія міласці. Чым узбагацілася, дык гэта дзецьмі. Натуральны прырост сялянскага насельніцтва Беларускага краю склаў у 1859–1977 гг. 34–35%, тады як у дарэформенны час (1835–1859) гэты паказчык – 6% – меў знак мінус[14]. У сялян падрасталі сыны, якім таксама патрабавалася зямля, але тыя надзелы, якія выдзеліў у 1860-х гг. цар, не станавіліся з часам ні шырэйшымі, ні даўжэйшымі. З 1863 г. па 1877 г. у пяці заходніх губернях сярэдні надзел на наяўную душу мужчынскага полу паменшыўся з 5,1 да 3,6 дзесяцін[15]. А да 1892 г. гэты паказчык стаў яшчэ меншым – 2,9 дзесяціны[16].

Надзельныя землі не выратоўвалі вяскоўцаў. Патрабаваліся прыкупкі. Але тут існавалі вялікія цяжкасці. Нават тады, калі за-

---

[11] Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА), ф. 20, воп.4, спр. 222, л. 122–130

[12] Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ), ф. 811, воп. 1, спр. 45, л. 6–7.

[13] Л.В. Ходский, *Земля и земледелец,* Т. II. Санкт Петербург 1891, табл. X, с. 30–32.

[14] *Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России*, Вып.V, VII, Санкт Петербург 1892, с. XIVII.

[15] Тамсама, табл. I Б.

[16] *Свод статистических материалов, касающихся экономического положения сельского населения Европейской России*, Санкт Петеррбург 1894, с. XIX–XX.

водзіліся грошы. Тыя маёнткі, якія адбіраліся ў памешчыкаў за ўдзел у паўстанні 1863 г., прадаваліся царскім урадам не беларускім сялянам (напрыклад, у крэдыт), а рускім чыноўнікам па неверагодна нізкай цане. Апалячаныя памешчыкі ўчэпіста трымаліся за ўласныя землі, бо па закону ад 10 снежня 1965 г. страцілі права набываць новыя[17]. Больш таго, пасля аграрнага крызісу пачатку 1880-х гг. яны ўсяляк імкнуліся палепшыць і павялічыць свае ўладанні коштам сялян. Судзіліся з імі за спрэчныя землі, стараліся пазбавіць вёску сервітутаў. Памешчыкі разглядалі сялянскіх гаспадароў, як сваіх бліжэйшых канкурэнтаў у сельскагаспадарчай дзейнасці і, зразумела, што ніяк не хацелі спрыяць іх узбагачэнню. Нездарма, у Паўночна-Заходніх губернях быў самы нізкі, у параўнанні з іншымі раёнамі еўрапейскай Расіі, працэнт прыватнаўласніцкіх зямель, якія ў 1862–1902 гг. паступалі на продаж[18]. Купля зямлі адбывалася толькі пасля спецыяльнага дазволу мясцовых улад. Так ужо тут склалася, што беларускія сяляне і дробная шляхта каталіцкай веры не маглі набыць больш за 60 дзесяцін на сям'ю з улікам зямлі, якая ўжо мелася на руках. Гэта традыцыя была потым пацверджана царскімі ўказамі ад 4 сакавіка 1859 г. і ад 27 студзеня 1901 г. Гэтыя ўказы дзейнічалі да 1905 г.[19] Калі яшчэ на працягу першых 20 гадоў пасля рэформы вяскоўцы неяк зводзілі канцы з канцамі, то да пачатку 1880-х гг. зямельны „голад" рэзка абвастрыўся. Попыт на зямлю моцна ўзрос. Пакупнікоў на рынку было намнога больш, чым прадаўцоў, а таму цэны на зямлю хутка сягалі ўгору. У 1893–1902 гг. яны былі, у параўнанні з 1863–1872 гг., у 3,8 разоў вышэйшымі: адпаведна 11 і 41 рублёў за дзесяціну. Гэта – самы высокі паказчык іх росту сярод раёнаў нечарназёмнай паласы еўрапейскай Расіі[20].

---

[17] *Полное Собрание Законов Российской империи. 2-е собрание,* Т. X, № 42759.

[18] В.В. Светловский, *Мобилизация земельной собственности в России (1861–1908)*, Санкт Петербург 1911, с. 85.

[19] РДГА, ф. 20, воп.4, спр. 106, л. 6, 23.

[20] В.В. Светловский, *Мобилизация земельной собственности в России (1861–1908)*, Санкт Петербург 1911, дадатак.

Згаленне сялян назіралася па ўсёй імперыі. Для вывучэння прычын гэтай з'явы ўрад стварыў спецыяльную камісію, вынікі працыя якой знайшлі ў пачатку 1880-х гг. сваё адлюстраванне ў шэрагу царскіх указаў. У іх прадугледжвалася зніжэнне выкупных плацяжоў, адмену падушнай подаці, адкрыццё Сялянскага банку і інш. Беларускія вяскоўцы з асаблівай радасцю ўспрынялі магчымасць крэдытавацца ў Сялянскім банку, бо з той пары, як выбухнуў крызіс хлебнага гандлю (канец 1870 – пачатак1880-х гг.), іх пакупная здольнасць істотна знізілася. Але, на жаль, спадзяванні на новы банк не спраўдзіліся. Каталіцкае сялянства было ад яго зусім адрынута. Для праваслаўных памеры крэдыту абмяжоўваліся 500 руб. на кожнага асобнага пакупніка і 125 руб. на кожнага члена грамады. Пазыковы працэнт быў вялікі: 7,5–8,5, у той час як у Дваранскім банку – 5,25[21]. Нястача вымушала сялян браць пазыкі і на такіх умовах, але разлічыцца з банкам не заўсёды хапала моцы. А гэта прыводзіла да поўнага згалення. Іншы раз зямлю было выгадней узяць у арэнду, чым набываць праз банк. Але і тут у сялян існавалі канкурэнты – рускія стараверы і латышскія і яўрэйскія багацеі.

Новы статут Сялянскага банка 1895 г. зрабіў крэдыт больш даступным. Пазыкі сталі выдавацца ў памеры 75–90% ад спецыяльнай ацэнкі банкам зямлі сялян, якія бралі гэтыя пазыкі. Тэрмін разліку з банкам павялічваўся з 34 да 51 года, а банкаўскі працэнт зніжаўся да 6 (у 1899 г. – да 5,25). Сялянскі банк стаў даступным для праваслаўных мяшчан-земляробаў, бо атрымаў права набываць буйныя маёнткі і прадаваць дробнымі кавалкамі. Праўда, і гэтыя палёгкі хутка сталі недастатковымі з-за непамерна высокага роста цэн на зямлю[22].

Сістэма крэдытных таварыстваў у парэформенай вёсцы яшчэ не прыжылася. Вось і прыходзілася сялянам спадзявацца толькі на

[21] *Борьба за землю*, Т.1, Санкт Петербург 1908, с. 295–297; Ю.Л. Грузицкий, *Банки Беларуси (70-е гг. XIX–начало XX в.)*, Мінск 2005, с. 40–42.

[22] *Борьба за землю*, Т.1, Санкт Петербург 1908, с. 298–300.

ўпартую працу. Асноўны прыбытак давала гаспадарка, якая трымалася пераважна на вытворчасці таварнага зерня. Таму крызіс хлебнага гандлю ў пачатку 1880-х гг. балюча ўдарыў па дабрабыту беларускіх сялян. У адрозненне ад памешчыкаў, яны не маглі так хутка пераарыентавацца на жывёагадоўлю, бо не мелі дастаткова пашы, а галоўнае – фінансавых сродкаў.

Гандаль ільном не стаў такой распаўсюджанай справай, як продаж збожжа. Нацыянальнае багацце – лес знаходзіўся ў руках памешчыкаў. Лясны гандаль прыносіў гаспадарам ды яўрэйскім купцам-пасрэднікам вялікія прыбыткі. Толькі сялянам яны не даставаліся. Нейкую капейку давалі заробкі ў маёнтках, але найбольшыя грошы селянін мог атрымаць у адходніцтве – на мясцовых лесараспрацоўках, расійскіх фабрыках, шахтах і цукровых плантацыях Украіны. І хоць гадавы прыбытак вымяраўся тут не сотнямі рублёў, як ад добрай гаспадаркі, а некалькімі дзесяткамі, усё роўна ён ствараў нейкі задзел у сялянскіх зберажэннях[23]. Асабліва прыбытковай была праца на зімніх лесараспрацоўках, якія ўзраслі ў сувязі з развіццём у 1880-х гг. экспарту леса.

Вясковыя людзі ва ўсім эканомілі, ва ўсім сябе абмяжоўвалі, абы толькі прыкупіць зямлі. Толькі тады яны пачуваліся гаспадарамі, бо за царскія землі трэба было яшчэ плаціць выкуп. Такое становішча добра падмеціў віленскі генерал-губернатар. У сваёй справаздачы цару за 1898 г. ён пісаў: „Моцна трымаюцца зямлі толькі асобы, якія самі набылі яе і працавалі на ёй”[24].

Увесь лад беларускай вёскі, які будаваўся па расійскаму ўзору, не захвочваў да гаспадарлівасці, быў несумяшчальным з духам прадпрымальніцтва. Гэтаму шкодзіла і абшчыннае карыстанне зямлёй, і абшчыннае сялянскае самакіраванне. На думку аднаго з магілёўскіх памешчыкаў, абшчыннае жыццё – „*гэта другое пры-*

[23] В.П. Панютич, *Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг.,* Минск 1990, с. .314–315.

[24] РДГА, ф. 20, воп.4, спр. 222, л. 15.

гоннае права, дзе кожная асоба больш светлая, больш культурная і працавітая ў кабале ў грамады"[25]. Сяляне, якія кіраваліся патрыярхальнымі ўяўленнямі аб сялянскім жыцці ды і проста з-за зайздрасці, мелі магчымасць усяляк шкодзіць сваім спрытнейшым і больш шанцавітым аднавяскоўцам. Так, урэшце, заўсёды бывае на першых этапах капіталізацыі, калі сярод больш-менш маёмасна роўных вылучаліся лідэры.

Патрыярхальныя адносіны ў вёсцы кансерваваліся царскай палітыкай сацыяльнай дэмагогіі. Сялян не пакідала надзея ўсталяваць і зберагчы сацыяльную роўнасць з дапамогай урада, а фактычна з дапамогай яго падачак. Спадзяванні на добрага цара часта рабілі сялян абыякавымі да свайго лёсу. Усё вырашыць цар і дзяржава – так маглі думаць многія.

Залежнасць ад дзяржавы, а таксама – што не меней важна – і не вынішчаная ад часоў прыгону рабская ментальнасць не дазвалялі беларускім сялянам самаарганізавацца, каб дапамагчы самім сабе, як гэта рабілі ў перыяд індустрыялізацыі жыхары заходнееўрапейскіх краін. А там на народныя грошы ўзнікла самая шырокая сетка кааператываў для ўзаемаспажывання, самафінансавання, ўзаемастрахавання і г.д.[26]

Тым не менш, вяскоўцы неасэнсавана, інстынктыўна, але цягнуліся да свабоды прадпрымальніцтва. Найбольшую актыўнасць выяўлялі беларускія сяляне каталіцкай веры. Яны былі больш руплівымі ў справе ўзбагачэння: набывалі максімальна дазволеныя надзелы зямлі і нават займаліся зямельнай спекуляцыяй, бралі ва ўсім прыклад з памешчыкаў і нават імкнуліся вылучыцца з сялянскага асяроддзя сваім адзеннем[27]. Праваслаўнае сялянства арыента-

[25] Н. Тизенгаузен, *Некоторые статистические данные о народонаселении Западного края* [в:] *Минская старина*, Вып. 2, Минск 1912, с. 91–96.

[26] С. Браткоўскі, *Некалькі спосабаў дасягнуць немажлівага альбо дапаможнік для тых, хто не ведае, што нельга нічога рабіць*, Мінск 2002.

[27] РДГА, ф. 20, воп.4, спр.4143, л. 10.

валася ўрадам на святароў[28]. У царкве праваслаўныя чулі – на ўсё Боская воля, як Бог дасць. І ўсё ж. Нават на Магілёўшчыне з яе абшчыннымі традыцыямі, па звестках тамашняга губернатара, сяляне збіралі грошы, каб вырвацца ў Сібір ці Каўказ, на прастор для прадпрымальніцтва. Гэтая ж асоба ў сваёй справаздачы за 1901 г. прыходзіла да высновы, што „абшчыннае ўладанне не ў правілах беларусаў" і, што некаторыя воласці Прыдняпроўя прымалі прыгаворы аб пераходзе да падворнага землекарыстання[29].

Узбагачэнне патрабавала прастору для поўнага выяўлення асабістых здольнасцяў чалавека. Назіраючы за сялянскім жыццём, прадстаўнікі царскай адміністрацыі прыходзілі да думкі, што ў новым XX стагоддзі настаў час адпускаць „спраўных" сялян на хутары для налажвання фермерскіх гаспадарак. Такое меркаванне было зафіксавана ў матэрыялах мясцовых камітэтаў, створаных урадам для абмеркавання патрэб сельскай гаспадаркі ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзяў.

У ходзе урбанізацыі часта здаралася так, што сялянскія прыгарадныя надзелы аказваліся ў межах гарадской мяжы, асобныя сельскія паселішчы, калі праз іх праходзіла чыгунка, ператвараліся ў бойкія чыгуначныя станцыі, а потым і ў мястэчкі (Баранавічы, Асіповічы, Лунінец), мястэчкі ў сваю чаргу дарасталі да гарадоў (Смаргонь і не толькі). Тады сяляне станавіліся своеасаблівымі ранцье, бо пачыналі здаваць ўласную зямлю ў арэнду пад забудову, а свае драўляныя дамы – у наем. Гэтаму, праўда перашкаджала тая акалічнасць, што надзельныя землі да 1907 г. яшчэ не былі ў поўным распараджэнні сялян[30].

Якія ж былі вынікі ўзбагачэння беларускага сялянства ў другой палове XIX стагоддзя? Каб адказаць на гэтае пытанне, землеўладанні таварнага характару варта падзяліць на буйныя ў 500 дзеся-

[28] ДАРФ, ф. 811, воп. 1, спр. 48, л. 2.

[29] РДГА, ф. 1263, воп.2, спр.5564, л. 302–203.

[30] З. Шыбека, *Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў)*, Мінск 1997, с. 46–57.

цін і болей, сярэднія – ад 60 да 500 дзесяцін і дробныя – ад 20 да 60 дзесяцін[31].

Чамусці асабліва не звяртаецца ўвага на тое, што некаторыя буйныя землеўладальнікі (500 дзес. і болей) мелі сялянскае паходжанне. У 1877 г. у пяці заходніх губернях такіх уласнікаў налічвалася 17, а ў 1905 г. – 144. Як правіла, яны арганізоўвалі на сваіх землях таварную вытворчасць, а іх гаспадаркі былі дастаткова мадэрнізаванымі і трымаліся на працы наёмных рабочых. Толькі некаторыя (побач з рускімі стараверамі, латышамі, літоўцамі) займаліся зямельнай спекуляцыяй ці здавалі зямлю ў арэнду[32]. Лік землеўладальнікаў сярэдняй рукі ішоў на дзесяткі тысячаў. Коней у іх было не менш шасці. Нярэдка ўжываліся прасцейшыя сельскагаспадарчыя машыны. Гаспадары, звычайна, не прымалі асабістага ўдзелу ў працах, а толькі кантралявалі іх самі, ці праз ўпаўнаважаных асоб, так званых „практыкаў", таму што ўтрымліваць адукаваных спецыялісітаў ім было яшчэ не пад сілу. Землеўладальнікі сярэдняй рукі ўжо гублялі адзнакі сялянскага саслоўя і па свайму побыту набліжаліся да памешчыкаў. Не выпадкова царскі ўказ 1901 г. забараняў беларускім сялянам-католікам мець больш 60 дзесяцін на сям'ю. Рабілася гэта дзеля таго, каб яны не выбіваліся з сялянскага саслоўя і тым самым не павялічвалі колькасна каталіцкага панства. Віленскаму генерал-губернатару было добра вядома, што 60 дзесяцін – гэта роўна столькі, колькі зможа апрацаваць сялянская сям'я без наёмных рабочых[33].

Астатняя масса сельскагаспадарчых прадпрымальнікаў мела зямельныя ўчасткі ад 20 да 60 дзесяцін і не менш 3–4 коней (адным канём можна было апрацаваць 5 дзес.)[34]. Калі 60 дзес. адлю-

---

[31] З.В. Шыбека, *Сацыяльнае размежаванне беларусаў у канцы XIX ст.,* „Весці АН БССР" 1991, № 6, с. 66–68.

[32] *Статистика землевладения 1905 г.,* Вып.11, 13, 19, 27, 34, Санкт Петербург 1906, с. табл. III; 34, табл. III.

[33] РДГА, ф. 20, воп.4, спр.4143, л. 45.

[34] С.А. Короленко, *Вольнонаёмный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих*, Санкт Петербург 1892, с. 41.

строўвалі працоўную норму, то 20 дзес. – пражытачную норму зямлі. Ва ўмовах парэформеннай Беларусі для нармальнай жыццядзейнасці сялянскай сям'і сярэдніх памераў патрабавалася прыкладна 20 дзесяцін. У Літве тых сялян, якія мелі больш 20 дзесяцін, таксама адносілі да "арыстакратыі"[35]. У.І.Ленін меў рацыю, калі сцвярджаў, што наем сельскагаспадарчых рабочых пачынаўся з 20 дзесяцін[36], але з той толькі агаворкай, што ў дробнабуржуазных гаспадарках (20–60 дзесяцін) ён меў выпадковы, эпізадычны характар. Што тычыцца вытворчых сувязей дробнабуржуазных уласнікаў з рынкам, то яны ажыццяўляліся больш-менш сістэматычна. Іх гаспадарка была рэнтабельнай, давала нейкія лішкі сельскагаспадарчай прадукцыі. Сярод такіх гаспадароў часта сустракаліся ўмелыя агароднікі, садаводы, пчаляры. Толькі памеры такога роду заняткаў яшчэ належным чынам не вывучаны і не ацэнены. Праўда, і сяляне мінімальнага дастатку часам браліся за наёмную працу, але не з-за галечы, а дзеля дадатковага заробку. Часцей за ўсё яны стараліся ўладкаваць сваіх сыноў прыказчыкамі, пісарамі, падрадчыкамі.

І тут дарэчы ўспомніць пра так званых кулакоў. Адразу ж трэба падкрэсліць, што „кулак" – гэта ненавуковы тэрмін. Ва ўмовах расійскай рэчаіснасці ён выкарыстоўваўся ў народзе ў дачыненні да прадпрымальнікаў-спекулянтаў, ліхвяроў, якія жылі не зямлёй, не гаспадаркай, не працай, а капіталам, якім гандлявалі і раздавалі ў доўг пад працэнты. А з'яўленне ў навуковых даследаваннях простанароднай і зневажальных для заможных гаспадароў назвы – „кулакі" – можна растлумачыць палітычнымі мэтамі бальшавізму, пад кантролем якіх знаходзіліся даследчыкі гісторыі Беларусі.

Па-другое, нават простанароднае паняцце „кулак" не падыходзіць для характарыстыкі беларускіх заможных сялян. "Міраедства" не было для іх ўласцівым, у адрозненне ад сельскай буржуазіі

[35] *Витебская губерния. Историко-географический и статистический обзор*, Вып. I. *История. Природа. Население. Просвещение*, Витебск 1890, с. 323.

[36] В.И. Ленин, *Аграрный вопрос в России к концу XIX века* [в:] *Полн. собр. соч.,* Т. 17, Москва 1961.

ўнутраных губерняў Расіі. Аб гэтым сведчыў і тагачасны друк[37]. Ліхвярства ў некаторай частцы сялянскіх багацеяў Беларусі магло выяўляцца пераважна толькі ў спекуляцыі зямлёй, бо ў іншых сферах яно было амаль што манапалізавана яўрэйскай буржуазіяй. Можа таму і ў рэвалюцыі 1905–1907 гг. сялянскіх выступленняў супраць вясковай буржуазіі было так мала – усяго 0,4% ад агульнай колькасці[38]. Абсурднасць і палітызаванасць ўсялякіх памкненняў ачарніць руплівых гаспадароў на беларускай зямлі зусім відавочныя[39].

Усяго, па нашых падліках, буржуазны пласт беларускага сялянства складаў у канцы XIX ст. 9,1%, пры чым на долю дробнай сельскай буржуазіі, якая валодала ад 20 да 60 дзесяцін, прыходзілася ў тым ліку 8,2%[40]. Вясковая буржуазія складалася пераважна з дробных гаспадароў. Як і буржуазная зямельная ўласнасць, яна знаходзілася ў стадыі станаўлення. Працэс узбагачэння адлюстроўваўся і ў паляпшэнні побыту сялян. У 1890-х гадах даматканае палатно ў вёсках усё больш выціскалася паркалем, самаробнае сукно – фабрыкатамі, лапці – ботамі, традыцыйная лучына – газавай лампай, саломеныя стрэхі – чарапічнымі. Уваходзіў ва ўжытак чай і цукар.

А зараз некалькі заўваг пра шлях да ўзбагачэння беларускага сялянства ў гандлёва-прамысловай сферы. Дык вось, ён быў яшчэ цяжэйшым, чым у земляробстве. У часы прыгону гэтаму перашкаджала паншчына, якая пераважала на беларускіх землях. Прыгонных прымушалі працаваць на памешчыцкіх землях. Таму сяляне не маглі адкупіцца ад памешчыка аброкам і пачаць нейкую прыбытковую справу. Асабліва ў неспрыяльных умовах для камерцыйнай дзейнасці апынуліся сяляне ўсходняй Беларусі, дзе паншчына адбывалася

---

[37] „Минский листок” 1886, 24 октября.

[38] *Гісторыя сялянства Беларусі*, Т.2, Мінск 2002, с. 367.

[39] В.П. Панютич, *Историография аграрной истории Беларуси 1861–1917 гг.,* Минск 2005, с. 217–225.

[40] З.В. Шыбека, *Сацыяльнае размежаванне беларусаў у канцы XIX ст.,* „Весці АН БССР” 1991, № 6, с. 68.

не з цягла, а з душ. Тут ужо прыгонныя ніяк не маглі адлучыцца на заробкі. На гэта звяртаў увагу ў 1863 г. і магілёўскі губернатар[41]. У адрозненне ад рускамоўных губерняў Расіі, мясцовыя памешчыкі не заахвочвалі сялянскае гандлёва-прамысловае прадпрымальніцтва. У якасці сваіх гандлёвых пасрэднікаў яны выбіралі больш спрытнейшых жыхароў гарадоў і мястэчак. "Трэба пану купіць што-небудзь, яўрэі дашлюць купцоў, трэба рабочыя ці рамізнікі для перавозкі грузаў тыя ж яўрэі знойдуць іх", – адзначалася ў друку 1860-х гадоў[42].

Адмена прыгону не дала ўсплеску гандлёва-прамысловаму прадпрымальніцтву беларускага сялянства. Зразумела, што ва ўмовах яўрэйскай аседласці селяніну было цяжка выбіцца ў купцы ці займець прамысловае прадпрыемства. Але што цікава, і ў Смаленскай губерні, дзе пражыванне яўрэяў забаранялася, вялікага наплыву беларусаў у гандаль, мяркуючы па перапісу 1897 г., не назіралася. І там іх асноўныя інтарэсы звязваліся з земляробствам. Шлях да гандлёва-прамысловай камерцыйнай дзейнасці пралягаў для сялян праз узбагачэнне якраз у земляробстве. Яны заставаліся прывязанымі да зямлі. Толькі невядома чым – дзікунствам, розумам, сэрцам ці сваім Боскім прызначэннем быць аратымі на зямлі. Гэта быў нейкі дабраахвотны прыгон. Як ужо вядома, усё, што зберагалася сялянствам, ішло на прыкупку новых зямельных нарэзкаў. Ва ўяўленні многіх вяскоўцаў было перакананне, што гандляваць могуць толькі яўрэі, што гандаль – справа нікчэмная[43]. Таму і незадаволенасць сваім жыццём яны скіроўвалі не супраць яўрэйскай буржуазіі, а супраць мясцовых памешчыкаў, у руках якіх канцэнтраваліся асноўныя зямельныя багацці.

Што тычыцца царскага ўрада, дык ён не спрыяў пераходу беларускага сялянства да гандлёва-прамысловага прадпрымальніцтва. Для яго было важней зберагчы беларускую вёску ў якасці апоры

[41] РДГА, ф. 1281, воп.6, спр.49–1864, л. 237.
[42] *Памятная книжка Витебской губернии на 1989 год*, Витебск 1897, с. 593.
[43] РДГА, ф. 1281, воп.7, спр.49–1870, л. 6, 12.

самаўляддзя ў Беларускім краі. Акрамя таго, беларускае сялянства разглядалася як будаўнічы этнаграфічны матэрыял для русскай нацыі.

Хоць беларусы і звязвалі свой дабрабыт з уладаннем зямлёй, гэта зусім не азначае, што яны не ўліваліся ў неземляробчую камерцыйную дзейнасць. Перапіс 1897 г. налічыў у пяці заходніх губернях купецкую праслойку беларусаў з 315 чалавек. Аднак сярод іх купцы сялянскага паходжання знаходзіліся рэдка. Мяркуючы па прозвішчах, у канцы XIX ст. у Мінску пражывалі беларускія купцы сялянскага паходжання Ф.Ф. Міхаленка і А.Н. Задзеркоўскі, а ў Бабруйску – І.А. Грыневіч[44]. Затое купецтва было больш даступным беларускім мяшчанам, якія здаўна жылі ў мястэчках і гарадах. Як правіла, яны станавіліся купцамі другой гільдыі і ўяўлялі сабой невялічкую купку людзей, але з 1890-х гадоў запіс беларусаў у купецтва пачаў узрастаць. Яго маглі папаўняць і разбагацеўшыя сяляне, якія, перасяліўшыся ў гарадскія паселішчы, запісваліся спачатку ў мяшчанскае саслоўе, а потым і ў купецкае. Асабліва паспяхова беларускія купцы гандлявалі свіннямі і свіннінай. Пра ўсё гэта сведчаць матэрыялы Мінскай казённай палаты[45].

Даследчыкам пакуль не вядома, каб да пачатку XX ст. выхадцы з сялян валодалі буйнымі фабрыкамі ці заводамі. Можна ўзгадаць, хіба што, гаспадароў ветраных і вадзяных млыноў. Прамысловасць парэформеннай Беларусі развівалася ў неспрыяльных умовах. Дастаткова сказаць, што прамысловыя падаткі ў краі ў 1880-х гг. былі на 2,5% вышэйшымі, чым ў цэлым па Еўрапейскай Расіі, а ў Гродзенскай губерні – на 5,6%[46]. І толькі вопытныя ды пра-

---

[44] Н.И. Полетаева, *Купечество Беларуси: 60-е гг. XIX – начало XX в.,* Минск 2004, с. 56–57.

[45] НГАРБ, ф. 333, воп. 4, спр. 5243, 5341, 5742, 5827, 7840, 8868, 8894, 9747 (Спіс купцоў Мінскай губерні 1900 г.).

[46] Н.П. Яснопольский, *О географическом распределении государственных доходов и расходо в России. Опыт финансово-статистического исследования,* Ч.1, Киев 1890, с. 124–125.

фесійна падрыхтаваныя людзі маглі разлічваць на прыбытковасць сваёй справы.

Першапачатковае назапашванне капіталаў у беларускіх сялян ішло запаволена і ім прыходзілася пачынаць з прасцейшых форм прамысловасці – саматужных промыслаў, прадпрыемстваў мануфактурнага тыпу. Але і тут напачатку былі свае цяжкасці. Пакуль з былых прыгонных не знялі падушную подаць (1880-я гг.), яны ўстрымліваліся пасылаць сваіх дзяцей у навучанне рамяству. Вяскоўцы не без падстаў асцерагаліся, што іх сыноў забяруць у салдаты, як асоб, якія не займаліся сельскай гаспадаркай. А калі хто багацейшы і смялейшых адважваўся, то гэта навука дорага яму каштавала: прыходзілася плаціць і за навучанне, і падушную подаць за навучэнца[47].

Умовы для прамысловага прадпрымальніцтва сялян палепшыліся толькі з канца XIX ст. – і яно адразу пайшло ўгору. У справаздачы за 1900 г. віленскага губернатьара адзначалася імкненне мясцовага насельніцтва ўступіць з яўрэямі ў канкурэнцыю і ў галіне прамысловасці[48]. Яўрэйскія рамеснікі імкнуліся перанесці сваю дейнасць у буйныя гарады, дзе быў шырэйшы рынак збыту, а іх месца ў мястэчках і дробных гарадах займалі беларускія майстры. Што тычыцца шаўцоў, краўцоў, кавалёў, плотнікаў, дык яны жылі найчасцей у вёсках. Асобныя саматужнікі заводзілі майстэрні, наймалі рабочых і ператвараліся ў дробных прамысловых прадпрымальнікаў.

У склад забяспечаных пластоў грамадства беларускія сяляне траплялі і тады, калі станавіліся настаўнікамі, святарамі, дробнымі чыноўнікамі. Веды і кваліфікацыя цаніліся ў Расіі дастаткова высока, але прабіцца з вёскі ў склад інтэлігенцыі мелі магчымасць толькі адзінкі. Нават сярод вясковых настаўнікаў выхадцы з сялян

[47] Н. Пигулевский, *Описание Остринской волости Лидского уезда*, Вильно 1870, с. 20, 25.

[48] РДГА, ф. 1282, воп.3, спр.455–1901, л. 3.

складалі ў 1880 г. толькі крыху больш 30%[49]. А трапіць селяніну ў класныя чыноўнікі было практычна немагчыма. Прыходзілася задавальняцца пасадамі пісараў, сельскіх стараст, валасных старшынь, міравых суддзяў у органах сялянскага самакіравання.

У структуры беларускай буржуазіі вядучае месца належыла сялянству (гл. табліцу).

	усяго, тыс.	сялян, тыс.	%
Буйная буржуазія	1,2	1,0	83,3
Сярэдняя буржуазія	53,7	44,5	82,9
Дробная буржуазія	459,1	418,0	91,1
Усяго	514,0	463,5	90,2

Буржуазная праслойка беларускага насельніцтва (514 тыс. чал.) складала 9–10% і ўяўляла сабой пераважна дробную буржуазію ці больш-менш заможнае сялянства. Каля 90% беларусаў былі ў канцы XIX ст. паўперамі і пралетарыямі, гэта значыць, знаходзіліся ніжэй мяжы беднасці[50].

Такім чынам, палітычыя і эканамічныя варункі ў другой палове XIX ст. не спрыялі вылучэнню сярод беларускага сялянства капіталістычных прадпрымальнікаў. Узбагачэнне патрабавала неймаверных намаганняў, а таму не магло быць значным. Аднак нават у такіх складаных умовах імкненні да прадпрымальніцтва ў сялянскім асяроддзі, па сведчанням мясцовай царскай адміністрацыі, узрасталі. Працэс фармавання беларускай буржуазіі адбываўся ў парэформенны перыяд пераважна на аснове сялянства, якое больш бяднела, чым узбагачалася, а таму быў такім кволым і запаволеным. Тым не менш, беларускае сялянства вылучыла з свайго асяроддзя фермераў, саматужнікаў, дробных гандляроў, настаўнікаў, дзяр-

[49] В.М. Астрога, *Вясковае настаўніцтва Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стст.*, Мінск 2005, с. 12.

[50] З.В. Шыбека, *Сацыяльнае размежаванне беларусаў у канцы XIX ст.,* „Весці АН БССР" 1991, № 6, с. 68, 71.

жаўных служачых. Узнікненне дробнай буржуазіі паклала пачатак фармаванню беларускай буржуазнай нацыі сялянскага паходжання. У другой палове XIX ст. гэты працэс знаходзіўся, праўда, толькі ў пачатковай фазе. Закладваўся толькі яго сацыяльна-эканамічны фундамент. Выспявала і беларуская ідэя, але гэта ўжо прадмет іншага даследаваня.

Bibliografia

Astroga V.M., *Vâskovae nastaŭnìctva Belarusì ŭ drugoj palove XIX – pačatku XX stst.,* Mìnsk 2005 [Астрога В.М., *Вясковае настаўніцтва Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX стст.*, Мінск 2005].

Bejl′kìn H.Û., *Da pytannâ ab fermerah ì kulakah na Belarusì (drugaâ palova HIÌH – pačatak XX st.),* „Belaruskì gìstaryčnyčasopìs" 1994, № 4, s. 70–76 [Бейлькін Х.Ю., *Да пытання аб фермерах і кулаках на Беларусі (другая палова XIX – пачатак XX ст.),* "Беларускі гістарычны часопіс" 1994, № 4, с. 70–76].

Bor′ba za zemlû, T.1, Sankt Peterburg 1908 [*Борьба за землю*, Т.1, Санкт Петербург 1908].

Bratkoŭskì S., *Nekal′kì sposabaŭ dasâgnuc′ nemažlìvaga al′bo dapamožnìk dlâ tyh, hto nevedae, što ne vedae, što nel′ga nìčogarabìc′,* Mìnsk 2002 [Браткоўскі С., *Некалькі спосабаў дасягнуць немагчывага альбо дапаможнік для тых, хто не ведае, што нельга нічога рабіць*, Мінск 2002].

Vìtebskaâ gubernià.Istoriko-geografičeskij i statističeskij obzor, Vyp.I. *Istoriâ. Priroda. Naselenie. Prosvešenie,* Vitebsk 1890 [*Витебская губерния. Историко-географический и статистический обзор*, Вып.I. *История. Природа. Население. Просвещение*, Витебск 1890].

Gruzickij Û.L., *Banki Belarusi (70-e gg. XIX – načalo XX v.),* Mìnsk 2005 [Грузицкий Ю.Л., *Банки Беларуси (70-е гг. XIX – начало XX в.)*, Мінск 2005].

Gìstoryâ sâlânstva Belarusì, T.2, Mìnsk 2002 [*Гісторыя сялянства Беларусі*, Т.2, Мінск 2002].

Dzâržaŭny arhìŭ Rasìjskajfedèracyì (DARF), f. 811, vop. 1, spr. 45, 48 [Дзяржаўны архіў Расійскай Федэрацыі (ДАРФ), ф. 811, воп. 1, спр. 45, 48].

Korolenko S.A., *Vol′nonaëmnyj trud v hozâjstvah vladel′českih i peredviženie rabočih,* Sankt Sankt Peterburg 1892 [Короленко С.А., *Вольнонаёмный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих*, Санкт Петербург 1892].

Lenin V.I., *Agrarnyj vopros v Rossii k koncu XIX veka* [v:] *Poln. sobr. soč.,*T.17, Moskva 1961 [Ленин В.И., *Аграрный вопрос в России к концу XIX века* [в:] *Полн. собр. соч.,*Т.17, Москва 1961].

„Minskij listok» 1886, 24oktâbrâ [„Минский листок" 1886, 24 октября].

„Minskij listok" 1887, 11 marta [„Минский листок" 1887, 11 марта].

Nacyânal′ny gìstaryčnyarhìŭ Rèspublìkì Belarus′ (NGARB), f. 333, vop. 4, spr.5243, 5341, 5742, 5827, 7840, 8868, 8894, 9747 (Spis kupcoŭ Mìnskaj gubernì 1900 g.) [Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь (НГАРБ), ф. 333, воп. 4, спр. 5243, 5341, 5742, 5827, 7840, 8868, 8894, 9747 (Спіс купцоў Мінскай губерні 1900 г.)].

Pamâtnaâ knižka Vìtebskojguberni na 1863 god, Vitebsk 1862 [*Памятная книжка Витебской губерни на 1863 год*, Витебск 1862].

Pamâtnaâ knižka Vitebskoj gubernii na 1989 god, Vitebsk 1897 [*Памятная книжка Витебской губернии на 1989 год*, Витебск 1897].

Panûtič V.P., *Social'no-èkonomičeskoe razvitie belorusskoj derevni v 1861–1900 gg.,* Minsk 1990 [Панютич В.П., *Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг.,* Минск 1990].

Panûtič V.P., *Istoriografiâ agrarnoj istorii Belarusi 1861–1917 gg.,* Minsk 2005 [Панютич В.П., *Историография аграрной истории Беларуси 1861–1917 гг.,* Минск 2005].

Pervaâ vseobŝaâ perepis'naseleniâ Rossijskoj imperii, Sankt Peterburg 1897, T. 4, 5, 11, 22, 23 [*Первая всеобщая перепись населения Российской империи,* Санкт Петербург 1897, Т. 4, 5, 11, 22, 23].

Pigulevskij N., *Opisanie Ostrinskoj volosti Lidskogo uezda,* Vil′no 1870 [Пигулевский Н., *Описание Остринской волости Лидского уезда*, Вильно 1870].

Poletaeva N.I., *Kupečestvo Belarusi: 60-e gg. XIX – načalo XX v.,* Minsk 2004 [Полетаева Н.И., *Купечество Беларуси: 60-е гг. XIX – начало XX в.,* Минск 2004].

Polnoe Sobranie Zakonovrossijskoj imperii. 2-e sobranie. T.X, № 42759 [*Полное Собрание Законов Российской империи. 2-е собрание*. Т.X, № 42759].

Rasìjskì dzâržaŭnygìstaryčny arhìŭ (RDGA), f. 20 [Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (РДГА), ф. 20].

Sambuk S.M., *Politika carizma v Belorussii vo vtoroj polovine XIX veka*, Minsk 1980 [Самбук С.М., *Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века,* Минск 1980].

Svetlovskij V.V., *Mobilizaciâzemel'noj sobstvennosti v Rossii (1861–1908),* Sankt Peterburg 1911 [Светловский В.В., *Мобилизация земельной собственности в России (1861–1908)*, Санкт Петербург 1911.

Svod statističeskihmaterialov, kasaûŝihsâ èkonomičeskogo položeniâ sel'skogo naseleniâ Evropejskoj Rosii, Sankt Peterburg [*Свод статистических материалов, касающихся экономического положения сельского населения Европейской России*, Санкт Петербург 1894].

Statistika zemlevladeniâ 1905 g., Vyp.11, 13, 19, 27, 34, Sankt Peterburg 1906 [*Статистика землевладения 1905 г.,* Вып.11, 13, 19, 27, 34, Санкт Петербург 1906].

Statistika pozemel'nojsobstvennosti i naselennyh mest Evropejskoj Rossii, Vyp.V, VII, Sankt Peterburg 1892 [*Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России*, Вып.V, VII, Санкт Петербург 1892].

Tizengauzen N., *Nekotorye statističeskie dannye o narodonaselenii Zapadnogo kraâ* [v:] Minskaâ starina, Vyp. 2, Minsk 1912 [Тизенгаузен Н., *Некоторые статистические данные о народонаселении Западного края* [в:] *Минская старина*, Вып. 2, Минск 1912].

Tokc′ S.M., *Sacyâl'nyâ ì kul'turnyâ pracèsyŭ belaruskaj vëscy ŭ drugoj palove XIX – pačatku XX st.,* Minsk 2016 [Токць С.М., *Сацыяльныя і культурныя працэсы ў беларускай вёсцы ў другой палове XIX – пачатку XX ст.* Мінск 2016].

Trudy mestnogo Komiteta onuždah sel'skohozâjstvennoj promyšlennosti. XXII. Mogilëvskaâ guberniâ, Sankt Peterburg 1903 [*Труды местного Комитета о нуждах сельскохозяйственной промышленности. XXII. Могилёвская губерния,* Санкт Петербург 1903].

Hodskij L.V., *Zemlâ izemledelec,* T. II, Sankt Peterburg 1891 [Ходский Л.В., *Земля и земледелец,* Т. II. Санкт Петербург 1891].

Šybeka Z., *Garady Belarusì (60-â gady XIX – pačatak XX stagoddzâŭ),* Mìnsk 1997 [Шыбека З., *Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзяў)*, Мінск 1997].

Šybeka Z.V., *Sacyâl'nae razmežavanne belarusaŭ u kancy XIX st.*, „Vescì AN BSSR" 1991, № 6 [Шыбека З.В., *Сацыяльнае размежаванне беларусаў у канцы XIX ст.,* „Весці АН БССР" 1991, № 6].

Ânson Û., *Opytstatističeskogo issledovaniâ o krest'ânskih nadelah i platežah*, Sankt Peterburg 1881 [Янсон Ю., *Опыт статистического исследования о крестьянских наделах и платежах*, Санкт Петербург 1881].

Âsnopol′skij N.P., *Ogeografičeskom raspredelenii gosudarstvennyh dohodov i rashodov VROSSII. Opyt finansovo-statističeskogo issledovaniâ*, Č. 1, Kiev 1890 [Яснопольский Н.П., *О географическом распределении государственных доходов и расходов в России. Опыт финансово-статистического исследования,* Ч. 1, Киев 1890].

Conditions and results of enrichment of Belarusian peasants in the second half of the 19th century

The socio-political and economic situation in Belarus in the second half of the 19th century was not conducive to the emergence of a wealthy class of peasants. The Russian tsarist reformed land reforms with difficulty and did not care for the living standards of the peasants. It only took care to instill in the peasants a sense of loyalty to tsarism. Moreover, the Belarusian peasantry was treated as an element that would quickly become Russified. In this situation, most of the peasants' living standards deteriorated more and more. Nevertheless, some peasants showed an interest in improving their own welfare, and the peasants were stratified as a result. Farmers, small traders, lower-level administration workers, teachers and entrepreneurs were recruited from the most enterprising peasants. It was among these people that the Belarusian national consciousness was awakening. The process of shaping the Belarusian bourgeoisie, however, proceeded at a very slow pace. Only in the second half of the 19th century the foundations for the modern Belarusian nation were laid.

K e y w o r d s : Russian Empire, abolition of serfdom, Belarusian peasants, entrepreneurship

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.77-90

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210604

Data przesłania: 19.01.2021
Data akceptacji: 01.03.2021

Оксана Альошина

Національний університет «Острозька академія»,
oksana.alioshyna@oa.edu.ua
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-0893-3791

Просвітницька діяльність Кам'янецького православного братства Подільської губернії у другій половині XIX ст.

Działalność oświatowa Kamienieckiego Bractwa Prawosławnego w guberni podolskiej w drugiej połowie XIX wieku

Celem artykułu jest ukazanie głównych aspektów edukacyjnej działalności Kamienieckiego Bractwa Prawosławnego, która miała na celu głównie umacnianie autorytetu Cerkwi. W szczególności braterska wspólnota kościelna, która założyła na terenie województwa podolskiego szkołę braterską jako charytatywną placówkę oświatową, wyraziła się w realizacji tych zadań. Na podstawie mało znanych źródeł archiwalnych autorka po raz pierwszy przeprowadziła analizę edukacyjnej działalności prawosławnego bractwa w Kamieńcu. W celu podniesienia standardu życia prawosławnych rodzin rzemieślniczych rada Bractwa zdecydowała się przekształcić jedną ze szkół brackich w szkołę rzemieślniczą. Bracia zakonni wierzyli, że nauka w takiej szkole daje dzieciom biednych rzemieślników możliwość zdobycia wykształcenia podstawowego, a jednocześnie nabycia umiejętności określonych rzemiosł. Instytucja ta cieszyła się dużym zainteresowaniem wśród miejscowej ludności i okolicznych wiosek, ponieważ zapewniała uczniom lepsze kształcenie w zakresie przyszłego zawodu niż inne szkoły. Opieka nad placówkami edukacyjnymi wymagała znacznych wydatków i nakładów materialnych, związanych głównie z troską o pozyskanie niezbędnych środków na funkcjonowanie szkoły i utrzymanie uczniów w internacie. W kolejnych latach wzrastała liczba rodzin i opiekunów, którzy wyrazili chęć wysłania swoich dzieci do szkoły rzemieślniczej. Członkowie

Bractwa Kamienieckiego byli zmuszeni szukać środków na swoją działalność charytatywną, gdyż na przestrzeni lat dochody filantropów znacznie się zmniejszyły. W rezultacie problemy finansowe znacznie utrudniały dalszą pracę instytucji charytatywnych w kolejnych latach. Bractwo Prawosławne szukało różnych możliwości poprawy sytuacji i zapewnienia środków, które mogłyby pokryć niezbędne koszty jego utrzymania. W szczególności jego członkowie apelowali do zamożnych rodzin, urzędników państwowych i duchowieństwa guberni podolskiej o pomoc we wspieraniu działalności instytucji charytatywnych.
Słowa kluczowe: bractwo prawosławne, gubernia podolska, działalność edukacyjna, szkoła rzemieślnicza, przytułek

Поява православних братств у Подільській губернії упродовж другої половини XIX ст. була зумовлена прагненнями уряду Російської імперії перешкоджати впливу та поширенню інших релігій на підконтрольних територіях.

Відповідно до політики російського самодержавства на православні братства покладалося завдання проведення просвітницької роботи. В сфері реалізації такої діяльності важливим був благодійницький аспект. Такий напрям роботи передбачав, що церковні братства зможуть здійснювати вплив на свідомість населення, виховувати в них почуття відданості загальноімперським принципам, а саме «утвердження православ'я і російської народності».

Стан дослідження проблеми. В українській історіографії дана тематика не представлена у публікаціях науковців XX ст. Дослідники Григорук О., Опря І. у своїх статтях побіжно торкалися даного питання і показали лише окремі аспекти діяльності братства. Відтак у статті вперше репрезентований матеріал, використаний із різних архівних джерел та періодичних видань. Він дав можливість більш грунтовно висвітлити благодійницький напрям роботи православного братства міста Кам'янця у вказаний період.

У 60-х рр. XIX ст. простежується надзвичайно швидке зростання кількості братств у Подільській губернії. Одним з перших у 1864 р. виникло Кам'янецьке Іоанно-Предтеченське братство. Його засну-

вали з метою сприяння розповсюдженню і процвітанню православної віри, заснування шкіл в дусі православ'я, турботи і опіки про нужденних членів православної церкви. Воно визначило головним своїм завданням „поширення православної російської освіти в середніх і нижчих класах м. Кам'янця"[1]. У 1865 р. братство відкрило три школи, а саме 24 січня одну безпосередньо в Кам'янці, а дві в його передмісті – 31 січня на Російських Фільварках і 2 лютого на Польських Фільварках[2].

Для цих навчальних закладів рада братства розробила чіткі правила, які затвердив єпископ Подільский і Брацлавський Леонтій і погодив начальник губернії Н. Сухотін. У документі зазначалося, що школи утримувалися за рахунок ради братства. Кожна школа знаходилася під опікою і наглядом двох членів, котрі почергово відвідували їх раз у два тижні, вивчали і доповідали братству про стан справ у них. Зокрема, в перший рік наглядачами у місцевій школі призначили старшого радника губернського управління Н. Гоголь-ського і священика Є. Струменського, у школі на Російських Фільварках – священиків М. Дороновича і Д. Монастирського, на Польських Фільварках – полковника Н. Лебедєва і священика С. Карчевського. Загальний нагляд за цими закладами покладався на старшину братства.

До цих шкіл приймали дітей обох статей, в переважній більшості із бідних сімей та сиріт, незалежно від віросповідання. Частину дітей-сиріт утримували на кошти братства, інші навчалися за рахунок благодійників. Крім того, була частина дітей, які приходили з міста на вільне навчання. Навчальний рік розпочинався 8 січня і завершувався 20 грудня[3].

---

[1] Центральний державний історичний архів України (ЦДІАК), ф. 127, оп. 674, спр. 52, арк. 2.

[2] *Об открытии трех школ Каменецким Иоанно-Предтеченским братством*, „Подольские епархиальные ведомости", 6, 1865, с. 271.

[3] *Правила для училищ Каменецкого православного братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 11, 1865, с. 488.

У кожній школі працював один вчитель, який закінчив духовну семінарію та одна вчителька, яка мала духовне чи світське звання. Учитель отримував від братства щомісячно 10 крб., а вчителька – 7. Загалом програма викладання не була різносторонньою. Курс навчання обмежувався викладанням російського читання, як світського, так і церковного, каліграфії, рахування, Закону Божого. Діти вивчали арифметику, історію, географію, катехизис, церковні молитви. Будь-які інші предмети вводилися з дозволу та можливостей ради братства. Під час навчання діти повторювали вивчений матеріал, читали, писали і займалися поясненням наступних уроків. Після обіду дівчати займалися вишиванням і іншим рукоділлям, а хлопчики вивчали церковний спів. В кінці навчального року вчителі формували списки учнів, в яких вказували їхні результати і поведінку. У позаурочний час, відповідно до розподілу, одна група хлопчиків навчалася столярній справі, інша – чоботярській, а дівчата займалися рукоділлям[4]. Виховання в школі полягало у привчання дітей до точного виконання християнських обов'язків і всіх постанов школи, до порядку, чистоти, охайності під час занять. Викладання проводилося згідно з особливими інструкціями та програмою, затвердженими радою братства.

Кам'янецьке братство було переконане, що шкільна освіта дуже корисна для вихованців. Проте братчики розуміли, що навчання лише одній грамотності, яким би чином «благотворно воно не впливало на міське населення, не може дати сиротам засобів» для небідного існування в майбутньому, оскільки коли вони закінчать школу, то будуть "піддаватися усім жахіттям бідності, які важко буде витримати". Братчики констатували, що „грамотна сирота ще більше відчуватиме всі жахливі наслідки бідності і злиденності, ніж та дитина, яка з самого дитинства, замість навчання грамоти,

[4] *Несколько слов об состоянии и об успехе братских школ, находящихся в городе Каменце*, „Подольские епархиальные ведомости", 15, 1866, с. 533.

навчалась мистецтву випрошувати для себе шматок хліба"[5]. Виходячи з цього, покровитель братства єпископ Подільський і Брацлавський Леонтій вирішив заснувати при одній із братських шкіл притулок, в якому крім шкільної програми, навчали б дітей різним ремеслам, які „в свій час могли приносити чесний і безбідний кусок хліба як для них самих, так і для їх родин"[6].

Представники братства були стурбовані тим фактом, що круглі сироти або діти, яких не могли забезпечити бідні батьки, залишалися напризволяще без усякого нагляду. Крім цього, „шукаючи милостиню, вони стають жертвами розбрату або стають об'єктом співчуття ксьондзів, опікунства товариств польської благодійності, а іноді єврейського милосердя. З раннього віку їх виховують в дусі римо-католицької віри, насаджують в них почуття нетерпимості і відрази до всього православного"[7].

Виходячи з цього, члени братства розмірковували, що заснування притулку «безперечно має особливу важливість і користь в тих містах і селах, і всій Подільській губернії більшість населення якої складається із євреїв, жидовський вплив на простий клас народу, жидовське користолюбство, що руйнує сімейних побут християн-ремісників"[8]. Таким чином бажання заснувати ремісничу школу було підтримано князем Оболенським, який став володарем маєтку біля м. Кам'янця. Він пожертвував 150 крб. на облаштування цього закладу. До такої справи долучився Подільський губернатор і надіслав 400 крб. Загалом завдяки допомозі інших благодійників було зібрало 700 крб. для початкових потреб майбутньої школи. Ремісничу школу заснували на базі однієї з братських шкіл, а саме Поль-

[5] ЦДІАУ, ф. 127, оп. 674, спр. 52, арк. 1.

[6] *Братский ремесленный приют*, „Подольские епархиальные ведомости", 5, 1867, с. 156.

[7] *Годовщина Свято-Иоанно Предтеченского православного братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 24, 1866, с. 882.

[8] *Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 24, 1867, с. 818.

сько-Фільварецької школи, а система навчання в ній здійнювалася за зразком Хотинського повітового училища[9].

1866 р. відбулося відкриття та освячення притулку для сиріт і бідних дітей. В ньому утримували круглих сиріт, які були позбавлені засобів для існування, забезпечували їх їжею та одягом за рахунок добровільних пожертв членів та благодійників братства.

Крім того, хлопчики мали змогу навчатися різним ремеслам, а дівчатка у трьох школах навчалися рукоділлю. Дітей виховували в дусі «православ'я і російської народності», а також практично залучали до трудової роботи, навчаючи різьбі по дереву, чоботарському і столярному, а згодом і токарному ремеслам[10]. В школі вихованців навчали читати і писати, Закону Божого, „російської грамотності" та інших предметів згідно програми навчання у початковій школі. Хлопчики ділилися на кілька груп, де одна частина навчалася столярній справі, а інша – чоботярській.

У 1867 р. в цьому закладі навчали і утримували 34 хлопчики, а 40 дітей приходили з міста лише на заняття з ремесел. Безпритульних дітей було надзвичайно багато, однак через брак коштів прихисток давали далеко не всім[11].

При школі працювало два майстри, які знаходилися на постійному утриманні братства, а також отримували дохід від виготовлених виробів. Вони безкоштовно проживали у квартирі при школі[12]. Кожен з них мав двох підмайстрів, які працювали. Їх кількість могла зменшуватися або збільшуватися, в залежності від обсягу замовлень. Для навчання ремесла учнів забезпечували необхідними матеріалами та інструментами, посібниками. Для розуміння

[9] ЦДІАУ, ф. 442, оп. 47, спр. 317, арк. 13.

[10] *Братский ремесленный приют*, „Подольские епархиальные ведомости", 5, 1867, с. 156.

[11] О. Григорук, *До історії православних церковних братств Поділля (За матеріалами «Подольских епархиальных ведомостей»),* „Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів", Київ, т. 16, 2008, с. 238.

[12] *Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 3, 1876, с. 68.

справи у шкільній бібліотеці були дві книги з пояснення столярного виробництва, три атласи різних креслень, книги для вивчення столярної справи, 100 малюнків різних меблів. На перших етапах навчання учні могли підготувати дерево для різної роботи, виготовляти прості меблі, наприклад, табуретки, стільці, столики. Згодом вони власноруч виготовили меблі для ремісничої та жіночої шкіл, а саме табуретки, класні табуретки, дошки, столи, скрині та ящики. Для виготовлення виробів з сухих матеріалів в школі постійно заготовлювали деревину різних порід. Майстерня приймала різні замовлення, як для практики вихованців, так і для отримання зиску від продажу різних предметів. Зокрема, у 1867 р. вона виготовила 140 замовлених предметів, зокрема письмові столи, дошки, столи, лавки, тапчани. Школа підготувала постачання меблів для жіночого духовного училища. Чоботярська справа теж практикувалася на належному рівні. Усі учні вміли строчити чоботи, деякі виготовляли просте взуття. Для роботи в значній кількості заготовляли матеріали, які дешевше закуповували більшими партіями з заводу чи на ярмарці в Ярмолинцях[13].

Приміщення, що винаймали для цих закладів, не були пристосовані для притулку і майстерень. Саме тому братчики вирішили збудувати будинок на Польських Фільварках, адже володіючи приватною власністю вони могли укріпити функціонування притулку на наступні роки. Школу могли вільно відвідувати діти з навколишніх місцевостей, які навчалися разом з вихованцями. У 1869 р. міська дума з дозволу Міністра внутрішніх справ виділила ділянку землі в м. Кам'янці у постійне користування братства, на якому братчики збудували двоповерховий будинок[14]. Згодом братство облаштувало для притулку міський будинок, який освятили 25 вересня 1870 р. Приміщення було зведено на кошти, зібрані по всій єпархії та су-

[13] *Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 24, 1868, с.824-825.

[14] Ibidem, 24, 1869, с. 867.

сідніх околицях. В ньому розміщувалися сироти обох статей в двох особливих відділеннях, кімнати для класів, дві майстерні, спальні облаштовані для проживання, кухня, комори.

У 1872 р. відкрито притулок для дівчаток, в якому навчалося 15 учениць. Їх утримували, навчали грамоті й рукоділлю на кошти Дамського комітету, який займався пошуком засобів для благоустрою та покращення умов притулку, вчили турбуватися про правильне виховання дівчат, здійснювати нагляд за господарчою частиною. Курс навчання тривав 6 років. Класи поділяли на підготовчі і власне класи. Підготовчі складалися з трьох груп, в яких проводили по два уроки в день до обіду. В першій групи навчали російської грамоти, рахування чисел, початкового письма. Друга група займалася вивченням основних молитов, рахуванням до 100, переписуванням з книги. Третя група проходила коротку історію, російське читання, письмовий переказ прочитаного. У програмі першого класу була історія Старого Завіту, пояснювальне читання, диктування тексту, виконання чотирьох дій. Другий – рахунок грошей, граматика, географія, історія Нового Завіту. Третій – катехизис, рахування на рахівницях, ознайомлення з веденням витратних книг по господарству, з педагогікою і гігієною[15]. З 1 березня 1873 р. ним керувала наглядачка жіночої гімназії О.А. Соболєва, яка придбала швейну машинку, меблі, навчальні посібники та одяг. Братство додатково матеріально підтримувало діяльність притулку, щомісячно виділяючи на його потреби 54 крб. 75 коп., крім того 180 крб. в рік на оренду будинку.

В 1873 р. з дозволу Міністра внутрішніх справ виділено земельний участок під будівництво жіночої школи з притулком. За відсутності коштів для будівництва до 1877 р. для жіночої школи з притулком братству довелося винаймати приміщення в приватному будинку, сплачуючи щорічно 200 крб. З метою скорочення

[15] *Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 24, 1872, с. 874.

зайвих витрат на оренду, цей притулок перевели з Кам'янця у невеличке приміщення ремісничої школи на Польських Фільварках. У зв'язку з такими обставинами братчики були змушені зменшити кількість вихованців, відтак у ньому перебували 24 хлопчики та 16 дівчаток. Слід відзначити далекоглядність братчиків, які вирішили за необхідне будувати братський будинок для жіночої школи з притулком на виділених містом землях. Це робили з метою "утвердити існування притулку в майбутньому" та мати можливість збільшити кількість вихованців. Братству не вистачало коштів для того, щоб реалізувати запланований задум, тому воно звернулося з листом про допомогу до Київської консисторії[16].

Кількість бажаючих навчатися у школах постійно зростала, однак обмежені матеріальні статки братства не дозволяли збільшувати кількість вихованців. Започаткована справа перевершила сподівання його членів, адже полягала лише в „наданні допомоги бідним і нужденним дітям". Згодом братчики оцінили роль притулку і переконалися, що крім благодійних цілей він мав „благодатне значення" для міського ремісничого осередку, оскільки в ньому виховували не лише вмілих ремісників, але й винахідливих майстрів, які з часом „могли створити діючу силу для протидії єврейському елементу, що захопив в свої руки всю міську торгівлю і промисловість"[17].

Впродовж наступних років матеріальне становище ускладнювалося і рада братста звітувала, що грошей абсолютно не достатньо для більш-менш нормального харчування та утримування дітей. Незважаючи на такий стан справ до братсва зверталися бідні псаломщики й дяки з проханням прийняти їх дітей на навчання до ремісничої школи, щоб ті в майбутньому могли заробляти собі на прожиття. Виходячи із такої ситуації, старшина братства звернувся до покровителя спільноти – єпископа Подільського і Брацлавського

[16] ЦДІАУ, ф. 127, оп. 674, спр. 52, арк. 1зв.
[17] Ibidem, арк. 1.

Леонтія з пропозицією, щоб кожна церква єпархії і парафіяльне попечительство одноразово зробили благодійний внесок по 1 крб. Він наголошував, що діти бідних церковнослужителів матимуть перевагу при вступі в цей притулок. Владика прийняв таку пропозицію і видав розпорядження всім благочинним та настоятелям монастирів вступити 1872 року до братства і щороку вносити до його каси від 1 до 3 крб., а також допомогти із збором пожертвувань від духівництва[18].

Рада братства, перебуваючи в скрутному фінансовому положенні, звернулася до духовенства Подільської єпархії з проханням обговорити питання про виділення матеріальної допомоги для братства на з'їздах благочинних. Проте з отриманих відповідей від окремих благочинних випливало, що сільське духовенство "при усьому великому співчутті не володіє такими коштами, які б крім прямих витрат, віднесених до обов'язків духовенства" могли б забезпечити функціонування цих навчальних закладів. Голова братства звертався „до осіб, які співчувають благодійній справі з проханням підтримати сиріт, які знаходилися на утриманні братства, своїми посильними пожертвуваннями". Він підкреслював, що допомога від інших губерній з кожним наступним роком зменшувалася. Основна причина такого стану речей полягала у відкритті нових братств і попечительств у багатьох містах держави. В свою чергу, це скоротило частину пожертвувань, що надходили з інших міст губернії[19].

Збільшення кількості прохань на прихисток сиріт було пов'язане, в основному, як зазначали на сторінках тогочасних газет, з тим, що в школі дітям викладалася елементарна початкова освіта за програмою майже двокласного народного училища, а водночас надавалися практичні знання одного з ремесел. В свою чергу це

[18] *Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 3, 1875, с. 97.

[19] Ibidem, 3, 1877, с. 69.

давало вихованцям можливість "мати скромний кусок хліба в майбутньому". Слід врахувати той факт, що потреба у функціонуванні такого закладу справді зростала, оскільки діти міщан чи духовенства залишили навчання в міських народних училищах, бо не дотягували до вимог шкільної програми. За такої ситуації у батьків з'явилася нагода віддати своїх дітей на навчання до братської школи. В зв'язку з цим члени братства зверталися до духовенства з проханням матеріально підтримати їхній заклад. Це дало б можливість на їхні кошти утримувати дітей, а гроші, отримані з членських внесків витрачати на решту дітей[20].

Утримування школи і притулку вимагало чималих сум, та впродовж тривалого часу братчикам вдавалося фінансово забезпечувати ці навчальні заклади. Однак через 15 років їхнього існування розпочалися певні фінансові труднощі.

Отже, освітня діяльність православного братства реалізовувалася завдяки заснуванню ремісничої школи для навчання бідних дітей та сиріт, а згодом й відкриття притулку при ній. Члени братства відкрили братську школу і притулок, що функціонували як благодійні заклади. Братчики були занепокоєні важким становищем знедолених дітей і вирішили потурбуватися про подальше їхнє майбутнє, навчаючи їх ремесел. Опікування навчальними закладами вимагало значних матеріальних витрат і зусиль, які були пов'язані в основному із стараннями знайти необхідні кошти для функціонування школи та утримання вихованців у притулку. Утримувалися ці заклади з грошей братства і благодійників. Члени братства стежили, щоб навчання в цих закладах відповідало тогочасним затвердженим освітнім програмам для навчання дітей у початкових школах Правобережної України. Крім багаторічної благодійної роботи, братство також опікувалося бідними жителями міста, надаючи їм грошову допомогу.

---

[20] *О средствах к поддержанию братской школы и приюта в г. Каменце-Подольском*, „Подольские епархиальные ведомости", 17, 1877, с. 514.

Архівні джерела

Central′ni deržavnij ìstoričnij arhìv Ukraïni [CDÌAK], f. 127, op. 674, spr. 52 Delo ob okazanii denežnogo posobiâbratstvu pri Kameneckom sobore dlâ obučeniâ remeslu bednyh mal′čikov, 2 ark. [Центральни державний історичний архів України [ЦДІАК], ф. 127, оп. 674, спр. 52 Дело об оказании денежного пособия братству при Каменецком соборе для обучения ремеслу бедных мальчиков, 2 арк].

CDÌAK, f. 442, op. 47,spr. 317. Delo po raznym predmetam, 50 ark. [ЦДІАК, ф. 442, оп. 47, спр. 317. Дело по разным предметам, 50 арк.].

Література

Bratskij remeslennyj priût, „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 5/1867, s. 155–162 [*Братский ремесленный приют,* „Подольские епархиальные ведомости", 5/1867, с. 155–-162].

Godovŝina Svâto-Ioanno Predtečenskogo pravoslavnogo bratstva, "Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 24/1866, c. 870–889 [*Годовщина Свято-Иоанно Предтеченского православного братства,* "Подольские епархиальные ведомости", 24/1866, с. 870–889].

Grigoruk O., *Do ìstorìï pravoslavnih cerkovnih bratstv Podìllâ (Za materìalami,* „Podol′skih eparhial′nyh vedomostej", „Naukovìzapiski. Zbìrnik prac′ molodih včenih ta aspìrantìv", t. 16/2008 [Григорук О., *До історії православних церковних братств Поділля (За матеріалами «Подольских епархиальных ведомостей»),* :Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів", т. 16/2008, с. 234–-242].

Neskol'ko slov ob sostoânii i ob uspehe bratskih škol, nahodâŝihsâ vgorode Kamence, "Podol′skie eparhial′nyevedomosti", 15, 1866, s. 533–539 [*Несколько слов об состоянии и об успехе братских школ, находящихся в городе Каменце*, „Подольские епархиальные ведомости", 15, 1866, с. 533–539].

O sredstvah k podderžaniû bratskoj školy i priûta v g. Kamence-Podol'skom, "Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 17/1877, s. 512–520 [*О средствах к поддержанию братской школы и приюта в г. Каменце-Подольском*, „Подольские епархиальные ведомости", 17/1877, с. 512–520].

Ob otkrytii treh škol Kameneckim Ioanno-Predtečenskim bratstvom, „Podol′skie eparhial′nye vedomosti" 6/1865, c. 271–272 [*Об открытии трех школ Каменецким Иоанно-Предтеченским братством,* "Подольские епархиальные ведомости", 6/1865, с. 271–272].

Oprâ Ì., *Mìsìoners'ka dâl'nìst' pravoslavnih bratstvu Pravoberežnìj Ukraïnì u 60-tì roki XIX – na počatku XX st.,* „Gìleâ: naukovij vìsnik. Zbìrnik naukovih

prac′", vipusk 65, 2012, s. 44–47 [Опря І., *Місіонерська дяльність православних братств у Правобережній Україні у 60-ті роки XIX – на початку XX ст.* "Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць", випуск 65, 2012, с. 44–47].

Otčet Svâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva, „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 24/1867, s. 814–829 [*Отчет Свято-Иоанно-Предтеченского братства,* „Подольские епархиальные ведомости", 24/1867, с. 814–829].

Otčet Kameneckogosvâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva za 1867–1868 gg., „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 24/1868, s. 817–844 [*Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1867–1868 гг.*, „Подольские епархиальные ведомости", 24/1868, с. 817–844].

Otčet Kameneckogo Svâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva za 1868–1869 gg., „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 24/1869, s. 866–885 [*Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1868–1869 гг.*, "Подольские епархиальные ведомости". 24/1869, с. 866–885].

Otčet Kameneckogo Svâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva za 1871–1872 gg., „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 24/1872, s. 866–875 [*Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1871–1872 гг.*, „Подольские епархиальные ведомости", 24/1872, с. 866–875].

Otčet Kameneckogo Svâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva za 1873–74 god, „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 3/1875, s. 97–110 [*Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1873–74 год*, „Подольские епархиальные ведомости", 3/1875, с. 97–110].

Otčet Kameneckogo Svâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva za 1875 god, „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 3/1876, s. 62–75 [*Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1875 год*, „Подольские епархиальные ведомости", 3/1876, с. 62–75].

Otčet Kameneckogo Svâto-Ioanno-Predtečenskogo bratstva za 1876 god, „Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 3/1877, s. 64–76 [*Отчет Каменецкого Свято-Иоанно-Предтеченского братства за 1876 год,* „Подольские епархиальные ведомости", 3/1877, с. 64–76].

Pravila dlâ učiliŝ Kameneckogo pravoslavnogo bratstva, "Podol′skie eparhial′nye vedomosti", 11/1865, s. 488-495 [*Правила для училищ Каменецкого православного братства*, „Подольские епархиальные ведомости", 11/1865, с. 488–495].

Educational activity of the Kamyanets orthodox fraternity of the Podillya province in the second half of XIX century

The article reveals the main aspects of the educational work of the Kamyanets orthodox fraternity, which was mainly aimed at strengthening the authority of the Orthodox church. The scientific novelty of the article – on the basis of little-known archival sources for the first time the analysis is carried out and the specifics of educational activity of the Kamyanets orthodox brotherhood of the Podolsk province are shown. In particular, the church fraternity, which founded a fraternal school as a charitable educational institution in the Podillya province, became the spokesman for the implementation of such tasks. In order to improve the living standards of orthodox artisan families, the fraternity council decided to reorganize one of the fraternal schools into a craft school and provide shelter there. The members of the fraternity believed that studying in such a school gave the children of poor artisans the opportunity to receive primary education, and at the same time, to acquire the skills of certain crafts. This institution was in great demand among the local population and surrounding villages, as it provided students with good enough skills to master the future profession compared to other schools. It was established that members of the orthodox fraternity were forced to look for various means of subsistence of charitable institutions, as over the years the income from philanthropists has significantly decreased. As a result, such problems significantly complicated the further work of charitable institutions in the following years. The fraternity sought various options to improve this situation. In particular, his members appealed to wealthy families, government officials and the clergy of the province to assist in supporting charitable institutions.

Keys words: orthodox fraternity, the Podillya province, educational activity, craft school, shelter

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.91-109

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210605

Data przesłania: 25.04.2021
Data akceptacji: 08.06.2021

Валентина Острога

Кафедра истории Беларуси и политологии
Белорусский государственный технологический университет
ostroga.v@mail.ru
ORCID: 0000-0002-2354-193X

Подготовка учителей для средних учебных заведений Беларуси во 2-й пол. XIX – нач. XX в.

Przygotowanie nauczycieli szkół średnich na Białorusi w drugiej połowie XIX – początku XX wieku

Artykuł poświęcony jest przygotowaniu nauczycieli szkół średnich na Białorusi w drugiej połowie XIX – początku XX w. Przedstawiono charakterystykę głównych kierunków polityki kadrowej państwa w zakresie edukacji na poziomie szkół średnich. Podkreśla się, że w danym okresie w kraju przez liczne okoliczności nie został stworzony system wyższego specjalistycznego nauczania pedagogicznego. Potrzebna do pracy w gimnazjach, progimnazjach i szkołach realnych kadra pedagogiczna była przygotowywana zarówno w szkołach wyższych Imperium Rosyjskiego, jak i za granicą. W artykule został zaakcentowany duży wkład w kwestii kadrowej wydziałów historyczno-filologicznych i fizyczno-matematycznych rosyjskich uniwersytetów, jak również otwartych w badanym okresie instytutów historyczno-filologicznych w Petersburgu i Nieżynie. Szczegółowo przedstawiono organizację nauczania we wszystkich rodzajach szkół średnich.

Słowa kluczowe: inteligencja nauczycielska, szkoła średnia, uniwersytet, kursy pedagogiczne, Wileński okręg szkolny

Существенные изменения в социально-экономическом положении Беларуси второй половины XIX в. создавали необходимость в более широком развитии образования народных масс. Развернулось широкое общественно-педагогическое движение, направленное на борьбу с вековым русским врагом – невежеством и безграмотностью. Школьная реформа, которая начала проводиться в 60-е гг., неизбежно поставила на повестку дня проблему подготовки педагогических кадров, без решения которой серьезная реорганизация народного образования была невозможна. Должное внимание этому вопросу уделялось в странах Запада, особенно в Германии, где, как отмечали современники, уже была создана строгая, на тот период образцовая система педагогического образования[1].

Важнейшим фактором формирования педагогической интеллигенции в рассматриваемый период являлась государственная политика в сфере просвещения, которая характеризовалась в условиях сложной общественно-политической ситуации непоследовательностью и реакционностью. Проблема создания системы педагогического образования в течение всего XIX века оставалась острой: после закрытия в 1832 г. Виленского университета и в 1864 г. Гори-Горецкого сельскохозяйственного института на территории Беларуси не осталось ни одного высшего учебного заведения. Вакантные места в средних учебных заведений начали заполнять «природные русские» педагоги с высшим образованием, специально присланные в Виленский учебный округ из центральных российских губерний. В экстренных случаях к преподаванию допускались местные педагоги православного вероисповедания, имеющие дипломы об окончании средних учебных заведений.

Процесс подготовки необходимых преподавательских кадров для средней школы, несомненно, должен был осуществляться в рамках института высшего образования. Обязательным слагае-

[1] А. Готлиб, *К вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений*, „Русская школа” 1901, № 7, с. 208.

мым профессионализма будущего учителя, наряду с общетеоретическим знанием, становилось и специальное педагогическое образование.

Новым подходом к решению кадровой проблемы стало выделение 20 ежегодных стипендий для уроженцев западных губерний, которые распределялись между Санкт-Петербургским, Московским, Харьковским и Казанским университетами и давали возможность их соискателям получить необходимое образование. После закрытия Главного педагогического института в Петербурге (преобразован в университет), который в течение 1828 – 1859 гг. «дал в учебную службу» 682 человека (в высшие учебные заведения – 43, в средние – 377, в низшие – 262 человека), масштаб подготовки новых учителей был явно недостаточен[2].

Преобразование гимназий, согласно уставу 1864 г., обратило особенное внимание Министерства народного просвещения на решение кадровой проблемы. Недостаток учителей в учебных заведениях западных губерний привел к необходимости учредить в этих целях особые стипендии. На российские высшие учебные заведения была возложена обязанность подготовки учителей для гимназий и прогимназий всей империи, в том числе и Беларуси. На основании мнения Государственного Совета, Высочайше утвержденного 13 мая 1863 г., «определено содержать до 60 стипендиатов в университетах Московском, Харьковском и Казанском, по 20 в каждом, с определением размера каждой стипендии в 250 рублей и с обязательством для стипендиатов служить по учебной части в западных губерниях» [3]. Кроме того, в 1864 г. на основе Высочайшего повеления от 25 мая 1864 г. для подготовки учителей в средние учебные заведения Виленского учебного округа при Дерптском университете было учреждено 30 стипендий, по 300 руб.

---

[2] В.Р. Лейкина -Свирская, *Интеллигенция России во второй половине XIX века*, Москва 1971, с. 147.

[3] *Материалы по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий*, Санкт-Петербург 1865, с. 10.

каждая, Также специально для пополнения учительского корпуса гимназий Витебской и Могилевской губерний (Высочайшее повеление от 2 октября 1838 г.) ежегодно выделялись две стипендии, по 142 руб. 85 к. каждая[4]. Следует отметить, что для соискателей стипендий оговаривались достаточно жесткие требования: во-первых, устанавливались цензы (национальный и конфессиональный – претенденты должны быть, как правило, русскими православного вероисповедания, а также образовательный – это или студенты университетов, или успешно окончившие гимназии выпускники, имевшие в аттестатах отличные оценки по предметам университетского курса), и, во-вторых, после окончания обучения они должны были отработать в средних учебных заведениях Виленского учебного округа не менее 6 лет.

При Петербургском, Московском, Казанском, Киевском и Харьковском университетах были организованы специальные педагогические курсы кандидатов-стипендиатов на должности учителей. В ходе обучения слушатель должен был подготовиться к преподаванию дисциплин одного из шести отделов, на которые были разделены учебные предметы гимназического курса: русская словесность со славянским языком и русская история; древние языки; всеобщая и русская истории и политическая география; математика и физика; естественная история и физическая география; новые языки. Общими и обязательными для всех были педагогика и дидактика. Теоретические занятия слушателей состояли „в самостоятельном изучении предметов избранного ими отдела со стороны научной и педагогической”[5] под руководством профессоров университета, а также в посещении лекций по педагогике и дидактике. Теоретические занятия дополнялись педагогической практикой – слушатели посещали уроки в гимназиях с целью ознакомления с методами

[4] Ibidem, c. 11.

[5] *Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в.*, отв. ред. А.И. Пискунов, Москва 1976, с. 203.

и приемами лучших преподавателей, после чего самостоятельно вели избранные ими предметы под наблюдением руководителя[6]. После сдачи экзамена по теории и прохождения педагогической практики выдавались дипломы. За время своего существования курсы выпускали по 50–70 учителей в год. Вместе с тем, в самой организации обучения были обнаружены серьезные недостатки: размеры стипендий были очень скудны (в 1864 г. всех стипендий было 259 на сумму 66.185 р. 70 к., из них 153 назначались для внутренних губернией и 106 для западного края), программы многопредметны и обременительны, контроль над занятиями кандидатов недостаточен[7].

Известные педагоги и общественные деятели того времени вели острые дискуссии и задавались вопросами: „можно ли рассчитывать, что при настоящих условиях педагогической деятельности и учительского существования найдутся люди, которые согласятся еще два года побыть без солидного обеспечения в жизни с тем, чтобы потом истощаться на плохо оплачиваемом учительском месте? Не останутся ли средние учебные заведения без учителей, если последние для поступления на службу обязаны будут иметь педагогические дипломы?”[8]. Вот данные за 1871 г., которые можно считать типичными: Петербургский университет тогда окончили 9 филологов, но на педагогическую работу пошли только 4, из которых только 1 в учреждение Министерства народного просвещения[9].

Как справедливо отмечает В. Р. Лейкина-Свирская, историко-филологические факультеты были „самыми малолюдными и по числу учащихся, и числу оканчивающих курс. Классическая си-

---

[6] Ibidem, c. 203.

[7] С.В. Рождественский, *Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802–1902*, Санкт-Петербург 1902, с. 424.

[8] С. Зенченко, *О подготовке преподавателей средних учебных заведений к педагогической деятельности*, Москва 1898, с. 23.

[9] Н.Г. Кушков, *Очерки по истории и теории высшего педагогического образования* «Ученые записки», Ленинград, 1955, Т. 115, Ч. 1, с. 27.

стема образования в том ее варианте, который существовал в России, не могла привить учащимся интереса к филологии и привлечь студенчество к гуманитарным наукам”[10].

Параллельно выдвигались и обсуждались новые проекты решения этой острой проблемы. Вопрос о подготовке учителей для гимназий и прогимназий был снова поднят Министерством народного просвещения, и исходным пунктом нового проекта явилось предложение немецкого филолога Ф. Ричля об организации педагогических семинарий при университетах по образцу существующих в Германии. Обсудив мнения сотрудников университетов и попечительских советов, Ученый комитет в начале 1865 г. составил проект «Положения о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий». Учреждение специального заведения для подготовки преподавателей средних школ признавалось излишним. Отмечалось, что „сообразно с двоякой целью теоретического и практического образования, приготовление учителей разделяется между университетами и гимназиями. Теоретическое образование будущих учителей составляет дело университетов; практическое образование их принадлежит гимназиям”[11]. После окончания теоретических занятий слушатели на один год прикреплялись к гимназиям для проведения практических занятий. Все это время зачислялось им в действительную службу. Стипендии назначались только тем студентам, которые брали на себя обязательство поступить на курсы и посвятить себя „учительскому званию”. Размер стипендий был увеличен до 360 р. в год, но «не оказавшие в течение первого года успехов в науках», исключались из числа стипендиатов. Кроме штатных стипендиатов Министерства народного просвещения в числе обучающихся могли быть стипендиаты других ведомств и молодые люди, „состоящие на собственном иждивении”[12].

---

[10] В.Р. Лейкина-Свирская, *Интеллигенция в России…*, с. 148.

[11] *Материалы по вопросу о приготовлении…*, с. 68.

[12] Ibidem, с. 69.

Несмотря на то, что этот проект был поддержан и опубликован, новый министр народного просвещения Д. А. Толстой в 1867 г. добился его отмены, сославшись на то, что при данной системе подготовки учителя „ускользают от контроля министерства”[13]. Он, фокусируя внимание на решении реакционно-охранительных задач, оказался прозорливей бывших руководителей министерства: с целью „внедрения классицизма” было принято решение создать учебные заведения для подготовки преподавателей для насаждаемых им классических гимназий

С конца 60-х гг. XIX в. система педагогического образования дополняется историко-филологическими институтами, учебными заведениями закрытого типа, куда на конкурсной основе принимались абитуриенты, окончившие классические гимназии или духовные семинарии по филосовскому курсу. Они были открыты в Петербурге в 1867 г. и в Нежине в 1875 г. с целью подготовки преподавателей, в первую очередь, древних языков для классических гимназий. Институты предусматривали 4-летний срок обучения: 2 года теоретической подготовки и 2 года специальной практической учебы. Например, из Петербургского института выходили учителя латинского, древнегреческого языков и русской словесности (до 1884 г.), истории (до 1875 г.), истории и географии (с 1884 г.). Учебные планы были составлены таким образом, что студенты, независимо от избранной специальности, одновременно готовились к преподаванию греческого и латинского языков. Этой же задаче была подчинена и организационная структура этих учебных заведений: из десяти кафедр пять специализировались по классической филологии. Для успешного функционирования институтов необходим был компетентный профессорско-преподавательский состав. Так, на русско-славянском отделении Нежинского института работали 2 профессора и 1 преподаватель, на историко-географическом – 3 профессора

[13] *Очерки истории школы…*, с. 196.

и 3 преподавателя, на классическом – 4 профессора и 2 преподавателя[14].

В своей учебной деятельности профессора и приват-доценты должны были широко использовать новые методы и приемы обучения, проводить репетиции, руководствоваться принципами научности и доступности. Вместе с тем изучение предметов собственно педагогического цикла (педагогики, методики преподавания предметов, дидактики) было представлено в незначительном объеме (2–3 часа в неделю) и только на младших курсах[15]. Более того, с 1978 г. преподавание педагогики вовсе прекратилось. Вплоть до 1913 г. учебными планами не предусматривалось систематическое изучение методики преподавания отдельных предметов[16]. Из этого следует, что собственно педагогической подготовке в институтах отводилась незначительная роль. От этого, несомненно, страдало и качество непосредственно педагогической практики, прохождение которой для студентов выпускного курса было организовано в специально созданных при институтах гимназиях.

В институтах обучалось по 100 человек, по 25 на каждом курсе, которые находились в основном на казенном обеспечении[17]. Эти учебные заведения имели несколько десятков стипендиатов от различных регионов страны, а также от Синода. Так, с 1870 г. в Петербургском институте учреждаются специальные места (также и стипендии) для абитуриентов из Виленского учебного округа[18]. Сохранились архивные документы с прошениями о приеме в институт окончивших в разное время курс Могилевской духовной семинарии (Ф. Шимановича, И. Протопопова, И. Романовского и др.), Литовской духовной семинарии (М. Иваневского, Н. Корни-

---

[14] П.А. Заблотский, *Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине (1875-1910)*, Санкт-Петербург 1912, с. 56.

[15] *ЦГИА СПб*, ф. 53, оп. 1, д. 2994.

[16] *Очерки истории школы…*, с. 204, 145.

[17] *ЦГИА СПб*, ф. 53, оп. 1, д. 2219, л. 1–4.

[18] Ibidem, д. 346.

ловича и др.). Иногда „ходатайства" о своих лучших выпускниках, «желающих поступить в число студентов», направлялись руководителями учебных заведений на имя директора института. Например, прошение „о желании окончившего курс в Слуцкой гимназии Саввы Федоровича поступить в число студентов"[19]. В течание всего времени обучения студенты жили в зданиях институтов и находились под постоянным надзором администрации, четко выполняя все правила, инструкции и запреты. Под особо пристальным вниманием была не только успеваемость учащихся, но также их частная жизнь и всякая общественная активность. На особый контроль ставились студенческие проступки[20].

Так, за 1867–1900 гг. Петербургский институт выпустил 562 педагога. Нежинский институт с 1879 (когда состоялся первый выпуск) и по 1910 г. подготовил 474 преподавателя средних учебных заведений. Все выпускники состояли на государственной службе по линии Министерства народного просвещения. Многие из них занимали должности директоров или инспекторов гимназий, являлись авторами научно-педагогических трудов. Только за время царствования Александра III с 1881 г. по 1894 г. институт подготовил 169 человек, которые поступили на службу по ведомству Министерства народного просвещения в качестве учителей древних языков, русского языка со словесностью и истории с географией в средние учебные заведения империи. Из них 15 специалистов было подготовлено для Виленского учебного округа[21]. Выпускниками Нежинского института в разные годы были: В.М. Богуславский – преподаватель истории и географии в Пинском реальном училище, М.П. Крашенников – преподаватель древних языков в Слуцкой и Витебской гимназиях, С.О. Петров – преподаватель русского и древних языков в Брестской прогимназии, В.С. Покров-

[19] *ЦГИА СПб*, ф. 53, оп. 1, д. 684.

[20] Ibidem, д. 87.

[21] *Обзор деятельности ведомства Министерства народного просвещения за время царствования императора Александра*, Санкт-Петербург 1901, с. 177–178.

ский – преподаватель древних языков в Мозырской прогимназии, И.П. Цвирко – преподаватель русского языка в Минской гимназии и Виленском учительском институте и др.[22].

Современники называли эти институты не только двумя «главными рассадниками» учителей гуманитарных предметов средней школы в России, но и «оплотами толстовского классицизма», непременно подчеркивая, что «неотложно» необходимы изменения архаических нормативно-правовых актов и учебной документации, „радикальная реформа, способная вдохнуть живой дух в умирающий и от неудобоваримой духовной пищи, и от нездоровой моральной атмосферы институтский организм”[23]. Эти учебные заведения все более отрывались от потребностей социально-экономического развития страны, новых западных тенденций и приоритетов в образовании, демонстрируя консерватизм и абсолютную нежизненность старых подходов в начале XX в.

„Сведущих” преподавателей древних языков выпускали также учительский институт славянских стипендиатов (для славян-иностранцев, закончивших зарубежные университеты) и Лейпцигская филологическая семинария (1873 г.), преобразованная позже в Русский филологический институт (был закрыт в 1890 г.), который содержался на средства Министерства народного просвещения России. На учебу принималось незначительное количество как „природных русских, так и уроженцев Прибалтийского края, так и из западных славян и даже уроженцев Германии”, имеющих среднее образование: 15 стипендиатов министерства и 15 вольных студентов. Срок обучения составлял 3 года (4 – для магистров). Основными курсами были древние языки и литература, римская и греческая история, философия, мифология и некоторые другие[24].

---

[22] *Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине (1875–1900). Преподаватели и воспитанники*, Нежин, 1900, с. 82–116.

[23] П.А. Заблотский, *Историко-филологический институт…*, с. 56–57.

[24] Б.В. Григорьев, *Исторический очерк русской школы*, сост. Б.В. Григорьев, Москва 1900, с. 414.

Однако заграничные учреждения не оказали существенного влияния на решение кадрового вопроса. Например, в Лейпцигской семинарии из 30 студентов русских было только 7, хотя изначально предполагалось, что сюда приедут обучаться молодые люди именно из России. Этот «мертворожденный институт», как его называла передовая русская педагогическая общественность, был закрыт в 1890 г.[25].

Высшие технические учебные заведения России (Петербурга, Одессы, Ярославля и др.) и зарубежья готовили преподавателей специальных предметов в реальные училища. Их количество было небольшим. Так, в 1863 г. 16 выпускников университетов стали стипендиатами для двухгодичного обучения в Московском, Аахенском и Люттихском высших технических училищах.

Например, в 1871–1877 гг. из 135 новых преподавателей, поступивших на службу в средние учебные заведения Виленского учебного округа, 85 человек были выпускниками российских университетов, 10 человек окончили зарубежные университеты, 20 – Санкт-Петербургский историко-филологический институт и только 11 человек имели среднее образование. В этот период Виленский учебный округ после Санкт-Петербургского и Московского занимал третье место в России по количеству учителей – выпускников российских университетов[26].

Передовая общественность настаивала на создании специальных высших педагогических учебных заведений, которые бы в своей деятельности руководствовались не политическими целями, а в первую очередь готовили высокообразованных и методически подготовленных педагогов, способных эффективно выпол-

---

[25] Ф.Г. Паначин, *Педагогическое образование в России. Историко-педагогический очерк*, Москва 1979, с. 78.

[26] М.А. Гулюк, *Подготовка преподавателей для Виленского учебного округа в российских университетах во второй половине XIX в.: правительственная политика*, „Вытокі гістарычнай навукі БДУ”, пад рэд. А.А. Яноўскага, Мінск, 2005, с. 203.

нять учебно-воспитательную работу. Становилось очевидным, что специальная педагогическая подготовка преподавателей должна была поставить на качественно новый уровень учебно-воспитательный процесс, основанный „на прочных началах науки и испытанных приемах”[27]. Профессионально подготовленные педагоги имели несомненный потенциал в деле систематической и творческой разработки теории и практики обучения и воспитания, что проявилось бы в появлении хороших учебников, рациональных учебных программ и планов занятий. К такому выводу пришла специально созданная при Педагогическом обществе комиссия, возглавляемая В. М. Михайловским, которая занималась разработкой вопроса о педагогической подготовке преподавательского состава. С октября 1898 г. по март 1899 г. было проведено 10 заседаний. Членами комиссии изучался исторический опыт педагогического образования в России, а также различные системы подготовки учителей за границей. В итоге было решено, что специально-педагогическая подготовка преподавателей должна быть тесно связана как с университетом – „с его наукой” через создание и деятельность самостоятельной кафедры педагогики на историко-филологическом и физико-математическом факультетах, так и со средней школой – учебной и воспитательной практикой (знакомство с новейшими приемами и навыками классного преподавания). В подготовленном „Проекте” организация подготовки преподавателей к профессиональной деятельности сводилась к одному году дополнительного обучения после окончания университета. Специально созданная комиссия из профессорско-преподавательского состава и гимназических учителей-практиков наделялась в этой сфере организационными, административными и контрольными полномочиями[28].

Известные педагоги и общественные деятели предлагали собственные варианты подготовки преподавательских кадров: специ-

[27] *К вопросу о подготовке преподавателей средних школ*, Москва 1899, с. 4.
[28] Ibidem, с. 5.

альных педагогических институтов как самостоятельных учреждений (автор К.П. Яновский), пятилетних „училищ наставников" (Д.И. Менделеев), специальных педагогических курсов, семинаров и стажерства для выпускников высших учебных заведений и др. В 1902 г. была создана новая комиссия по преобразованию высшей школы, которая должна была разработать основные положения об улучшении профессионально-педагогической подготовки преподавателей для средней школы в системе университетского образования. В материалах ее работы констатировалось, что научно-теоретической подготовке специалиста должна содействовать педагогическая направленность основных курсов, читаемых в университете. Был сделан упор на дополнение учебных планов дисциплинами педагогического цикла, грамотный подбор педагогических кадров, пополнение материально-технической базы высших учебных заведений: оборудование лабораторий и кабинетов, создание музеев, метеорологических станций, выписка научной и методической литературы, наглядных пособий и т. д.[29].

С 1902 г. при учебных округах на базе образцовых гимназий стали открываться одногодичные педагогические курсы. Теоретические занятия сводились к лекциям по вопросам организации учебно-воспитательного процесса. Подготовка в основном носила практический характер, но пассивный: занятия для учителей-курсистов ограничивались наблюдением за общим ходом работы гимназий и анализом образцовых уроков преподавателей.

Согласно архивным данным, большинство преподавателей гимназий Беларуси все же имели высшее образование[30]. Работали в средних учебных заведениях выпускники духовных академий и семинарий, технических институтов, Академии искусств, учительских институтов и т.д., а также те, кто имел звание домашнего учителя. Преподавателями женских гимназий могли быть лица

[29] *Очерки истории школы…*, с. 146–148.
[30] *НИАБ*, ф. 2416, оп. 1, д. 13, л. 9; *НИАБ*, ф. 2623, оп. 1, д. 23, л. 2.

с высшим образованием или имеющие свидетельства на звание учителя гимназии или реального училища после сдачи экзамена по преподаваемому предмету. Должности учителей древних языков заполняли часто иностранные преподаватели. Например, в 1873 г. прибыло около 100 австрийских и немецких филологов, имеющих университетское образование. Но каков был состав этих учителей, „почти всегда очень поверхностно знавших русский язык. Нельзя думать, чтобы сюда посылали лучших из немецкого педагогического персонала. В значительной степени тут, вероятно, были неудачники на родине, искатели приключений и легкой наживы”[31].

Своеобразным способом повышения квалификации для учителей средних учебных заведений стали курсы. Впервые они были организованы в июне 1906 г. при Петербургском университете. Организаторы курсов критиковали недостатки образовательной системы и отмечали, что учебная администрация в недрах канцелярий заранее регламентировала всю жизнь школы, поэтому «толстовский педагог» со временем превращался в настоящего „автомата, послушного исполнителя велений начальства”[32]. Из учебно-воспитательного процесса убиралась всякая самостоятельность и творческая инициатива. Преподаватели были вынуждены из года в год повторять выверенные и утвержденные программы, „не впадать в ошибки от излишних знаний”[33]. В свою очередь перед молодыми педагогами вставала неотложная задача самообразования, накопление профессиональных знаний и умений. Организаторы курсов имели возможность познакомиться с научно-педагогическими запросами учительства (прибыло более 200 слушателей) и на основе этого подготовить программу работы. Главное место отводилось лекциям по блоку гуманитарных дисциплин, также по

[31] И.А. Алешинцев, *История гимназического образования в России (XVIII и XIX век),* Санкт-Петербург, 1912, с. 320.

[32] *Труды курсов для учителей средней школы*, под общ. ред. А.Я. Закса, С.Ф. Знаменского, Санкт-Петербург, 1908, с. 3.

[33] Ibidem, с. 3.

физике, математике и биологии. По вечерам проводились беседы „о постановке отдельных предметов в средней школе" и методике их преподавания. Кроме этого, были организованы экскурсии в Зоологический музей, Ботанический сад, на электрическую станцию „Гелиос", Академию художеств, Этнографический музей и Эрмитаж. В итоге, как отмечали организаторы и слушатели курсов, вопрос о коллективной работе учительства в деле самообразования и повышения нравственно-духовного уровня был „перенесен на реальную почву и нашел свое практическое осуществление"[34].

Ровно через год с 5 по 25 июня 1907 г. в Петербургском университете была повторена практика проведения подобных курсов, организация которых отличались уже более высоким уровнем и эффективностью. Общее руководство принадлежало особому комитету, в состав которого вошли К. К. Баумгарт, А. Я. Закс, С. Ф. Знаменский и др. Для занятий на курсах из 185 городов и местечек России съехалось 508 слушателей (262 женщины и 246 мужчин). Была также делегация и от белорусских губерний, причем в ряде случаев преподаватели приезжали группами: из Витебска (11 человек), Вильна (9 человек), Минска (8 человек), Гомеля (6 человек), а также представители из Бобруйска, Брест-Литовска, Двинска, Лиды, Мозыря, Могилева, Полоцка, Рогачева. Работало 8 секций: русского языка и литературы, иностранных языков, истории, географии, естествознания, физики и химии, математики и педагогики. Лекции (отведено было более 120 часов) читали профессора и преподаватели как петербургских, так и московских вузов. Проводились также секционные практические занятия, были организованы выставки новейшей учебной литературы и экскурсии. Было очевидно, что „не обогащающий своих познаний, не совершенствующий своих приемов учитель приносит не только дидактический, но и педагогический вред"[35]. Учителя, разбросанные по разным

[34] Ibidem, c. 9.
[35] Ibidem, c. 4–9.

уголкам России, затерявшиеся среди представителей других профессий, имели возможность почувствовать принадлежность к единой учительской корпорации. В условиях педагогической коммуникации значительно повышался профессиональный уровень «учащих», опыт одних становился „достоянием" других.

Таким образом, учительство, составлявшее значительную часть интеллигенции Беларуси, играло особую роль в жизни общества, особенно в пореформенный период. В течение второй половины XIX в. во всей России работали, постепенно обновляя свой состав, 25–30 тыс. учителей средних школ. В начале века их численность достигла 37 тыс. человек[36]. Вместе с тем, в рассматриваемый период так и не сложилась единая система высшего педагогического образования. Подготовка необходимых специалистов для работы в средних учебных заведениях осуществлялась различными вузами России и частично зарубежных стран. В итоге ее основная нагрузка легла непосредственно на историко-филологические и физико-математические факультеты университетов России, а также историко-филологические институты, которые выпускали учителей древних языков. В силу этого штатные должности учителей средней школы Беларуси были заняты, как правило, выпускниками различных российских высших учебных заведений, включая духовные академии. Определенная вакантная часть преподавательских мест (особенно учителей, так называемых, новых языков) заполнялась преподавателями, имеющими среднее образование. Характерными чертами организации учебно-воспитательного процесса во всех учебных заведениях стали приоритет научно-теоретической подготовки (академичность и многопредметность в обучении) в ущерб необходимым психолого-педагогическим и практическим навыкам педагогической деятельности, принебрежение требованиями педагогической науки, отсюда методическая и дидактическая некомпе-

[36] В.Р. Лейкина-Свирская, *Русская интеллигенция в 1900–1917 годах*, Москва, 1981, с. 60–61.

тентность выпускников, догматизм, рутина и др. Отсутствие специальной педагогической подготовки большинства преподавателей средней школы являлось «одной из видных причин малоуспешности преподавания»[37]. В силу этого, как отмечали современники, учителя зачастую «своей педагогической подготовкой и опытностью обязаны не университету, а жизни, своей служебной деятельности», причем этот профессионализм «был куплен ценою опытов над живыми экземплярами, которые прошли через их руки»[38].

Библиография

Aleshintsev I.A., *Istoriya gimnazicheskogo obrazovaniya v Rossii (XVIII i XIX vek),* Sankt-Peterburg 1912 [Алешинцев И.А., *История гимназического образования в России (XVIII и XIX век)*, Санкт-Петербург 1912].

Gotlib A., *K voprosu o podgotovke prepodavateley srednikh uchebnykh zavedeniy* «Russkaya shkola» 1901, № 7, s. 208-219 [Готлиб А., *К вопросу о подготовке преподавателей средних учебных заведений* «Русская школа» 1901, № 7, с. 208–219].

Grigor'ev B.V., *Istoricheskiy ocherk russkoy shkoly*, sost. B.V. Grigor'ev, Moskva 1900 [Григорьев Б.В., *Исторический очерк русской школы*, сост. Б.В. Григорьев, Москва 1900].

Gulyuk M.A., *Podgotovka prepodavateley dlya Vilenskogo uchebnogo okruga v rossiyskikh uni-versitetakh vo vtoroy polovine XIXh v.: pravitel'stvennaya politika*, «Vytoki gistarychnay navuki BDU», zb. navuk. artykulaŭ, prysvechanykh 125-goddzyuz dnya naradzhennya akademikaŭ M.M. Nikol'skaga i U.M. Pertsava i 70-goddzyu gist. fakul'teta BDU, pad red. A.A. Yanoŭskaga, Minsk 2005, s. 201–204 [Гулюк М.А., *Подготовка преподавателей для Виленского учебного округа в российских университетах во второй половине XIX в.: правительственная политика*, «Вытокі гістарычнай навукі БДУ», зб. навук. артыкулаў, прысвечаных 125-годдзюз дня нараджэння акадэмікаў М.М. Нікольскага і У.М. Перцава і 70-годдзю гіст. факультэта БДУ, пад рэд. А.А. Яноўскага, Мінск 2005, с. 201–204].

Zablotskiy P.A., *Istoriko-filologicheskiy institut kn. Bezborodko v Nezhine (1875–1910)*, Sankt-Peterburg 1912 [Заблотский П.А., *Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине* (1875–1910), Санкт-Петербург 1912].

---

[37] Senex, *К дефектам средней школы*, «Русская школа» 1905, № 2, с. 83.

[38] В.Р. Лейкина-Свирская, *Русская интеллигенция в 1900–1917 годах*, Москва, 1981, с. 107.

Zenchenko S., *O podgotovke prepodavateley srednikh uchebnykh zavedeniy k pedagogicheskoy deyatel'nosti*, Moskva 1898 [Зенченко С., *О подготовке преподавателей средних учебных заведений к педагогической деятельности*, Москва 1898].

Istoriko-filologicheskiy institut kn. Bezborodko v Nezhine (1875–1900). Prepodavateli i vospitanniki, Nezhin 1900 [*Историко-филологический институт кн. Безбородко в Нежине (1875–1900). Преподаватели и воспитанники*, Нежин 1900].

Kushkov N.G., *Ocherki po istorii i teorii vysshego pedagogicheskogo obrazovaniya*, «Uchenye zapiski», Leningrad 1955. T. 115. Ch. 1 [Кушков Н.Г., *Очерки по истории и теории высшего педагогического образования*, „Ученые записки", Ленинград 1955. Т. 115. Ч. 1.].

K voprosu o podgotovke prepodavateley srednikh shkol, Moskva 1899 [*К вопросу о подготовке преподавателей средних школ*, Москва 1899].

Leykina-Svirskaya V.R., *Intelligentsiya Rossii vo vtoroy polovine XIX veka*, Moskva 1971 [Лейкина-Свирская В.Р., *Интеллигенция России во второй половине XIX века*, Москва 1971].

Leykina-Svirskaya V.R., *Russkaya intelligentsiya v 1900–1917 godakh*, Moskva 1981 [Лейкина-Свирская В.Р., *Русская интеллигенция в 1900–1917 годах*, Москва 1981].

Materialy po voprosu o prigotovlenii uchiteley dlya gimnaziy i progimnaziy, Sankt-Peterburg 1865 [*Материалы по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий*, Санкт-Петербург 1865].

Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR. Vtoraya polovina XIX v., otv. red. A.I. Piskunov, Moskva 1976 [*Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в.,* отв. ред. А.И. Пискунов, Москва 1976].

Obzor deyatel'nosti vedomstva Ministerstva narodnogo prosveshcheniya za vremya tsarstvovaniya imperatora Aleksandra, Sankt-Peterburg 1901 [*Обзор деятельности ведомства Министерства народного просвещения за время царствования императора Александра*, Санкт-Петербург 1901].

Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy mysli narodov SSSR. Vtoraya polovina XIX v., B.K. Tebiev [i dr.], Moskva 1991 [*Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в.*, Б.К. Тебиев [и др.], Москва 1991].

Panachin F.G., *Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. Istoriko-pedagogicheskiy ocherk*, Moskva 1979 [Паначин Ф.Г., *Педагогическое образование в России. Историко-педагогический очерк*, Москва 1979].

Rozhdestvenskiy S.V., *Istoricheskiy obzor deyatel'nosti Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya. 1802–1902*, Sankt-Peterburg 1902 [Рождественский С.В., *Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802–1902*, Санкт-Петербург 1902].

Trudy kursov dlya uchiteley sredney shkoly, pod obshch, red. A.Ya. Zaksa, S.F. Znamenskogo, Sankt-Peterburg 1908 [*Труды курсов для учителей средней школы*, под общ. ред. А.Я. Закса, С.Ф. Знаменского, Санкт-Петербург 1908].

TsGIA SPb, f. 53, op. 1, d. 2994 [ЦГИА СПб, ф. 53, оп. 1, д. 2994].

TsGIA SPb, f. 53, op. 1, d. 2219 [ЦГИА СПб, ф. 53, оп. 1, д. 2219].

TsGIA SPb, f. 53, op. 1, d. 346 [ЦГИА СПб, ф. 53, оп. 1, д. 346].

TsGIA SPb, f. 53, op. 1, d. 684 [ЦГИА СПб, ф. 53, оп. 1, д. 684].

TsGIA SPb, f. 53, op. 1, d. 87 [ЦГИА СПб, ф. 53, оп. 1, д. 87].

NIAB, f. 2416, op. 1, d. 13 [НИАБ, ф. 2416, оп. 1, д. 13].

NIAB, f. 2623, op. 1, d. 23 [НИАБ, ф. 2623, оп. 1, д. 23].

Senex, *K defektam sredney shkoly*, „Russkaya shkola" 1905, № 2, s. 78–87 [Senex, *К дефектам средней школы*, „Русская школа" 1905, № 2, с. 78–87].

Preparation of teachers for secondary schools in Belarus in the second half of XIX – early XX century

The article is devoted to the preparation of teachers for secondary schools in Belarus in the second half of the XIX - early XX century. The characteristics and main directions of the state personnel policy in the field of secondary education are presented. It is emphasized that in a given period, the country did not establish a system of higher specialist pedagogical education for a number of circumstances. The teaching staff needed for work in gymnasiums, pro-gymnasiums and real schools was prepared both at universities of the Russian Empire and abroad. The article highlights a large contribution to the staffing of the departments of history and philology and physics and mathematics of Russian universities, as well as the history and philological institutes in St. Petersburg and Nieżyn which were opened in the period under study. The organization of the teaching process in all types of secondary schools was presented in detail. The research results and conclusions are based on the analysis of archival documents, periodicals and scientific literature from the second half of the 20th century

Keywords: teaching intelligentsia, high school, university, pedagogical courses, Vilnius school district

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.111-121

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210606

Data przesłania: 17.05.2021
Data akceptacji: 26.06.2021

Daria Korotkova
Instytut Słowianoznawstwa
Rosyjskiej Akademii Nauk
d_korotkova@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4516-3228

Negocjacje A. Gołowińskiego z S. Zanderem w latach 1921–1923 (eserowcy białoruscy versus poselstwo sowieckie na Litwie)

Artykuł poświęcony jest nieznanemu epizodowi historii stosunków radziecko-białoruskich. Od 1921 r. emigranci, w tym członkowie Rady Białoruskiej Republiki Ludowej nieuznanego białoruskiego rządu na uchodźstwie, szukali kontaktów z dyplomatami radzieckimi, głównie ze względów finansowych. Dla przywódców radzieckich kontakty te stały się bardziej atrakcyjne po 1923 r., kiedy to nastąpiło ostateczne uznanie granicy polsko-radzieckiej przez Radę Ambasadorów Ententy, co przekreśliło nadzieje emigrantów na realizację idei niepodległego państwa białoruskiego. Poszukiwanie wyjścia z tej sytuacji skłoniło niektórych z nich do przeniesienia się do BSRR, gdzie liczyli na realizację przynajmniej części swoich postulatów. Inni podjęli ścisłą współpracę z dyplomacją radziecką, która z kolei wykorzystywała ich jako narzędzie umożliwiające wpływ na mniejszość białoruską za granicą. W latach 1921–1922 członek Białoruskiej Partii Socjalistyczno-Rewolucyjnej A. Gołowiński odbył kilka spotkań z sekretarzem poselstwa radzieckiego S. Zanderem. Eserowiec uważał, że wsparcie radzieckie będzie skuteczniejsze niż litewskie w walce o utworzenie niezależnego państwa białoruskiego. Niniejszy artykuł został przygotowany na podstawie analizy rozmów obu działaczy, które zachowały się w postaci pamiętników i raportów dyplomatów radzieckich.

Słowa kluczowe: Litwa Kowieńska, BPSR, W. Łastowski, A. Gołowiński, A. Akselrod, S. Zander, poselstwo RSFRR

Białoruska emigracja polityczna po pokoju ryskim rozproszyła się po krajach sąsiedzkich. Podczas konferencji pokojowej w Rydze pozostał na Łotwie rząd nieuznanej Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL). Wacław Łastowski po zawarciu traktatu sowiecko-łotewskiego w 1920 r. opuścił Rygę i przeniósł się do litewskiej stolicy – Kowna. Pod koniec 1920 r. przystąpił do organizowania antypolskich formacji zbrojnych. Konflikt polsko-litewski o Wilno dał mu taką możliwość. Białoruscy politycy dostrzegli w nim możliwość pozyskania poparcia Kowna w walce z Polakami. Władze litewskie dopuściły do utworzenia białoruskich jednostek na swoim terytorium; obiecały pomoc w agitacji i werbunku partyzantów po polskiej stronie granicy; otworzyły także przedstawicielstwo dyplomatyczne BRL. Ceną takiego poparcia miały być głosy Białorusinów z guberni wileńskiej w plebiscycie, który Ententa planowała przeprowadzić w celu rozwiązania sporu polsko-litewskiego[1].

W kwestii rdzennej ludności białoruskiej na terenach, które przypadły Litwie, według spisu z 1923 r. mieszkało tam tylko około 4400 Białorusinów. Jeden z przywódców białoruskiego ruchu na Łotwie, K. Jezowitów, podał tę liczbę w uzasadnioną wątpliwość. Porównując dane ze spisu litewskiego ze statystykami rosyjskimi z 1897 r., zakładał, że na terytorium Republiki Litewskiej miało mieszkać około 40–45 tysięcy etnicznych Białorusinów[2]. Weryfikację liczby białoruskich mieszkańców w międzywojniu utrudnia fakt, że spis powszechny z 1923 r. był jedynym na Litwie w okresie międzywojennym[3]. Jezowitów zauważył, że miejscowa ludność białoruska podczas spisu ukrywała swoją tożsamość narodową. Oskarżał o to między innymi rząd Łastowskiego, który podobnie jak rząd Litwy był znacznie bardziej zainteresowany Białorusinami Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny, w związku z konfronta-

[1] Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 159. Оп. 2. Д. 9. Арк. 14.

[2] К. Езавітаў, *Беларусы ў Літве,* „Запісы. Беларускі інстытут навукі у мастацтва" 2013, nr 36, с. 114.

[3] T. Błaszczak, *Białorusini w Republice Litewskiej*, Białystok 2017, s. 255.

cją litewsko-polską, niż miejscową ludnością powiatów nowo-aleksandrowskiego i trockiego. Bez finansowego i kulturowego wsparcia przy zachowaniu swojej tożsamości większość chłopskiej ludności szybko zasymilowała się z mniejszościami rosyjską i polską, do czego nieświadomie przyczyniła się również litewska polityka wobec mniejszości narodowych[4]. Zainteresowało się nią ostatecznie sowieckie poselstwo na Litwie.

Misja radziecka prowadziła prace na kilku frontach. Były to kontakty z grupami emigracyjnymi na linii zarówno dyplomatycznej, jak i wywiadowczej oraz próby propagandy komunistycznej wśród mniejszości narodowych, w tym białoruskiej. Aktywny udział w tej działalności brali także przedstawiciele kierownictwa BSRR, Komintern, Komunistyczna Partia Litwy, Komunistyczna Partia Polski i Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi.

Kontakty emigrantów z koła zwolenników BRL z sowieckimi dyplomatami były dość intensywne już od początku 1920 r. Nieprzejednana antypolska postawa grupy Łastowskiego została z zadowoleniem dostrzeżona przez sowieckie kierownictwo, które jednak nie wiązało z nią daleko idących nadziei: „Musimy zająć wyczekującą pozycję. Walczą przeciwko Polakom, więc nie należy teraz temu przeciwdziałać, ale niebezpiecznie byłoby ich aktywnie promować, ponieważ mogłoby to zostać wykorzystane później (przeciwko nam)" – napisał komisarz ludowy spraw zagranicznych Gieorgij Cziczerin przedstawicielowi radzieckiemu w Kownie A. E. Axelrodowi 6 listopada 1920 r.[5].

Białorusini widzieli we wschodnim sąsiedzie szansę na uzyskanie pomocy finansowej, a ponadto utrzymywali kontakty z mińskim przywództwem, które w dużej mierze miało te same „narodowo-demokratyczne" korzenie. Na przykład B. Taraszkiewicz, A. Łuckiewicz i inni drukowali podręczniki dla BSRR w języku białoruskim w Berlinie

[4] К. Езавітаў, *Беларысы ў Літве*…, s. 115.
[5] РГАСПИ. Ф. 5. Оп 1. Д. 2111. Арк. 4.

oraz Kownie i część nakładu mogli wykorzystać do własnych celów[6]. Ponadto już w 1921 r. zaczęły się tarcia między liderami białoruskimi a przywódcami litewskimi. Białorusini wnieśli do Sejmu memorandum w sprawie sytuacji ludności białoruskiej i jej praw w etnicznych granicach litewskich i na wschodnich terytoriach Rzeczypospolitej.

W lutym 1921 r. Łastowski pod naciskiem władz litewskich zadeklarował brak pretensji terytorialnych jego rządu do władzy w BSRR[7]. Ponieważ jednak białoruska reprezentacja na Litwie twierdziła, że jest wyrazicielem interesów całej etnicznej Białorusi, budziło to pewien niepokój sowieckich dyplomatów. Poseł RFSRR na Litwie S.I. Aralow pisał o sprawie białoruskiej w swoich raportach do zastępcy komisarza spraw zagranicznych M. Litwinowa w czerwcu 1921 r., jednak w Moskwie jego komunikaty pozostawały bez odzewu. Sowieccy dyplomaci nie wyrazili protestu przeciwko istnieniu reprezentacji i rządu BRL. Co więcej, istnienie tego rządu uznano za korzystne dla Rosji Sowieckiej, gdyż prowadził on aktywną propagandę antypolską[8].

Pod koniec 1921 r., niektórzy białoruscy eserowcy przekonani, że ich protesty wysyłane do Ententy nie przyniosą skutku, zaczęli szukać okazji, by porozumieć się z sowieckimi dyplomatami. Gołowiński, członek partii białoruskich eserowców i doradca delegacji BRL w czasie polsko-radzieckiej konferencji pokojowej w Rydze w 1920 r.[9], osiadł ostatecznie w Kownie i wykazał w tym względzie największą aktywność. Pod koniec 1921 r., na przykład, wysunął on „zawiłą ideę" utworzenia buforowej Republiki Białorusi na wzór Republiki Dalekowschodniej. Sekretarz poselstwa sowieckiego na Litwie, Zander, zwracał uwagę, iż podobny pomysł nie ma racji bytu, , po pierwsze, jego realizację utrudniały białoruskie zobowiązania wobec Litwy, a po drugie, Nowa Polityka Gospodarcza

[6] M. Iwanow, *Białoruskie zmienowiechowstwo*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2019, nr 51, s. 79.

[7] РГАСПИ. Ф. 5. Оп. 1. Д. 2000. Арк. 74.

[8] Архив внешней ролитики Российской Федерации (АВПРФ). Ф.0151. Оп. 7. Д. 6. Т.3. Ark.113.

[9] А.Чернякевич, *БНР. Триумф побежденных,* Минск 2018, с. 181.

(NEP) rządu sowieckiego sprawiła, że stosunek chłopstwa białoruskiego do federacji z Rosją Sowiecką stał się bardziej przychylny[10]. Gołowiński prosił o koordynację działań z komunistami mińskimi i wileńskimi we wszystkich sprawach, m.in. bojkotu wyborów do Sejmu Wileńskiego. Negocjacje te zostały jednak znacznie zahamowane ze względu na brak specjalnego oficera do współdziałania z litewskimi Białorusinami[11].

W Moskwie perspektywy podobnej współpracy oceniano sceptycznie. 15 grudnia 1921 r. członek kolegium (organ kierownictwa zbiorowego) NKID (Komisariat Ludowy ds. Zagranicznych) J. Dawtjan napisał, że nie ma sensu poważnie liczyć na współpracę z białoruskimi eserami, w szczególności z Gołowińskim. Ocenił ją jako „spółkę bardzo podejrzaną", która „szuka kontaktów i pomocy pieniężnej z najróżniejszymi ugrupowaniami i faktycznie szantażuje nas, a może jednocześnie i Polaków"[12]. Dawtjan lekceważąco wypowiadał się również o „fantastycznych" pomysłach Gołowińskiego utworzenia na ziemiach białoruskich państwa buforowego. „Teraz nie mamy czasu, aby to zrobić. Jeśli naprawdę chcą pracować – niech prowadzą aktywną pracę w polskiej części Białorusi – będziemy ich oceniać na podstawie wyników"[13]. Z dokumentów niestety nie wynika, jakie terytorium zajmować miałoby państwo w koncepcji Gołowińskiego: czy miało ono obejmować tylko zachodnie ziemie, czy też sowieckie.

Zander prezentował jednak inne zdanie w kwestii białoruskiej. 25 grudnia 1921 r. w raporcie do Dawtjana napisał, że kwestia białoruska jego zdaniem „wchodzi teraz w fazę, jeśli nie praktycznie, to ideologicznie aktualnego problemu i wydaje się, że nie można jej dłużej zakopywać pod dywan"[14]. Zander uważał, że eserowcy białoruscy za-

[10] АВПРФ. Ф.0151. Оп. 7. Д. 6. Т.3. Ark.136.

[11] Ibidem, Арк.137.

[12] Ibidem, Арк.110.

[13] Ibidem.

[14] Ibidem. Арк.113. Ewentualnie zmiana ta nastąpiła w związku z przygotowaniami do wyborów do Sejmu polskiego oczekiwanych w 1922 r., które odbywały się na Wileńszczyźnie – *D.K.*

mierzali wykorzystać wpływy radzieckie, by wywierać presję na Litwę i w przyszłości realizować swoje dążenia niepodległościowe z pomocą RFSRR. Dyplomata pisał m.in.: „Wszystkie takie możliwości, umiejętnie manewrując, byłyby pożądane i przydatne dla nas do wykorzystania, ale w tym celu musimy ustalić jakiś bardziej konkretny punkt widzenia na ten temat, a jednocześnie trzeba dać dyrektywy Litkompartii, z którą oni szukają kontaktu i która kwestię białoruską całkiem pomija”[15]. Interesujące jest też w tym raporcie streszczenie rozmowy radzieckiego dyplomaty z Gołowińskim, która odbyła się dzień wcześniej. Zander prosił, aby ten dał mu memorandum i główne tezy białoruskich eserowców w kwestii narodowej. Ideę bufora kategorycznie uznał za niedopuszczalną zarówno dla RFSRR, jak i dla stosunków Białorusinów z Litwą. Zadeklarował, że muszą oni dążyć do zjednoczenia wszystkich ziem etnicznie białoruskich w granicach BSRR w federacji z Rosją. Jednak ze względu na trudną sytuację międzynarodową podobnego hasła nie można było wysunąć. Zander zażądał od Gołowińskiego pełnej koordynacji działań z partiami komunistycznymi w kwestii białoruskiej oraz pomocy Rosji Radzieckiej w walce z Polską i stojącą za nią Ententą[16].

Gołowiński pytał, czy można poruszyć kwestię poszerzenia granic Białorusi Radzieckiej poprzez przyłączenie ziem białoruskich wchodzących w skład RSFRR. Zander odpowiedział, że kwestia ta nie jest zasadnicza, a jej rozwiązanie będzie zależało od sytuacji politycznej oraz stopnia szczerości i aktywności białoruskich eserowców we współpracy z komunistami. Głównym żądaniem dyplomacji sowieckiej była rezygnacja eserowców z ich niewyraźnej polityki, w wyniku której poważne negocjacje nie były możliwe. Gołowiński postanowił przedyskutować wszystkie te kwestie i ostatecznie określić politykę BPSR[17] wobec Rosji Sowieckiej. Według Zandera szanse na „zbliżenie” były duże ze względu na beznadziejną sytuację Białorusinów z jednej strony,

[15] Ibidem.
[16] Ibidem.
[17] Białoruskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów – *D.K.*

a przyjazną politykę BSRR z drugiej. W swoim raporcie dla kolegium NKID Zander zaproponował, by omówić tę kwestię i sporządzić jasne wytyczne dla reprezentacji radzieckiej i co najważniejsze, ponownie poprosił o wysłanie specjalnego pracownika do Kowna w celu nawiązania kontaktów z Białorusinami. Oficjalnego charakteru tym kontaktom nadal nie nadawano[18].

Stopniowo dyplomacja radziecka sformułowała podstawowe zasady swojej polityki wobec środowisk emigracyjnych. Deklarowano głównie udzielanie wsparcia, w tym finansowego, w zamian za uznanie Mińska za jedyne białoruskie centrum polityczne. Na pierwszy plan wysunęła się współpraca z lewicowym skrzydłem emigracji narodowej. Wiązało się to w dużej mierze z polityką białorutenizacji, w której to przywódcy ruchów narodowych mogli udzielić znacznej pomocy. Przy czym nadal główną rolę odgrywała reprezentacja na miejscu, w Kownie. Czas ten wyróżniał się aktywnością kontaktów z białoruskimi środowiskami emigracyjnymi domagającymi się od centrum dyrektyw i aktywnie proponującymi własne rozwiązania.

Na początku stycznia 1922 r. Zander odbył nieformalne spotkanie z białoruskimi eserami – T. Hrybem, I. Mamonko, A. Gołowińskim i L. Zajacem. Warunkiem wstępnych negocjacji uczynił on uznanie przez nich radzieckiej Białorusi za „ośrodek organizacyjny, do którego powinien w przyszłości dążyć cały zorganizowany białoruski ruch rewolucyjno-narodowy białoruskich chłopów”[19]. W zasadzie stanowisko to zostało przyjęte przez eserowców, a Zander zaproponował im sporządzenie na podstawie negocjacji memoriału w celu odesłania go do NKID ZSRR.

Zdaniem radzieckiego przedstawiciela nie należało lekceważyć białoruskich eserowców, gdyż godzili się oni na pracę pod radzieckim kierownictwem. Uważał za bezpodstawne obawy Litwinowa, że białoruski ruch narodowy będzie w stanie „rozłożyć” sowiecką Białoruś, jeśli

[18] АВПРФ. Ф.0151. Оп. 7. Д. 6. Т.3. Арк. 114.
[19] Ibidem, Арк.87.

przyjmie zorganizowane formy. Dowodził, że tak się nie stanie, jeśli kręgi lewicowe solidaryzować się będą z komunistami i zostaną pod wpływami sowieckimi. W przeciwnym wypadku elementy prawicowe mogłyby uzyskać przewagę w ruchu białoruskim, co komplikowałoby sytuację. Białorusini byliby jego zdaniem pożyteczni także w związku z planowanym ochłodzeniem stosunków RFSRR z Litwą, nakłaniając rząd litewski na przyjęcie propozycji sowieckiej[20]. Jednak do 1923 r. NKID nie dawał swoim pracownikom kowieńskim zgody na ingerencję w sprawy białoruskie.

Sytuację w latach 1922–1923 w białoruskich kręgach emigracyjnych na Litwie sami ich członkowie określali jako „bagno kowieńskie"[21]. Delegacji BRL nie udało się włączyć „kwestii białoruskiej" do porządku obrad w czasie konferencji genueńskiej w 1922 r. Liczne odwołania rządu BRL do Ligi Narodów i rządów państw europejskich nie doprowadziły do pożądanych efektów.

Po konferencji ambasadorów w Paryżu w 1923 r. została zatwierdzona wschodnia granica Polski na mocy traktatu ryskiego. Sytuacja rządu BRL w Kownie znowu uległa zmianie. Wcześniej rząd Litwy widział w Białorusinach czynnik destabilizujący, który pomagał zmienić sytuację Wilna zajętego przez Polskę. Teraz Białorusini stali się dla Kowna bezużyteczni[22]. Na domiar złego zaczęły się konflikty w środowisku emigracyjnym. Łastowski, który domagał się kontynuowania walki partyzanckiej na Wileńszczyźnie, 20 kwietnia 1923 r. podał się do dymisji. 7 lipca 1923 r. specjalna komisja BPSR podjęła decyzję o wykluczeniu jego i najbliższego współpracownika K. Dusz-Duszewskiego z partii[23]. Przewodniczący Rady BRL P. Kreczewski mianował na premier-ministra A. Cwikiewicza.

Tymczasem kryzys stosunków białorusko-litewskich dalej się pogłębiał. 2 grudnia 1923 r. większość Rady i rządu BRL przeniosła się

[20] Ibidem, Арк.88.
[21] T. Błaszczak, *Białorusini...*, s. 259.
[22] А. Ліс, *Аляксандр Цвікевіч. Выдатны публіцыст у гісторык*, Мінск 2014, с. 42.
[23] T. Błaszczak, *Białorusini…*, s. 260.

z Kowna do Pragi. Wydarzenia na radzieckiej Białorusi: NEP, białorutenizacja, a zwłaszcza powiększenie terytorium BSRR w 1924 r., powodowały napływ białoruskiej emigrantów do Mińska jako centrum konsolidacji narodowo-kulturowej[24]. Nowy szef rządu BRL Cwikiewicz i jego zwolennicy uważali, że władza radziecka, stając na drodze demokratyzacji, stanie się sojusznikiem w sprawie odrodzenia Białorusi. Według polsko-litewskiego badacza Tomasza Błaszczaka ważną rolę w przejściu „grupy Cwikiewicza" na stronę sowiecką odegrał były poseł na sejm S. Jakowiuk, który spotkał się z Cwikiewiczem, Gołowińskim i Tymińskim w Kownie[25].

NKID ZSRR czuwał nad nastrojami w ośrodkach emigracyjnych. Likwidacja rządu BRL wraz z przekazaniem jego uprawnień kierownictwu BSRR pozostawała priorytetowym zadaniem dyplomacji radzieckiej. Realizowano następujące cele: likwidację alternatywnego projektu narodowego potencjalnie wrogiego Sowietom; wzmocnienie przy tym międzynarodowej pozycji ZSRR jako ośrodka najbardziej przychylnego wobec mniejszości narodowych, co szczególnie korzystnie wyglądało na tle nieudolnego postępowania kierownictwa Polski, oraz równie ważne wzmocnienie kadrowe polityki białoruskiej wspieranej przez powracających emigrantów. Kwestia powrotu lojalnych wobec sowieckich przywódców białoruskich „niezależników" do BSRR została po raz pierwszy poruszona w 1923 r. podczas dyskusji na temat powiększenia BSRR i została zasadniczo pozytywnie rozwiązana[26]. W latach 1924–1925 pomysł ten zyskał możliwość realizacji.

Realizowano ponadto jeszcze jeden plan. Chodziło mianowicie nie tylko o zlikwidowanie wrogiego ośrodka, lecz przetworzenie go w narzędzie promocji interesów sowieckich w krajach bałtyckich. Takim narzędziem po rozpadzie grupy Łastowskiego miał stać się własnie białoruski komitet pod kierownictwem Gołowińskiego.

---

[24] А. Ліс, *Аляксандр Цвікевіч*… s. 43.

[25] T. Błaszczak, *Białorusini*…, s. 263.

[26] АВПРФ. Ф. 04. Оп. 50. П. 315. Д. 54750. Арк. 21.

Bibliografia

Arkhiv vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (AVPRF). F. 0151. Op.7. P.6. D. 3 [Архив внешней ролитики Российской Федерации (АВПРФ). Ф. 0151. Оп. 7. П. 6. Д. 3].

AVP RF. F.04. Op.50. P. 315. D. 54750 [АВПРФ. Ф. 04. Оп. 50. П. 315. Д. 54750].

Rossiyskiy gosudarstvennyy arkhiv sotsial'no-politicheskoy istorii (RGASPI). F. 5. Op. 1. D. 2000 [Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 5. Оп. 1. Д. 2000].

RGASPI. F. 5. Op. 1. D. 2111 [РГАСПИ. Ф. 5. Оп. 1. Д. 2111].

RGASPI. F. 159. Op. 2. D. 9 [РГАСПИ. Ф. 159. Оп. 2. Д. 9].

Błaszczak T., *Białorusini w Republice Litewskiej*, Białystok 2017.

Czerniakiewicz A., *BNR. Triumf pobezhdennykh*, Minsk 2018 [Чернякевич А., *БНР. Триумф побежденных,* Минск 2018].

Iwanow M., *Białoruskie zmienowiechowstwo*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2019, nr 51, s. 71–93.

Lis A., *Alyaksandr Tsvikyevich. Vydatny publitsiysti historyk*, Minsk 2014 [Ліс А., *Аляксандр Цвікевіч. Выдатны публіцыст у гісторык*, Мінск 2014].

Jezawitau K., *Byelarusy u Litvye,* „Zapisy. Byelaruski instytut navuki i mastatstva" 2013, nr 36 [Езавітаў К., *Беларусы ў Літве,* „Запісы. Беларускі інстытут навукі у мастацтва", 2013, nr 36].

A. Golovinski's negotiations with S. Zander in 1921–1923 (Belarusian Socialist Revolutionaries versus the Soviet Embassy in Lithuania)

This article is dedicated to the unknown part of the history of Soviet-Belarusian relations. Since 1921, the emigrants themselves, including members of the Rada of the Belarusian People's Republic, the unrecognized Belarusian government in exile, have sought contacts with Soviet diplomats, mainly for financial reasons. For the Soviet leaders, these contacts became more attractive after 1923: the final recognition of the Soviet-Polish border by the Council of Entente Ambassadors buried the hopes of emigrants for the realization of the idea of an independent Belarusian state. The search for a way out of this situation led them to either move to the BSSR, where they hoped to implement at least part of their ideas, or to work closely with Soviet diplomacy, which, in turn, used this channel to access the Belarusian minority. But there were some contacts before 1923: the member of Belarusian Socialist-Revolutionary Party, A. Gołowinski, had

some meetings with Soviet mission secretary, S. Zander, in 1921-1922. He thought that Soviet support would be more effective than Lithuanian one, in the fight for Belarusian united independent state. The material was prepared on the base of their conversations recorded in the diaries and reports of Soviet diplomats.

K e y w o r d s : Kaunas Lithuania, BSSR, V. Lastovski, A. Golovinski, A. Akselrod, S. Zander, embassy of the RSFRR

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.123-145

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210607

Data przesłania: 20.04.2021
Data akceptacji: 27.05.2021

Maxim Karaliou
Szkoła Doktorska Anthropos IPAN
max.karaliou@gmail.com
ORCID 0000-0001-5365-8365

Narodowe rady wiejskie w kontekście polityki narodowej BSRS 1924–1939 (na przykładzie Łotyszy i Polaków)

Autor artykułu na przykładzie Łotyszy i Polaków żyjących na terenie sowieckiej Białorusi ukazuje specyfikę organizacji i funkcjonowania takiej formy autonomii narodowej jak sołectwo, wyróżniając główne pozytywne aspekty podobnego rozwiązania (przede wszystkim rozwój kultury i edukacji narodowej, a także możliwość współpracy gospodarczej). Wskazuje również na problemy organizacyjne w realizacji tego obszaru polityki narodowościowej BSRR. Autor doszedł do wniosku, że istniały różnice w postrzeganiu celów i skutków istnienia wiejskich rad narodowych przez chłopów (łotewskich i polskich) i przywódców bolszewickich. Ostatecznie doprowadziło to do zmiany polityki narodowościowej ZSRR w latach 30. XX w. Negatywne doświadczenie kolektywizacji wśród chłopów łotewskich i polskich stało się powodem stosowania represji zwłaszcza w latach Wielkiego Terroru. W efekcie idee utworzenia sołeckich rad narodowych uznano za chybione i do 1939 r. zlikwidowano wszystkie sołectwa narodowe.

Słowa kluczowe: BSRR, polityka narodowościowa, samorządy ludowe, Łotysze, Polacy

Wstęp

Kwestia narodowa była dla bolszewików jednym z atutów, które pozwoliły im wygrać walkę o władzę. Próby rozwiązania tego problemu rozpoczęły się od pierwszych dekretów. Znaczące straty terytorialne

w wyniku bezpośredniej interpretacji przez obrzeża byłego Imperium Rosyjskiego „prawa narodów do samostanowienia" nie zostały jednak uwzględnione w planach wzmacniającej się władzy partii leninowskiej. Podczas debaty o strukturze państwa socjalistycznego, gdzie powinno nastąpić stopniowe zjednoczenie narodów i zanik pojęć „narodu" i „narodowości", zdefiniowano „budowanie narodowo-państwowe" jako jedyną możliwą formę realizacji „prawa narodów". W całym ZSRS zostały utworzone autonomiczne republiki, okręgi narodowe i rejony dla zwartych grup etnicznych.

Dla BSRS, funkcjonującej w granicach wyznaczonych w traktacie ryskim, kwestia ta zeszła na dalszy plan i dopiero po pierwszym poszerzeniu granic w marcu 1924 r.[1] zaczęła nabierać aktualności. Kamieniem milowym stała się druga sesja Centralnego Komitetu Wykonawczego (CKW) BSRS (czerwiec 1924 r.). Wśród podjętych na niej decyzji znalazło się powołanie specjalnej komisji do spraw prowadzenia polityki narodowej pod przewodnictwem A. Chackiewicza, co *de facto* stało się oficjalną proklamacją białorutenizacji, a także zatwierdzenie *Regulaminu zjazdów okręgowych i regionalnych Sowietów oraz ich komitetów wykonawczych*, które były odzwierciedleniem rozpoczętej reformy administracyjno-gospodarczej, wprowadzającej nowy podział administracyjno-terytorialny republiki (okręg – rejon – sołectwo). Połączenie tych dwóch decyzji stworzyło w praktyce dla BSRS nowe zjawisko, jak narodowa rada wiejska.

W białoruskiej historiografii rzadko poruszano zagadnienie funkcjonowania narodowych rad wiejskich. W pewnym stopniu kwestia ta została opisana w publikacjach M. Alchowika, D. Krywoszeja, P. Litwinowa, W. Piczukowa, I. Puszkina, W. Tugaja i kilku innych badaczy.

Polityka białorutenizacji wcale nie oznaczała ograniczania praw mniejszości narodowych na rzecz Białorusinów. Wręcz przeciwnie, dążyła do stworzenia akceptowalnych warunków rozwoju wszystkich

[1] W marcu 1924 r. Witebszczyzna i Mohylewszczyzna zostały zwrócone do BSRS z RFSRS. Pod koniec 1926 r. zwrócono również region homelski.

grup narodowościowych, licząc się z takimi naturalnymi aspiracjami jak zachowanie cech kulturowych, swobodne posługiwanie się językiem ojczystym itp. W uchwałach wspomnianego posiedzenia CKW BSRS Rada Komisarzy Ludowych (RKL) BSRS została pouczona „o ostatecznym ustaleniu składu rejonów i sołectw, aby zapewnić możliwość wyodrębnienia terenów z przewagą żydowską, polską, łotewską i inną ludność na samodzielne jednostki administracyjne, o ile nie naruszy to radykalnie podstaw i systemu nowego podziału administracyjnego republiki”[2].

Łotewskie narodowe rady wiejskie

Pierwsze narodowe rady wiejskie powstały latem 1924 r. Pod koniec roku w BSRS istniało już 9 krajowych rad wiejskich – 7 żydowskich i 2 łotewskie. Zazwyczaj te rady wiejskie były małe zarówno pod względem terytorialnym, jak i liczby ludności.

Specyfiką Łotyszy było życie w gospodarstwach poza wsią (tak zwane chutory). Dlatego też nieliczne były miejsca ich zwartego zamieszkania (co było początkowym warunkiem powstania narodowej rady wiejskiej). Koordynatorem prac nad organizacją łotewskich rad wiejskich miało być Centralne Biuro Sekcji Łotewskich przy Centralnym Komitecie Partii Komunistycznej (bolszewików) Białorusi (CK PK(b)B), które zostało pospiesznie utworzone na przełomie czerwca i lipca 1924 r. Już sam ten fakt wyraźnie pokazuje trwający konflikt o dominację między kierownictwem sowieckim a partyjnym, w którym partia stopniowo opanowywała państwo. I to pomimo że jednym z głównych celów reformy administracyjnej było zwiększenie roli i autorytetu władz sowieckich (tj. państwowych).

Należy zauważyć, że określenie dokładnego czasu utworzenia łotewskich narodowych rad wiejskich jest trudne. W większości współcze-

[2] *Административно-территориальное устройство БССР*: *Справочник*, 2 т., т. 1: *(1917–1941 гг.)*, сост. Т. Воробьева и др., Минск 1985, с. 43.

snych publikacji przedrukowano informacje ilościowe z *Praktycznego rozwiązania kwestii narodowej w BSRS*, opublikowanego w Mińsku w 1928 r. Wynika z nich, że w 1924 r. w BSRS istniały 2 sołectwa łotewskie, w 1925 r. – 5, w 1926 r. – 4, w 1927 r. – 5[3]. Jednak porównane przeze mnie dokumenty archiwalne i źródła dają nieco inny obraz (patrz tabela 1). Trudno powiedzieć, dlaczego powstały takie niespójności. Było to prawdopodobnie spowodowane pewnymi trudnościami w komunikacji. Centralne Biuro Łotewskie nie zawsze otrzymywało informacje z okręgów na czas i w pełnym wymiarze, one z kolei często miały niejasne wyobrażenie o sytuacji w terenie, co również było konsekwencją rosnącej przepaści pomiędzy miastem (gdzie zlokalizowane były wszystkie oddziały i urzędy) i wsią (na której mieszkała większość ludności łotewskiej). Swoją rolę mógłby odegrać dekret III Wszechzwiązkowego Kongresu Sowietów *O budownictwie sowieckim* (maj 1925 r.), który proklamował wiele inicjatyw mających na celu ochronę i zapewnienie praw mniejszości narodowych. Po jego proklamowaniu, miejscowi urzędnicy „rzucili się" do składania raportów na temat tego, co zostało zrobione, omijając rzeczewistość.

Utworzone rady wiejskie starały się jednoczyć mieszkających w pobliżu Łotyszy. Jednak z powodu charakteru oddalonych od siebie gospodarstw (chutorów) wdrożenie w praktyce było problematyczne. Tak więc w 1926 r. łotewskie narodowe rady wiejskie obsługiwały 1971 Łotyszy[4], co stanowiło 18,1% ogółu Łotyszy mieszkających na obszarach wiejskich. W samych sołectwach Łotysze stanowili 78,5% w 1926 r., 86,3% w 1927 r.[5], około 75% w 1929 r.[6]

---

[3] *Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Социалистической Советской Республике. К 10-й годовщине Октябрьской революции. Ч. 2: Работа среди национальных меньшинств в БССР*, Менск 1928, с. 96.

[4] *Практическое разрешение национального вопроса…*, с. 96.

[5] Ibidem, с. 97.

[6] Д. Кривошей, *Латышское население Беларуси в межвоенный период*, „Latvijas Arhīvi" 2006, nr 4, с. 123.

Tabela 1. Utworzenie i likwidacja Łotewskich narodowych rad wiejskich w BSRS

Rada wiejska i jej lokalizacja	Data powłania	Data likwidacji
wacławowska rejon uszacki, okręg połocki	luty 1926 r.	lipiec 1938 r.
galicka-myzska rejon miłosławicki, okręg kaliniński	sierpień 1924 r.	lipiec 1938 r.
grudzinowska rejon bychowski, okręg mohylewski	sierpień 1924 r.	styczeń 1939 r.
pierekalska (Oktjabska) rejon głuski, okręg bobrujski	wrzesień 1926 r.	listopad 1938 r.
unowska rejon łoźnieński, okręg witebski	styczeń 1926 r.	listopad 1934 r.
malkowska* rejon mścisławski	druga połowa 1931 r.	pierwsza połowa 1937 r.

* Istnienie Malkowskiej Rady Wiejskiej, choć wspominanej w kilku dokumentach, ostatecznie nie zostało potwierdzone.

Intensywna praca Łotyszy wzmocniła ich gospodarstwa w porównaniu z resztą populacji, co spowodowało pewne konflikty podczas redystrybucji ziemi. Ponadto sekcje łotewskie wielokrotnie zwracały uwagę, że lokalni urzędnicy masowo zapisywali Łotyszy w kułaki[7], co pogarszało relacje międzyetniczne, nie odpowiadało rzeczywistości i powinno być wyeliminowane. Łotysze odnosili się do władzy sowieckiej bez większego entuzjazmu, akceptując tylko praktyczne inicjatywy, które rozumieli. W latach NEP-u[8] aktywnie rozwijały się różne rodzaje współpracy (stowarzyszenia uprawiające ziemię, artele[9] mleczarskie, towarzystwa maszynowe itp.). Wszystko to przyczyniło się do wzro-

[7] Kułak – tak bolszewicy nazywali chłopów mających bogatsze gospodarstwa i więcej ziemi (hektarów), których uważano za nieodpowiadających nowemu systemowi.

[8] Nowa Polityka Gospodarcza (NEP) prowadzona w latach 20. XX wieku w ZSRS obejmowała elementy gospodarki rynkowej.

[9] Artel – jedna z form spółdzielni.

stu kondycji ekonomicznej łotewskich gospodarstw[10]. Przedstawiciele łotewskich rad wiejskich wielokrotnie byli nagradzani na wystawach rolniczych[11].

Samo utworzenie łotewskich rad wiejskich zdecydowanie pozytywnie wpłynęło na rozwój tej narodowości. Łotysze uzyskali pewną autonomię, która pozwoliła im na utrzymanie ich zwykłego trybu życia i rolnictwa, a także skonsolidowanie sił przy zakupie maszyn rolniczych, nasion, nawozów itp. Ważna była również wspólnota kulturowa. Na przykład wszyscy Łotysze z okręgu zwracali się ze swoimi problemami do Grudzinowskiej Rady Wiejskiej, co władze przedstawiły jako naruszenie zasady narodowo-terytorialnej na rzecz zasady czysto narodowej. Próby naprawy sytuacji doprowadziły do przesiedlenia sąsiednich Łotyszy bliżej Grudzinowki, ponieważ nie chcieli być obsługiwani w innych sołectwach[12].

W 1927 r. Wacławowska Łotewska Rada Wiejska otrzymała pierwszą nagrodę w republikańskim konkursie rad wiejskich mniejszości narodowych[13].

Z drugiej strony można wspomnieć o wielu negatywnych aspektach. Władze sowieckie i partyjne nie ufały łotewskiemu chłopstwu, dlatego do kierowania radami wiejskimi często wyznaczano osoby z zewnątrz, które miały niewielkie pojęcie o życiu na wsi, a czasem nawet nie znały języka łotewskiego. W rezultacie prace biurowe prowadzono głównie w języku rosyjskim, chociaż miejscowa ludność mówiła po łotewsku. Praca rady wiejskiej miała w dużej mierze charakter formalny, a liczne komisje istniały tylko na papierze. Łotyszom „z góry" narzucono zasady bardzo dalekie od chłopskich potrzeb – rywalizację socjalistyczną, spotkania kobiet delegatek, rozwój krytyki i samokrytyki, stałe opłaty za samoloty, czołgi, kampanię „Łotewski strzelec", „Nasza odpowiedź na Chamberlaina", prenumeraty gazet politycznych. Powstały komórki

[10] Archiwum Państwowe Obwodu Witebskiego (GAWO), z. 10061, op. 1, t. 443, k. 82.
[11] Ibidem, k. 9.
[12] Archiwum Narodowe Republiki Białorusi (NARB), z. 701, op. 1, t. 112, k. 59−67.
[13] GAWO, z. 10061, op. 1, t. 871, k. 18.

MOPR[14], Osoawiachim[15], społeczeństwa ateistycznego „Bezbożnik" i innych, które tylko pobierały składki członkowskie i rozpadały się, gdy tylko presja kontrolna ustąpiła[16]. Komórki partyjne również funkcjonowały z trudem[17]. Zwykle opierały się na przewodniczącym i miejscowym nauczycielu. Wszystko to świadczyło o nieprzemyślanym mechanizmie funkcjonowania narodowych jednostek administracyjno-terytorialnych oraz o słabym zrozumieniu przez władze kryteriów i wyników ich działań. W praktyce zamiast podejścia ukierunkowanego na narodowość zastosowano podejście masowe, co ponownie wywoływało pytanie, „co jest tutaj właśnie narodowego łotewskiego oprócz szkół?".

Polskie narodowe rady wiejskie

Utworzenie polskich rad wiejskich spotkało się początkowo z wielką nieufnością ludności polskiej, pamiętającej represje z czasów wojny polsko-bolszewickiej i komunizmu wojennego. Wielu uważało, że to kolejna inicjatywa identyfikacji i niszczenia aktywnych Polaków. Dlatego też projektowe prace nad organizacją polskich sołectw, które rozpoczęto w 1924 r., przeciągały się.

Podobnie jak w przypadku łotewskich sołectw, tak i tutaj mamy sporo zamieszania w dokumentach, gdzie to, co pożądane, planowane i rzeczywiste były bardzo często mieszane[18]. Dlatego można z całą pewnością stwierdzić tylko, że w 1925 r. istniały co najmniej dwie polskie rady wiejskie.

---

[14] Międzynarodowa Organizacja Pomocy Bojownikom Rewolucji (MOPR) była komunistyczną organizacją charytatywną, utworzoną decyzją Kominternu jako komunistyczny odpowiednik Czerwonego Krzyża (działała w latach 1922–1947).

[15] Towarzystwo Pomocy dla Obrony, Lotnictwa i Budownictwa Chemicznego (Osoawiachim) było sowiecką organizacją społeczno-polityczna o charakterze obronnym (istniała w latach 1927–1948).

[16] GAWO, z. 10061, op. 1, t. 445, k. 51.

[17] Ibidem, k. 80–81.

[18] П.А. Литвинов, *Польские национальные советы в БССР в 1920-е гг.: история возникновения и количественная динамика*, «Веснік БДУ» 2007, сер. 3., № 2, с. 23.

Tabela 2. Liczba narodowych rad wiejskich w BSRS[19]

	Żydzi	Polacy	Niemcy	Łotysze	Rosjanie	Ukraińcy
1924 r.	7	–	–	2	–	–
1925 r.	11	2	1	2	1	–
1926 r.	18	13	2	5	1	–
1927 r. (bez regionu Homel)	22	23	2	5	2	–
1927 r. (z regionem Homel)	24	29	2	5	16	2

Rozwój polityki białorutenizacji zmienił stosunek mniejszości narodowych do idei autonomii administracyjno-terytorialnej. Już w 1925 r. do polskich biur okręgowych zaczęły napływać liczne postulaty ze strony ludności z prośbą o utworzenie narodowych rad wiejskich[20]. Zwróćmy uwagę, że Polacy w BSRS (podobnie jak Łotysze) mieszkali głównie w chutorach i małych wioskach, czyli praktycznie nie było zwartych stref z przeważającą liczbą ludności polskiej, co utrudniało zorganizowanie narodowej rady wiejskiej (początkowo trzeba było co najmniej 500 osób).

Z dokumentów archiwalnych wynika, że dla znacznej części białoruskich Polaków zjawisko autonomii narodowej w postaci sołectwa nie było do końca jasne. Ważniejsza była kwestia organizacji polskich szkół. Na przykład Bobrujski Okręgowy Komitet Wykonawczy 2 stycznia 1926 r. poinformował, że w Lubowinie „ludność jest bardziej zainteresowana w otwarciu szkoły polskiej, a nieżeli rady”[21]. W sołectwie okołowskim ludność oświadczyła: „...dajcie nam szkoły, nam wszystko jedno, czy polski, czy rosyjski, czy białoruski sielsowiet”[22].

[19] Podane przez: І.А. Пушкін, *Удзел нацыянальных меншасцей у грамадска-палітычным жыцці Савецкай Беларусі (1919–1990 гг.)*, Мінск 2010, с. 48, ze zmianami dotyczącymi Łotyszy.

[20] П.А. Литвинов, *Польские национальные советы*…, с. 23.

[21] NARB, z. 4-п, op. 11, t. 21, k. 125 (dokument w języku polskim).

[22] Ibidem, t. 38, k. 185 (dokument w języku polskim).

Również dla władz pojawił się problem z identyfikacją ludności polskiej, gdyż tradycyjnie wszyscy katolicy byli uważani za Polaków. Na przykład S. Przedecka, sekretarz Polskiego Biura KC PK(b)B, zaznaczyła, że „niezwykle trudno jest, mimo trzech lat doświadczenia, zidentyfikować, kto jest prawdziwym Polakiem i prawdziwym Białorusinem, i za każdym razem trzeba go przestudiować na miejscu”[23]. To właśnie ten stan rzeczy doprowadził do tego, że powstawały polskie sołectwa, a następnie nagle były likwidowane „z powodu braku ludności polskiej na tym terenie”.

Kierownictwo partii w połowie lat 20. postrzegało jednak narodowe rady wiejskie jako jeden ze sposobów zademonstrowania postępowości systemu sowieckiego. Miały one pokazać ludności po drugiej stronie granicy zaawansowane osiągnięcia układu bolszewickiego. Dlatego uznano za celowe utworzenie polskich sołectw na pograniczu, nawet przy mniejszym zaludnieniu. Należy zauważyć, że niektóre dekrety rządowe zapewniały tutaj również lepsze zaopatrzenie w produkty.

W 1926 r. polskie rady wiejskie służyły 18 491 Polakom, co stanowiło 23,8% ich ogólnej liczby w strukturze ludności wiejskiej BSRS. Jednocześnie udział Polaków w sołectwach polskich wynosił wówczas ponad 84%[24].

Aby wyobrazić sobie, jak wyglądała polska narodowa rada wiejska, przedstawmy jej skrócony opis z monografii I. Puszkina. Marchlewska Polska Narodowa Rada Wiejska w rejonie tołoczyńskim okręgu orszańskiego została zorganizowana w lutym 1926 r. W skład jej zarządu wchodziło 10 osób (1927 r.): 9 Polaków i 1 Białorusin, w tym 2 kobiety. Budynek sołectwa znajdował się w zaadaptowanym pomieszczeniu. Przy radzie wiejskiej zorganizowano pięć komisji: podatkową, kulturalną, gospodarczą, spółdzielczą i sanitarną. Tylko prezydium rady spotykało się regularnie. Na spotkaniach rozważano kwestie wielkości i terminowości płacenia podatków, organizacji ochrony przeciw-

[23] Ibidem, t. 3, k. 51.

[24] *Практическое разрешение национального вопроса…*, с. 96–97.

pożarowej, poprawy dobrobytu, rozwoju kultury itp. Sprawozdania z pracy rady wiejskiej najczęściej składał przewodniczący na spotkaniach w osadach, w języku polskim i białoruskim. Ludność obsługiwana była w językach narodowych – polskim i białoruskim, ostatni w sołectwie uchodził za język mniejszości narodowej. Na terenie rady wiejskiej istniały 23 osady. Było 191 gospodarstw ubogich, 121 tzw. średniackich i 3 kułackie. Ludność korzystała z wielopolowego użytkowania ziemi i aspirowała do hodowli koni i byków. Niektórzy zajmowali się pszczelarstwem. Uprawiano żyto, pszenicę jarą, jęczmień, owies, grykę, groch, fasolę, konopie, len, koniczynę, trawy pastewne, ziemniaki. Przemysłu nie było, produkcja rękodzielnicza składała się z 5 kuźni i artelu produkującego koła. Sołectwo powołało organizacje społeczne: MOPR (25 osób), „Precz z analfabetyzmem" (19 osób), działające jedynie formalnie. Spółdzielni praktycznie nie było, członkowie zaciągali niewiele kredytów (co bardzo różniło ich od Łotyszy). Na terenie sołectwa istniały cztery szkoły, w tym dwie polskie i jedna polsko-białoruska[25].

W 1929 r. w BSRS działały już 22 polskie rady wiejskie (patrz tabela 3).

Jak już wspomnieliśmy w kontekście Łotyszy, organizacja narodowych rad wiejskich również była pozytywna dla Polaków. Dzięki nim udało się w mniejszym lub większym stopniu zachować dotychczasowy sposób życia, otworzyć polskie szkoły, zachować język i kulturę. W zasadzie dla Polaków zamieszkałych na wsi było to pierwsze doświadczenie pozytywnej interakcji z władzami bolszewickimi. Jedyną rzeczą, która skłoniła ich do zachowania czujności, była aktywna walka z Kościołem katolickim, narzucona przez sołectwa.

[25] I.A. Пушкін, *Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць нацыянальных меншасцей у Беларускай ССР (1919–1991)*, Магілёў 2018, с. 171–172.

Tabela 3. Polskie narodowe rady wiejskie

Rada	Okręg	Rejon	Udział Polaków	
			liczba	%
aleksandrowska	mohylewski	białynicki	brak danych	
aleksandrowska	mozyrski	narowlański	747	90,7
bałaszowska	homelski	reczecki	540	97,3
chrypiełowska	mohylewski	mohylewski	447	85,5
janowska	bobrujski	świsłocki	1242	75,7
kustownicka	mozyrski	mozyrski	658	94,4
lubowińska	homelski	buda-kaszelowski	873	75,0
łancucka	miński	kopylski	1277	54,2
łozińska	miński	borysowski	644	76,9
marchlewska	orszański	tołoczyński	1417	70,5
natałowska	bobrujski	kliczewski	1054	78,5
nowo-małynicka	homelski	czeczerski	546	81,0
okołowska	miński	pleszczenicki	1942	76,8
omniszewska	miński	pleszczenicki	1394	67,6
podosowska	homelski	czeczerski	303	49,4
potaszeńska	homelski	chojnicki	647	78,0
rudnia nisimkowicka	homelski	czeczerski	615	56,7
rudnia stołbuńska	homelski	wietkowski	674	93,6
rudnia szlagińska	homelski	wietkowski	819	72,8
tworyczewska	mozyrski	mozyrski	502	86,3
weselowski	połocki	lepielski	700	73,8
zamostocka	miński	śmiłowicki	936	67,2

Zmiana nastawienia do narodowych rad wiejskich

Mimo częstych podejrzeń narodowych rad wiejskich o „kułackie zboczenia", ogólnie rzecz biorąc, prace nad ich utworzeniem uznano za udane. Zostało to odnotowane w raporcie rządu BSRS na III posiedzeniu CKW ZSRS trzeciej kadencji w lutym 1927 r. Jednocześnie duży nacisk położono na przeciwstawianie się „pokojowi i wolności" w państwie sowieckim z „uciskiem i wrogością" w państwach kapitalistycznych. Ogólnie jako główne przeszkody w realizacji polityki narodowej wskazywano położenie graniczne i brak inteligencji narodowej[26].

W republice kwestię tę omówiono bardziej szczegółowo. Rezolucja w sprawie raportu CKW BSRS *O usługach kulturalnych i gospodarczych dla mniejszości narodowych w BSRS* (1927) była dość optymistyczna. Odnotowano aktywne zaangażowanie mas w budownictwo sowieckie, rozwój edukacji i oświecenia w językach narodowych, przezwyciężenie narodowej wrogości i izolacji. Wraz z tym odnotowano również problemy:

– zachowanie wewnętrznej izolacji ludności łotewskiej i litewskiej;

– obecność w niektórych miejscach narodowych antagonizmów i wpływów duchowieństwa;

– trudności w obsłudze Polaków, Łotyszy i Litwinów ze względu na ich rozproszenie w małych osadach;

– niedostateczna praca wśród ubogich (w tym miejscu należy zaznaczyć, że w wyniku prac prowadzonych nad usprawnieniem użytkowania ziemi w koloniach łotewskich praktycznie nie pozostało ludzi bezrolnych – przeszli oni do kategorii „średnich" chłopów);

– brak literatury popularnej i podręczników w językach mniejszości narodowych, ich wysoki koszt i słaba popularyzacja.

---

[26] *Даклад Ураду Беларускае Соцыялістычнае Савецкае Рэспублікі на III сэсіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэту Саюзу ССР 3-га склікання*, Менск 1927, с. 10.

„Wszystkie powyższe trudności pogłębia położenie graniczne Białoruskiej SRS”[27].

W listopadowym dekrecie Prezydium CKW BSRS *O pracy rad narodowych* (1927) zauważono, że „organizacja rad narodowych od strony politycznej i praktycznej jest w pełni uzasadniona”. Postanowiono ją kontynuować i wzmocnić przez zorganizowanie w Mińsku kursów dla przewodniczących i sekretarzy narodowych rad wiejskich[28]. Istnienie rad narodowych zostało zapisane w Konstytucji BSRS z 1927 r.

Tabela 4. Objęcie mniejszości narodowych radami wiejskimi w 1927 r.[29]

Narodowość	Całkowita populacja wiejska	Objęte przez odpowiednie narodowe rady wiejskie	
		liczba	%
Rosjanie	251 603	37 662	15,0
Polacy	77 833	15 841	20,4
Żydzi	66 897	28 369	42,4
Ukraińcy	27 263	1 968	7,2
Łotysze	10 869	1 618	14,9
Niemcy	4 757	2 462	51,8

Jednocześnie podkreślono, że większe objęcie Niemców i Żydów narodowymi radami wiejskimi stało się możliwe dzięki temu, że żyli oni w zwartych grupach i nie byli rozproszeni po całym terytorium, jak inne narodowości.

Z czasem jednak skuteczność i wykonalność takich form pracy z mniejszościami narodowymi zaczęły być kwestionowane. Już w 1930 r.

[27] *Два гады нацыянальнай работы ў БССР*: Збор прамоў, артыкулаў і рэзалюцый па нацыянальным пытанні, Менск 1929, с. 139–141.

[28] Ibidem, с. 148–149.

[29] *Практическое разрешение национального вопроса*…, с. 99.

w dodatku o polityce narodowej do białoruskiego wydania *Abecadła leninizmu* napisano z pewną irytacją, że zbliżenie robotników różnych narodowości jest łatwiejsze niż „drobnomieszczańskich mas, powiedzmy, chłopów"[30]. Chociaż nie kwestionowano poprawności tworzenia narodowych rad wiejskich, to jednak nacisk zaczął się przesuwać w kierunku intensyfikacji walki klasowej. To powinno było w pewnym stopniu wyjaśniać fale masowych represji związanych z przymusową kolektywizacją.

Jednocześnie jasna stała się istota granicznego położenia BSRS jako trudności w realizacji polityki narodowej. W 1929 r. KC PK(b)B przyjął plan działania mający na celu stworzenie politycznie wiarygodnej populacji na pograniczu. W styczniu 1930 r. RKL BSRS nakazała przed wiosennym siewem oczyścić kołchozy ze wszystkich elementów kułackich i nepmańskich[31]. A w lutym KC PK(b)B zwrócił się do KC WPK(b) z wnioskiem o uznanie BSRS za republikę ciągłej kolektywizacji. Tak więc znaczna część chłopstwa polskiego i łotewskiego, która była skrajnie sceptyczna wobec kolektywizacji, faktycznie została wyjęta spod prawa. Wśród narastającej atmosfery wszechobecnych szpiegów i szkodników masowe eksmisje stały się częścią codziennego życia. Włączenie do krajowego systemu gospodarczego wymagało od narodowych rad wiejskich podjęcia takich samych działań jak we wszystkich innych (przede wszystkim kolektywizacje) i tymi samymi metodami. Rezultatem było załamanie tradycyjnego stylu życia i radykalna zmiana społecznego obrazu chłopstwa łotewskiego, polskiego i niemieckiego.

Zmiana ogólnej linii od razu wpłynęła na stosunek komitetów wykonawczych i struktur partyjnych do Łotyszy. W dokumentach z końca 1928 oraz z 1929 r. gospodarstwa łotewskie przestały być nazywane kulturowymi, zostały podkreślone ich ograniczenia narodowe, wpływ

[30] П. Кержанцава, А. Лявонцьева, *Нацыянальная палітыка камуністычнай партыі*: Дадатак да 3-га беларускага выдання «Азбукі ленінізму», пад рэд. А. Гаруновіча і С. Будзінскага, Менск 1930, с. 26.

[31] Nepmani to zwolennicy nowej polityki gospodarczej z jej mechanizmani rynkowymi.

bogatych na klasę średnią i biednych, wrogi stosunek do tworzenia kołchozów[32].

Z drugiej strony należy zwrócić uwagę na kilka interesujących momentów, które w pewnym stopniu świadczyły o zachowaniu pewnych przejawów demokracji. Mam tutaj na myśli wizyty w sołectwach przedstawicieli CKW BSRS z raportami z pracy rządu republiki. Na przykład w tym celu 3 kwietnia 1929 r. Wacławowo odwiedził sekretarz Centralnego Biura Sekcji Łotewskich KC PK(b)B Dums. Należy zwrócić uwagę, że kwestie poruszone w raporcie były dość dotkliwe:

– Jaki los czeka gospodarstwa indywidualne?

– Dlaczego brakuje manufaktur i nawozów?

– Czy w zeszłym roku wyeksportowano chleb za granicę (pytanie w kontekście niedoborów zboża)?

– Jaki jest pożytek rządu z kołchozów, skoro cały czas ci potrzebują pomocy?

– Jak poprawia się opieka zdrowotna? i inne[33].

Za kilka lat takie dyskusje staną się niemożliwe. Ale na początku kolektywizacji wielu członków biur narodowych okręgowych komitetów wykonawczych nadal wierzyło, że wszystko da się wyjaśnić i w ten sposób przeciągnąć chłopstwo na swoją stronę.

15 lutego 1930 r. podjęto decyzję o likwidacji wszystkich biur narodowych przy KC PK(b) i sekcji narodowych przy komitetach okręgowych[34]. W rezultacie zaprzestano systematycznej pracy z mniejszościami narodowymi i zbierania informacji o ich życiu. Polityka wspierania mniejszości narodowych zaczęła słabnąć.

Kolektywizacja wywołała oburzenie wśród dużej liczby chłopów. Na przykład odbywały się demonstracje średnich chłopów i ubogich narodowości polskiej przeciwko wydaleniu kułaków we wsi Łogwiszcze rejonu żytkowickiego, w polskich radach wiejskich: łozińskiej, marchlewskiej i gdzie indziej. Na terenach przygranicznych BSRS od stycz-

[32] GAWO, z. 10061, op. 1, t. 882, k. 101–102; t. 966, k. 2–3.

[33] Strefowe Archiwum Państwowe w Połacku, z. 150, op. 1, t. 152, k. 137.

[34] NARB, z. 4-п, op. 1, t. 8, k. 608.

nia 1930 r. do końca lata 1931 r. odbyło się osiem masowych demonstracji chłopskich przeciwko kolektywizacji, wśród liderów byli Polacy. Inną formą oporu na obszarach przygranicznych BSRS była nielegalna emigracja. Na początku lat 30. polska ludność okręgu bobrujskiego i mińskiego poinformowała miejscowe władze, że zamierzają przenieść się do Polski wraz z całym swoim majątkiem. Organom GPU nakazano przeprowadzenie aresztowań w celu zapobieżenia takim działaniom ludności. Mimo to udało się to kilkuset chłopom[35]. Na emigrację próbowała też wyjechać część łotewskiego chłopstwa, która szukała pomocy w konsulacie łotewskim w Witebsku[36].

Tworzenie narodowych rad wiejskich wciąż jednak trwało. Ponownie zreorganizowano polskie rady wiejskie. Z pojedynczych dokumentów archiwalnych wynika, że w 1931 r. w rejonie mścisławskim powstała Malkowska Łotewska Rada Wiejska. Wątpliwości wynikają z tego, że przeważała tu ludność litewska (początkowo teren należał do rejonu rośniańskiego w okręgu orszańskim) i istniała litewska rada wiejska. W 1930 r. doszło jednak do otwartych rozruchów chłopów, którzy domagali się powrotu wypędzonych „kułaków", co sprowokowało kolejne aresztowania i deportacje Litwinów[37]. Być może dlatego sołectwo zostało przekształcone w łotewskie. Sytuacja taka trwała do roku 1937, kiedy znów stało się litewskie, by później całkowicie zostać zlikwidowanym. Z drugiej strony analiza licznych dokumentów archiwalnych nie pozwala realnie potwierdzić istnienia rady jako łotewskiej. Być może było to skutkiem błędu biurokratycznego w czasie reorganizacji administracyjnej[38].

[35] I.A. Пушкін, *Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць…*, c. 194.

[36] М. Королёв, Э. Екабсонс, *Консульство и консулы Латвии в Витебске*, Витебск 2017, c. 37–38.

[37] I.A. Пушкін, *Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць…*, c. 46, 57, 194.

[38] Szczegułowo ten aspekt został zbadany w Агеенка Т., Каралёў М. *Да пытання аб статусе Малкаўскага сельсавета ў 1930-я гг.*, [w:] Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць: зборнік навуковых артыкулаў удзельнікаў XII Міжнар. навук. канф., 25–26 чэрвеня 2021 г., г. Магілёў, I.A. Пушкін (red.), Магілёў 2021, s. 193–195.

Opór mniejszości narodowych wobec przymusowej kolektywizacji po raz kolejny zmusił władze centralne do przemyślenia swojej polityki narodowej. Ludność wielonarodowa zaczęła być postrzegana jako potencjalna piąta kolumna. W pierwszej połowie 1931 r. w wyniku ponownych wyborów do rad wiejskich nastąpiły istotne zmiany w ich składzie. Etniczni Łotysze i Polacy zostali zastąpieni przez Rosjan, Białorusinów i Żydów. Powodem formalnym była bierność poprzednich radnych sołectw w walce z kułakami (a właściwie z chłopstwem łotewskim i polskim). Nowy skład zaczął korygować wskazane przez partię mankamenty. Na przykład w kolonii Lewantowo (rejon witebski) wszystkie łotewskie gospodarstwa zostały splądrowane, a prawie wszyscy Łotysze zesłani na przymusowe roboty na północy, Uralu czy Syberii, albo pracowali w okolicznych lasach BSRS. W kolonii Głodnika (rejon łoźnieński) i w okolicy, gdzie było około 65 łotewskich gospodarstw domowych, po wysiedleniach pozostało tylko 7–8 rodzin[39]. Wszędzie języki narodowe były całkowicie wykluczone z użycia. Na przykład we wczesnych latach 30. sekretarz Kliczewskiego Rejonowego Komitetu Wykonawczego Siemaszko narzucił uchwałę w sprawie protokołu Natałowskiej Polskiej Rady Wiejskiej: „Protokoły będą napisane w języku rosyjskim i nie będą rozpatrywane w innych językach”[40].

Likwidacja narodowych rad wiejskich

W 1933 r. rząd moskiewski ostatecznie rozczarował się linią podziału administracyjno-terytorialnego wzdłuż linii etnicznych i zatrzymał ten proces. Od tego czasu rozpoczęła się stopniowa likwidacja narodowych rad wiejskich. W BSRS na początku 1934 r. istniały 102 narodowe rady wiejskie, ale w tym samym roku ich liczba zaczęła spadać.

W uchwałach wspólnego plenum Komitetu Centralnego i Centralnej Komisji Kontroli PK(b)B (1934), choć mówiono o konieczności stałego

[39] М. Королёв, Э. Екабсонс, *Консульство и консулы…,* с. 53.

[40] *Нацыянальная палітыка і барацьба на два фронты за ленінскую лінію ў нацыянальным пытанні*, Менск 1932, с. 81.

poruszania się w głównym nurcie polityki narodowej Włodzimierza Lenina, zmieniało się jej rozumienie. Coraz wyraźniej zaczęły rozbrzmiewać hasła o moralnej i politycznej jedności kraju, o międzynarodowej edukacji mas proletariackich, o zwiększaniu czujności klasowej, partyjnej wobec przejawów „mocarstwowego rosyjskiego szowinizmu" i „białoruskiego nacjonalizmu"[41]. Zawierała również instrukcje dotyczące „najsurowszej" kary dla tych, którzy zakłócają i sabotują określone decyzje partii w kwestii narodowej.

W dekrecie KC PK(b)B z 26 lutego 1934 r. *O pracach litewskich i łotewskich narodowych rad wiejskich, szkół i kołchozów* wskazano, że znaczną ich część zaśmiecali kułacy, elementy klasowo wrogie i antysowieckie[42]. Już w październiku tego roku trzy polskie sołectwa w rejonie czeczerskim zostały przekształcone w białoruskie, a w listopadzie zniesiono Unowską Łotewską Radę Wiejską, Bałaszowską, Lubowińską i Pakraszowską (rejon słucki) Polskie Rady Wiejskie[43].

W latach 1936–1937 proces zmniejszania liczby rad narodowych przyspieszył. Teraz w dokumentach powszechne stało się sformułowanie o ich „sztucznym stworzeniu" w „celach sabotażowych". Wszelkie odniesienia do mniejszości narodowych zostały usunięte z Konstytucji ZSRS z 1936 roku, a następnie z Konstytucji BSRS z 1937 roku. 24 stycznia 1938 r. Biuro Organizacyjne KC WPK(b) przyjęło dwie uchwały *W sprawie likwidacji narodowych rejonów i rad wiejskich* oraz *W sprawie likwidacji szkół narodowych i oddziałów narodowych w szkołach*, które oficjalnie ugruntowały pozycję państwa sowieckiego w rozstrzyganiu kwestii narodowej. Polacy w tym czasie byli postrzegani niemal jako główni wrogowie państwa sowieckiego, dlatego władze zaczęły najostrzej walczyć z ich autonomią administracyjną. Ostatnia narodowa rada wiejska przestała istnieć w kwietniu 1939 r.

---

[41] *Итоги и ближайшие задачи проведения ленинской национальной политики в БССР*: Постановление объединённого пленума ЦК и ЦКК КП(б)Б, Менск 1934, с. 10.

[42] NARB, z. 4-п, op. 1, t. 7138, k. 21.

[43] NARB, z. 4-п, op. 1, t. 7193, k. 11–12; t. 7194, k. 33.

Należy zauważyć, że decyzje o zniesieniu narodowych rad wiejskich zwykle nie miały uzasadnionej motywacji. Najczęściej używano zwrotów, takich jak „w urzędzie sołectwa praca i zebrania odbywają się w języku białoruskim / rosyjskim", „wielu nie rozumie języka polskiego / łotewskiego", „istnienie narodowej jednostki administracyjnej nie jest uzasadnione składem etnicznym populacji", „praca polityczna z ludnością była niewystarczająca"... Jeśli jednak się nad tym zastanowić, takie „wymówki" wskazywały jedynie na szkodę pracy narodowej polegającej na wysyłaniu jako przywódców sprawdzonych członków partii, którzy nie znali języka. Odzwierciedlały też skutki „wielkiego przełomu", kiedy wiele zamożnego chłopstwa łotewskiego i polskiego zadeklarowano jako kułaków i represjonowano, oraz Wielkiego Terroru, kiedy do aresztowania i rozstrzelania wystarczył sam fakt, że ktoś był Polakiem, Łotyszem lub Niemcem.

Podsumowanie

Bardzo trudno dokonać obiektywnej oceny narodowych rad wiejskich. Współcześni historycy w większości uważają to zjawisko za negatywne, podkreślając daremność i narzucanie tej formy struktury administracyjno-terytorialnej. Ponieważ zakładano w toku budowy komunizmu zbliżenie i połączenie wszystkich grup w jeden naród sowiecki, fragmentacja terytorium wzdłuż linii etnicznych w połowie lat 20. była przedstawiana jako swego rodzaju „narodowy NEP", przejściowe i niewielkie ustępstwo na rzecz nacjonalistów, niezbędne do celów propagandowych. Współczesną rosyjską historiografię tego zagadnienia dostatecznie szczegółowo omówiono w pracy doktorskiej O. Kajkowej[44].

Podsumowując, można powiedzieć, że powstanie narodowych rad wiejskich w BSRS było naturalnym rezultatem zakończonych na szcze-

[44] О. Кайкова, *Национальные районы и сельсоветы в РСФСР: исторический опыт Советского государства в решении проблемы национальных меньшинств в 1920−1941 гг.*, диссертация … канд. ист. наук, Москва 2007.

blu ogólnozwiązkowym debat nad strukturą państwa sowieckiego i jedyną formą samostanowienia narodów, jaką rząd bolszewicki był gotów zaakceptować. Utworzenie łotewskich i polskich rad wiejskich było całkowicie decyzją „odgórną", w której samo pragnienie ludu zostało uwzględnione jedynie formalnie. Głównym czynnikiem ograniczającym było rozproszenie ludności łotewskiej i polskiej w BSRS oraz przestrzeganie systemu chutorskiego zarządzania gospodarstwami rolnymi. W rezultacie nie pozwoliło to na zorganizowanie więcej niż pięciu narodowych łotewskich rad wiejskich (pojawienie się malkowskiej było bardzo specyficzne). Brak jednolitego podejścia do ustalania, kogo należy uznać za Polaka, w praktyce prowadził do ciągłych starań o tworzenie i likwidację sołectw polskich.

Sama idea jakiejś autonomii narodowej została jednak pozytywnie przyjęta przez białoruskich Łotyszy i Polaków, którzy starali się maksymalnie wykorzystać pojawiające się możliwości rozwoju gospodarczego i społeczno-kulturalnego. Coraz większa biurokratyzacja kraju nie pozwalała osiągnąć więcej. Niestety to, co było pozytywne dla zwykłej ludności, nie było traktowane zazwyczaj przez władze również za pozytywne. I stan, który w połowie lat 20. aktywnie promował i rozwijał różnorodność narodową, już na przełomie lat 20. i 30. zaczął postrzegać to jako zagrożenie i karać za cechy narodowe. Zwieńczeniem tego były operacje narodowe w latach Wielkiego Terroru, który znacząco zmniejszył populację Polaków i Łotyszy w BSRS. Zgromadzenie ludności w obliczu zagrożenia wojną wymagało zlikwidowania wszelkich potencjalnych ośrodków separatyzmu, którymi stały się narodowe jednostki administracyjno-terytorialne.

Istnienie narodowych rad wiejskich w BSRS było zjawiskiem, które w swojej realizacji nie dobiegło końca. Pozostało ono częściowo naturalne (służyło rozwojowi kultur narodowych, ale planowanie nie uwzględniało rzeczywistych potrzeb ludzi), częściowo obejmujące (służyło jedynie grupom Łotyszy i Polaków mieszkających razem), częściowo udane (kompromis narodowy nie został w pełni osiągnięty). To był całkiem dobry pomysł rozwiązania kwestii narodowej w kraju wie-

lonarodowym, co nie do końca urzeczywistniła wizja innej przyszłości władz centralnych w Moskwie.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Narodowe Archiwum Republiki Białorusi (NARB), z. 4-п, 701.

Archiwum Państwowe obwodu witebskiego (GAWO), z. 10061.

Strefowe Archiwum Państwowe w Połocku, z. 150.

Literatura

Administratiwno-tierritorialnoje ustrojstwo BSSR : *Spawocznik w 2 t*., t. 1: *(1917–1941 gg.)*, sost. T. Worobjowa i dr., Minsk 1985. [*Административно-территориальное устройство БССР*: Справочник в 2 т., т. 1 (1917–1941 гг.), сост. Т. Воробьева и др., Минск 1985].

Daklad Uradu Belaruskaje Socyjalistyčnaje Saveckaje Respubliki na III sesji Centralnaga Vykanaučaga Kamitetu Sajuzu SSR 3. sklikannia, Mensk 1927. [*Даклад Ураду Беларускае Соцыялістычнае Савецкае Рэспублікі на III сэсіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэту Саюзу ССР 3-га склікання*, Менск 1927].

Dva gady nacyjanalnaj raboty u BSSR: Zbor pramou, artykulau i rezalucyj pa nacjanalnym pytanni, Mensk 1929. [*Два гады нацыянальнай работы ў БССР*: Збор прамоў, артыкулаў і рэзалюцый па нацыянальным пытанні, Менск 1929].

Itogi i bliżajszije zadaczi prowiedienija leninskoj nacyonalnoj politiki w BSSR: Postanowlenije objedinionnogo plenuma CK i CKK KP(b)B, Mensk 1934. [*Итоги и ближайшие задачи проведения ленинской национальной политики в БССР* : Постановление объединённого пленума ЦК и ЦКК КП(б) Б, Менск 1934].

Kajkova O., *Nacyonalnyje rajony i sielsowiety w RSFSR: istoriczeskij opyt Sowietskogo gosudarstwa w rieszenii problemy nacyonalnych mienszinstw w 1920–1941 gg.*, dissertacya … kand. ist. nauk, Moskwa 2007. [Кайкова О.К., *Национальные районы и сельсоветы в РСФСР: исторический опыт Советского государства в решении проблемы национальных меньшинств в 1920−1941 гг.*, диссертация … канд. ист. наук, Москва 2007].

Karaliou M., Ekabsons E., *Konsulstwo i konsuły Latwii w Witiebskie*, izd. 2., Witiebsk 2017. [Королёв М., Екабсонс Э., *Консульство и консулы Латвии в Витебске*, 2-е изд., Витебск 2017].

Keržancava P., Lavoncjeva A., *Nacyjanalnaja palityka kamunistyčnaj partyi*: Dadatak da 3. belaruskaga vydannia „Azbuki lininizmu", pad red. A. Harunoviča i S. Budzinskaga, Mensk 1930. [Кержанцава П., Лявонцьева А., *Нацыянальная*

палітыка камуністычнай партыі : Дадатак да 3-га беларускага выдання «Азбукі ленінізму», пад рэд. А. Гаруновіча і С. Будзінскага, Менск 1930].

Kriwoszej D., *Łatyżskoje nasielenije Biełarusi w mieżwojennyj pieriod,* „Latvijas Arhīvi" 2006, nr 4. [Кривошей Д., *Латышское население Беларуси в межвоенный период*, „Latvijas Arhīvi" 2006, № 4].

Litwinow P., *Polskije nacyonalnyje sowiety w BSSR v 1920. gg.: istorija wozniknowienija i koliczestwiennaja dinamika*, „Vestnik BDU" 2007, ser. 3, nr 2. [Литвинов П.А., *Польские национальные советы в БССР в 1920-е гг.: история возникновения и количественная динамика*, „Веснік БДУ" 2007, сер. 3., № 2].

Nacyjanalnaja polityka i baracba na dva fronty za lininskuju liniju u nacyjanalnym pytanni, Mensk 1932. [*Нацыянальная палітыка і барацьба на два фронты за ленінскую лінію ў нацыянальным пытанні*, Менск 1932].

Prakticzeskoje razrieszenije nacyonalnego woprosa w Biełorusskoj Socjalisticzeskoj Sowietskoj Riespublikie. K 10. godowszczinie Oktjabr'skoj roewolucyi. cz. 2*: Rabota sriedi nacyonalnych mienszinstw w BSSR*, Minsk 1928. [*Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Социалистической Советской Республике. К 10-й годовщине Октябрьской революции. Ч 2 : Работа среди национальных меньшинств в БССР*, Менск 1928].

Puszkin I., *Gramadskaja i kulturna-asvetnickaja dzejnasc nacyjanalnyh menšascej u Belaruskaj SSR (1919–1991)*, Mahylou 2018. [І.А. Пушкін, *Грамадская і культурна-асветніцкая дзейнасць нацыянальных меншасцей у Беларускай ССР (1919–1991)*, Магілёў 2018].

Puszkin I.A., *Udzel nacyjanalnyh menšascej u gramadska-palityčnym žycci Saveckaj Belarusi (1919–1990 gg.)*, Minsk 2010. [Пушкін І.А., *Удзел нацыянальных меншасцей у грамадска-палітычным жыцці Савецкай Беларусі (1919–1990 гг.)*, Мінск 2010].

National village councils in the context of the national policy of the BSSR 1924–1939 (using the example of Latvians and Poles)

The article is devoted to the consideration of such a phenomenon in the national-state construction of the USSR of the interwar period as the national village council. The author on the example of Latvians and Poles who lived on the territory of Soviet Belarus shows the peculiarities of the organization and existence of this form of national autonomy. The main positive aspects of such an arrangement for Latvians and Poles are distinguished (primarily the development of national culture and education,

as well as the possibility of economic cooperation). Organizational problems in the implementation of this area of the national policy of the BSSR were noted. The conclusion is made about the difference in the vision of the goals and results of the existence of national village councils by peasants (Latvian and Poles) and the Bolshevik leadership. Ultimately this led to a change in the national policy of the USSR in the 1930ˢ. The negative perception of collectivization by the Latvian and Polish peasants became the reason for the use of state repressions especially during the years of the Great Terror. As a result the ideas of creating national village councils was declared wrecking and till 1939 all of national village councils were eliminated.

K e y w o r d s : BSSR, national politics, national village councils, Latvian, Poles

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.147-168

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210608

Data przesłania: 20.05.2021
Data akceptacji: 26.06.2021

Андрэй Мастыка
Рэспубліканскі Інстытут Вышэйшай Школы, г. Мінск
mastyka@gmail.com
ORCID 0000-0002-1245-9113

Беларускі студэнцкі саюз у культурна-асветніцкім жыцці Заходняй Беларусі (да 100-годдзя заснавання арганізацыі)

Białoruski Związek Akademicki w życiu kulturalno-oświatowym Zachodniej Białorusi (z okazji 100-lecia organizacji)

Za najważniejszą i największą białoruską organizację w ramach Uniwersytetu Stefana Batorego uważa się Białoruski Związek Akademicki (BZA) założony w 1921 roku. W latach swojego istnienia BZA przekształcił się ze zwykłego związku w prawdziwe centrum integracji młodzieży białoruskiej, stał się wpływową organizacją młodzieżową, będącą integralną częścią ruchu narodowowyzwoleńczego. Głównym celem BZA było zjednoczenie młodzieży studenckiej i wspieranie tożsamości białoruskiej wśród studentów zachodniobiałoruskich. Aktywność publiczna BZA wykraczała poza uczelnię, związek współpracował z innymi białoruskimi organizacjami publicznymi, studenci brali czynny udział w pracach białoruskich instytucji kulturalnych i naukowych. Jednocześnie działacze BZA prowadzili działalność badawczą w różnych dziedzinach białorutenistyki, utrzymywali stałe kontakty i współpracowali z polskimi środowiskami akademickimi. Szeroka praca kulturalno-oświatowa Związku miała na celu rozwój całej społeczności białoruskiej w Zachodniej Białorusi.

Słowa kluczowe: Białoruski Związek Akademicki, Uniwersytet Stefana Batorego, Białoruski Ruch Studencki, Zachodnia Białoruś

Прадстаўнікі беларускай моладзі з'явіліся ва Універсітэце Стэфана Баторыя (УСБ) з самага моманту яго заснавання ў 1919 годзе. Калі ў 1919–20 навучальным годзе паводле ўніверсітэцкай статыстыкі студэнтаў-беларусаў было толькі 5 чалавек, то ўжо ў 1921–22 гг. іх налічвалася – 49, што складала каля 3% ад агульнай колькасці навучэнцаў[1]. У грамадскім жыцці ўніверсітэта беларуская моладзь адразу прадэманстравала сваю актыўнасць. Цягам 1920–21 гг. было праведзена некалькі ўстаноўчых сходаў, а 1 снежня 1920 г. быў заснаваны „Гурток студэнтаў беларусаў". Праўда, падрыхтоўка статута і яго прадстаўленне на разгляд сенату зацягнуліся[2]. У выніку статут арганізацыі ўжо пад новай назвай – „Саюз студэнтаў беларусаў" (пазней замацавалася форма „Беларускі студэнцкі саюз", афіцыйна па-польску „Białoruski Związek Akademicki") быў зацверджаны на пасяджэнні Сенату УСБ 9 снежня 1921 г. Такім чынам, з гэтай пары арганізацыя афіцыйна ўступіла ў дзейнасць[3].

Магчымасці студэнцкай моладзі задаволіць патрэбу ў грамадскай і культурнай дзейнасці былі забяспечаны досыць шырокімі акадэмічнымі свабодамі і аўтаноміяй універсітэтаў, якія былі гарантаваны вышэйшай школе ў міжваеннай Польшчы. Згодна з правам на самаарганізацыю студэнты маглі ствараць уласныя таварыствы, мэты якіх маглі быць разнастайнымі: ад навуковай і асветніцкай працы да спартыўных і музычных гуртоў. Дзейнасць студэнцкіх арганізацый рэгламентавалася статутам 1920 г. „Аб акадэмічных школах" Міністэрства веравызнання і адукацыі Польшчы. Нягледзячы на тое, што правы і аўтаномія ўніверсітэтаў абмяжоўваліся ў наступных рэдакцыях статуту – 1933 і 1937 гг., магчымасць да

[1] А. Мостыка, *Студенты-белорусы университета Стефана Батория в Вильно согласно статистическим и персональным данным: состав, социальное происхождение, национальная самоидентификация*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2018, № 50, с. 123–124.

[2] *Хроніка*, „Наш шлях: штомесячнік беларускага студэнцтва" 1922, № 1, с. 28.

[3] Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [LCVA], f. 175, ap. 1A, b. 574, Ухвала сената УСБ статута БСС, 9.12.1921, l. 335.

самаарганізацыі і культурна-асветніцкай дзейнасці, у тым ліку на нацыянальнай ніве, захоўваліся[4]. Таму БСС, у адрозненні ад іншых нацыянальных арганізацый, большасць з якіх была зачыненая польскімі ўладамі ў другой палове 1930-х, працягвала сваё існаванне і актыўную працу да моманту ліквідацыі самога УСБ у 1939 г.

Пэўным паказнікам развіцця беларускага студэнцкага руху з'яўляецца прадстаўленасць яго актыўнасці ў разнастайных арганізацыйных формах і напрамках. Агулам беларускіх таварыстваў апроч БСС было яшчэ пяць: Таварыства Прыяцеляў Беларусаведы (ТПБ), Студэнцкая карпарацыя „Скарынія", Беларускае студэнцкае таварыства імя Ф. Скарыны, Беларускае студэнцкае краязнаўчае таварыства, Саюз студэнтаў-народнікаў імя Ф. Багушэвіча[5]. Апошнія тры таварыствы ўзніклі і існавалі хутчэй фармальна, а таму хутка былі рэарганізаваныя, у той час як ТПБ і карпарацыя „Скарынія" з'яўляліся заўважнымі і дзейснымі аб'яднаннямі. Хаця гэтыя арганізацыі былі самастойнымі структурамі, аднак генетычна звязанымі з БСС. Абедзве ўзніклі на пачатку 1930-х гг. і іх заснавальнікамі былі прадстаўнікі Саюзы. Пэўны час нават частка сяброў БСС адначасова ўваходзіла ў склад „Скарынii", але з-за канфлікту між прадстаўнікамі карпарацыі і часткай сяброў Саюзы скарынаўцы мусілі сысці са складу БСС. Калі казаць пра ТПБ, то гэта было навуковае кола, напрамкам даследчай дзейнасці якога было беларусазнаўства. ТПБ было створана актыўнымі дзеячамі БСС і ў яго склад пераважна ўваходзілі сябры Саюзу, якія імкнуліся больш паглыблена займацца навукай. Варта адзначыць, што такая разнастайнасць форм арганізацыі сярод прадстаўнікоў нацыянальнай меншасці УСБ была ўласціва яшчэ толькі студэнтам яўрэйскага паходжання, але гэтая група была значна больш прадстаўнічай ва

[4] J. Jastrzębski, *Reforma Jędrzejewicza w państwowym szkolnictwie akademickim II Rzeczypospolitej. Wzmocnienie prerogatyw władz państwowych*, „Zeszyty naukowe uniwersytetu jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2011, z. 138, s. 159–176.

[5] У. Серпухаў, *Беларускія студэнцкія арганізацыі Віленскага універсітэта (1919–1939)*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2007, T. 28, c. 63.

ўніверсітэце – другой па колькасці пасля палякаў. А вось, напрыклад, ані літоўцы, ані ўкраінцы ці рускія не мелі ўласных навуковых таварыстваў.

Паводле статута галоўнай мэтай БСС з'яўлялася аб'яднанне студэнтаў-беларусаў УСБ у адзіную ідэйна-выхаваўчую і культурна-таварысцкую арганізацыю для ўзаемнай дапамогі як духоўнай, так і матэрыяльнай, а таксама для культурна-асветніцкай працы сярод беларускага народу. Дзеля дасягнення мэты Саюз меўся арганізаваць секцыі; стварaць касы ўзаемнай дапамогі, бібліятэкі, чытальні, хоры, курсы ды інш.; ажыццяўляць выдавецкую дзейнасць; усталёўваць сувязь з іншымі акадэмічнымі таварыствамі і аб'яднаннямі; нарэшце, дэлегаваць сваіх прадстаўнікоў на канферэнцыі, з'езды студэнцкіх таварыстваў і грамадскіх аб'яднанняў. БСС меў уласную сімволіку ў бел-чырвона-белых колерах[6]. „Бацькаўшчына і навука" быў дэвізам віленскага беларускага студэнцтва[7].

Калі казаць пра фактычныя задачы, якія стаялі перад арганізацыяй на пачатку яе дзейнасці, то гэта было: згуртаванне беларускіх студэнтаў і захаванне ды развіццё беларускай тоеснасці сярод студэнтаў. Першая генерацыя беларускіх студэнтаў, якая прыйшла ва УСБ, складалася з ужо досыць сфармаванай моладзі, якая атрымала адукацыю ў беларускіх школах ці нават настаўніцкіх семінарыях за часоў нямецкай акупацыі. Аднак у новых умовах існавання ў польскай дзяржаве і ціску на беларускую школу трэба было аб'ядноўваць студэнцкую моладзь вакол нацыянальных каштоўнасцей. Уплыў аказвала і агульная грамадска-палітычная і сацыяльна-эканамічная сітуацыя ў Вільні і ў краіне наогул. Частка беларускіх студэнтаў, якая паступіла ва УСБ на пачатку 1920-х, з'ехала ў хуткім часе ў Чэхаславакію, дзе ўрад даваў стыпендыі для беларускіх студэнтаў, у той час як навучанне ў польскіх універсітэтах было фак-

[6] LCVA, f. 175, ap. 15, b. 58, Статут БСС, l. 4–5.

[7] А. В-іч, *Беларускі Студэнскі Саюз за дзесяць год істнаваньня*, „Студэнская думка" 1930, № 3(14), с. 10.

тычна платнае. Напрыклад, у спісах сяброў БСС аднымі з першых былі Наталля Арсеньева і Адольф Клімовіч, якія у выніку працягнулі навучанне ў Празе[8].

Пэўны ціск з боку дзяржавы на беларускі студэнцкі рух пачаў назірацца ўжо ў першай палове 1920-х гг., калі незадаволенасць студэнцтва палітыкай у дачыненні да беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы стала выліваца на старонках выдання БСС „Наш Шлях", а прадстаўнікі Саюза займаліся агітацыяй за беларускія спісы на выбарах у Сейм. Пачаўся пераслед палітычнай паліцыяй, здараліся выпадкі вобшукаў і арыштаў у сядзібе Саюзу[9]. Некаторыя студэнты пад ціскам гэтых рэпрэсіўных захадаў выязджалі з краіны, у тым ліку на ўсход – у БССР. Напрыклад, Францішак Пяткевіч – адзін з яскравых прадстаўнікоў і пачынальнікаў студэнцкага руху ў Вільні, у выніку пераследу з боку ўлад з-за крытычнай публікацыі ў друку адносна дзяржаўнай палітыкі вымушаны быў з'ехаць спачатку ў Прагу, а пасля пераехаць у БССР. Аднак быў арыштаваны ў Мінску ўжо за актыўную грамадскую дзейнасць на медыцынскім факультэце, якая была расцэненая савецкімі спецслужбамі як антысавецкая[10].

Нягледзячы на тое, што БСС дэкларава ў свой статус як апалітычны, Саюз актыўна ўдзельнічаў ў грамадска-палітычным жыцці ў якасці абаронцы інтарэсаў беларускага студэнцтва. Прадстаўнікі БСС уваходзілі ў склад Віленскага беларускага нацыянальнага камітэту (ВБНК), які з'яўляўся каардынацыйным прадстаўнічым органам беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партый і арганізацый у Польшчы ў 1921–1938 гг. У 1923 г. у склад

[8] Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь [НАРБ], ф. 884, воп. 1, спр. 23, Спіс дэкларацыяў аб уступленні ў Саюз, арк. 27 аб.

[9] НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 1, Адказ Рады Студэнцкай Моладзі УСБ на заяву БСС аб факце незаконнай рэвізіі ў сядзібе арганізацыі, 23.02.1922, арк. 83.; НАРБ. ф. 884, воп. 1, спр. 1, Водгук БСС на адказ Рады Студэнцкай Моладзі УСБ, 10.04.1922. арк. 83.

[10] Л. Казлоўская, *Быў у нас такі дохтар...,* „Czasopis" 2009, № 3, с. 42–43; Яна ж, *Быў у нас такі дохтар...2*, „Czasopis" 2009, № 4, с 39–40.

ВБНК ўваходзіла 24 прадстаўнікі ад 11 палітычных партый, культурна-асветніцкіх, кааператыўных і іншыя арганізацый, сярод якіх былі 2 дэлегаты ад БСС. З гэтай пары студэнцкае прадстаўніцтва на пленумах ВБНК зрабілася сталай з'явай[11].

Такім чынам, знаходзячыся ў віры грамадскага жыцця, БСС адчуваў уплыў знешніх палітычных падзей на сваё ўнутранае жыццё. Асабліва гэты працэс узмацніўся падчас моцных сацыяльных выбухаў і супрацьстаяння розных палітычных сіл у грамадстве. У верасні 1926 г. адбыўся раскол у шэрагах беларускага руху звязаны з падзеямі „Грамадоўскай рэвалюцыі". Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя і Беларускі сялянскі саюз пакінулі ВБНК, кіраўніцтва якога перайшло да Беларускай сялянска-работніцкай грамады. ВБНК страціў свой статус цэнтральнай арганізацыі, які перахапіла Грамада. Такім чынам БСРГ ператварылася ў асноўную і самую масавую палітычную арганізацыю Заходняй Беларусі. На той момант дэлегатамі ў Камітэце ад Саюза былі: М. Марцінчык (член Рэвізійнай камісіі БСС) і Марыя Касатая (сябра ўправы БСС). На пасяджанні 18 красавіка М. Марцінчык, як актыўны дзеяч Грамады, быў нават абраны сакратаром ў прэзідыум Камітэта. Калі ў верасні БХД і Белсялсаюз канчаткова спынілі сваё сяброўства у ВБНК, то БСС застаўся ў складзе камітэта. Аднак вонкавы палітычны крызіс прасачыўся ўнутр студэнцкай арганізацыі[12].

У кастрычніку 1926 г. сябры Саюзу падзяліліся на два лагеры: 10 сяброў выказваліся ў падтрымку БХД і Белсялсаюза, астатнія (каля 40 чалавек) за Грамаду. У выніку ідэалагічнага канфлікту і супрацьстаяння прыхільнікі БХД і Сялянскага саюзу вымушаны былі выйсці са складу студэнцкага саюзу. Пакінула БСС значная частка кіруючага складу БСС, якая ўзначальвала арганізацыю да 1926 г.[13]

---

[11] *Кароткі нарыс беларускага пытання* [падрыхтоўка да друку А. Вашкевіч, А. Пашкевіч, А. Чарнякевіч], „ARCHE Пачатак" 2007, № 11, с. 273–275.

[12] Ibidem, с. 358–359.

[13] LCVA, f. 175, ap. 1A, b. 574, Справаздачы аб выбарах новага урада БСС, 11.12.1926, l. 320.

Бурная праца на нацыянальнай ніве, якая была разгорнутая Грамадой у гэты час не магла не прывабліваць да сябе студэнцкую моладзь. Сярод студэнтаў вылучаліся і такія зацятыя актывісты Грамады, як М. Марцінчык – удзельнік установчай канферэнцыі па стварэнні БСРГ (Гданьск, 1925 г.). Да Грамады належалі таксама студэнты: А. Зянюк, М. Шавель, М. Касатая ды інш. Дзейнасць студэнцкай моладзі ў Грамадзе абмяжоўвалася ў асноўным асветніцкай і культурнай сферай, найперш працай ў Таварыстве Беларускай Школы.

Грамадска-палітычныя ўзрушэнні гэтага перыяду, супярэчнасці паміж сябрамі БСС на ідэалагічнай глебе негатыўна адбіліся на ўнутраных справах самой арганізацыі. У выніку назіраўся заняпад дзейнасці ўнутраных секцый арганізацыі, спынілася выданне студэнцкага часопіса. Адначасова ў сярэдзіне 1920-х зменшылася прысутнасць беларускіх студэнтаў ва УСБ наогул. Паводле статыстыкі за 1926–27 гг. навучэнцаў, якія падавалі сваю нацыянальную прыналежнасць як беларускую было толькі 21 асоба. З аднаго боку гэта было звязана з вялікай колькасцю выехаўшых па навучанне за мяжу, найперш, у Чэхаславакію. Але, відавочна, гэта было таксама звязана з наступствамі, якія надышлі ў выніку забароны Грамады і рэпрэсіямі супраць беларускага руху. Верагодна, такая сітуацыя магла выклікаць тое, што студэнты ці слухачы проста адмаўляліся дэкларацца сваю беларускую ідэнтычнасць пры запаўненні розных анкет[14].

Пэўны заняпад у дзейнасці БСС неўзабаве быў заўважаны яго сябрамі і выклікаў дзеянні па рэактывізацыі працы арганізацыі. У 1927–31 гг. раскрываецца, так бы мовіць, новая кансалідуючая праграма арганізацыі: аб'яднанне студэнцкай моладзі незалежна ад палітычных перакананняў, згуртаванасць вакол адной мэты дабрадзеі для Бацькаўшчыны, якой яна ўяўлялася студэнтам як, найперш,

[14] А. Мостыка, *Студенты-белорусы университета Стефана Батория в Вильно согласно статистическим и персональным данным*..., с. 126–127.

самаадданая праца на грамадскім полі на карысць народу (пазітывісцкая праца), захаванне нейтральнасці ў палітычным сэнсе, змаганне з усялякай палітычнай ангажаванасцю ў сваім асяроддзі. Новая студэнцкая ініцыятыва да кансалідуючай дзейнасці было прадыктаваная тымі няпростымі рэаліямі, ў якіх апынуўся нацыянальны рух і досведам непрыязных адносін паміж рознымі яго плынямі, чаго хацела пазбегнуць у далейшым маладая беларуская інтэлігенцыя. Найбольш актыўнымі дзеячамі БСС гэтага перыяду былі: М. Шкялёнак, М. Тулейка, Я. Бартуль, С. Станкевіч, М. Амельяновіч, Я. Шутовіч, К. Глінскі[15].

У гэты перыяд разгортваецца плённая праца ў асветніцка-культурным полі, было закладзена шмат ініцыятыў, якія паспяхова рэалізоўваліся ў 1930-я гг. Каб зарыентаваць наноў залічаных студэнтаў да беларускай справы, была патрэбна такая арганізацыя, якая пазіцыянавала сябе як аб'яднанне ўсіх беларусаў, незалежна ад палітычных перакананняў, і якая абапіралася выключна на нацыянальных прыярытэтах. Акрамя таго, патрэбна было аб'яднанне, здольнае да эфектыўнай падтрымкі сваіх сяброў і абароны іх інтарэсаў. У сувязі з гэтым перад БСС стаяла задачай быць не толькі прадстаўніцтвам на лакальным, але таксама на агульнанацыянальным і міжнародным узроўні, што падвышала прэстыж, і прыцягвала большую ўвагу да праблемаў віленскага згуртавання беларусаў.

Увесну 1927 г. БСС далучалася да Аб'яднання Беларускіх студэнцкіх арганізацый (АБСА) ў Празе. З гэтага часу пачалося шчыльнае супрацоўніцтва паміж гэтымі арганізацыямі. Мэты пражскай арганізацыі з'яўляліся супольнымі з незалежніцкімі і пазітывісцкімі ідэямі БСС. З 1927 штогадова БСС вызначаў дэлегатаў на агульныя з'езды членаў АСБА у Празе[16]. У студзені 1930 г. дэлегаты БСС

[15] *Хроніка*, „Студэнская думка" 1928, № 1(8), с. 30–32.

[16] *Агляд дзейнасці Беларускага Студэнскага Саюзу за 1927–28 акадэмічны год*, „Студэнская думка" 1928, № 3(10), с. 27.

у складзе С. Станкевіча і Я. Бартуля прынялі ўдзел у V Юбілейным з'ездзе АБСА ў Празе. Падчас паседжання дэлегатаў Аб'яднання былі прынятыя важныя рашэнні звязаныя з дзейнасцю арганізацыі ў Вільні. Было вырашана перанесці тры аддзелы АБСА у Заходнюю Беларусь, а менавіта: аддзел прэсы, спартовы і эканамічны, якія мелі большыя шанцы на працу на родным грунце.

Вялікія надзеі беларускі студэнцкі рух ускладаў на супрацоўніцтва з Міжнароднай студэнцкай канферэнцыяй – Confederation Internationale des Etudiants (CIE). Гэта арганізацыя была заснавана ў 1919 г. у Страсбургу і аб'ядноўвала студэнцкія арганізацыі з усёй Еўропы. 26 жніўня 1926 г. да спісу сяброў CIE далучылася і АБСА. З гэтага часу ў з'ездах CIE, якія праходзілі штогадова ў розных сталіцах еўрапейскіх дзяржаў, бралі чынны ўдзел і дэлегаты ад беларускіх студэнтаў. CIE з'яўлялася досыць уплывовай арганізацыяй, а членства ў ёй абяцала беларускаму студэнцтву пэўную падтрымку на міжнароднай арэне.

На практыцы ідэі супрацоўніцтва рэалізаваліся супольна з украінскім і літоўскім студэнцтвам УСБ. Гэта прынесла значны плённыя вынікі ўсім бакам[17]. У выніку быў створаны выканаўчы орган з прадстаўнікоў трох саюзаў, які павінен быў займацца арганізацыяй чытання рэфератаў, лекцый, правядзеннем канцэртаў, вечарын, экскурсій[18]. Нацыянальныя студэнцкія аб'яднанні былі падобныя ў мэтах сваёй дзейнасці. Іх сябры лёгка знаходзілі агульную мову, ладзілі сумесныя мерапрыемствы, дзяліліся досведам нацыянальнай дзейнасці. Стаў традыцыяй штогадовы сумесны баль гэтых таварыстваў – „Беларуска-Літоўска-Украінскі Канцэрт-Баль"[19].

Важнай праблемай у сферы адукацыі была адсутнасць курсаў беларускай мовы ва УСБ, а больш шырока – адсутнасць комплекс-

[17] LCVA, f. 175, ap. 15, b. 58, Справаздача аб дзейнасці студэнцкіх таварыстваў УСБ за 1936 навучальны год, l. 30–31.

[18] Я-іч, *Аб беларуска-літоўска-ўкраінскім студэнскім збліжэньні*, „Студэнская думка" 1929, № 1(11), с. 28–29.

[19] *Хроніка*, „Студэнская думка" 1929, № 1(11), с. 34–35.

нага вывучэння беларускай праблематыкі, што магло б вырашыцца са з'яўленнем кафедры беларусазнаўства ва УСБ. З гэтай прапановай кіраўніцтва БСС звярнулася да Сената УСБ у 1927 г.[20] У выніку ў 1929–30 гг. лекцыі беларускай мовы з'явіліся на Гуманітарным факультэце, калі для правядзення заняткаў і даследаванняў у галіне беларускай філалогіі на УСБ быў дапушчаны філолаг Янка Станкевіч[21]. Адмысловая кафедра беларусазнаўства аднак не была створана, але вывучэнне праблемаў, якія ў той ці іншай ступені тычыліся беларусістыкі праводзілася на кафедры Этналогіі, Славістыкі, Паланістыкі, у розных гістарычных дысцыплінах, якія займаліся мінулым ВКЛ.

Культурна-асветніцкая дзейнасць сярод сваіх сяброў не абмяжоўвалася рамкамі чытання рэфератаў самімі студэнтамі. Лекцыі праводзілі таксама запрошаных знаўцы па той ці іншай тэматыцы. Рэгулярна ладзіліся дыскусійныя вечары, прысвечаныя пэўным пытанням як беларускай, так і агульнаграмадскай ці агульнанавуковай праблематыкі[22]. Часта мерапрыемствы БСС адбываліся па-за межамі ўніверсітэта, найперш у памяшканнях Віленскай беларускай гімназіі[23]. У гэтым сэнсе студэнцкая моладзь давала гімназістам пэўны прыклад, а імпрэзы мелі выхаваўча-асветніцкія мэты[24]. Варта адзначыць, што студэнты між іншым дапамагалі гімназістам

[20] LCVA, f. 175, ap. 1A, b. 574, Зварот БСС да Сенату УСБ з заклікам аб ставрэнні кафедры Блераусазнаўства, 18.02.1927, l. 319.

[21] Ibidem, ap. 1B, b. b690, Асабовая справ др. Яна Станкевіч, l.1–14.

[22] *Летапіс Беларускага Студэнцкага Саюза пры Ўніверсытэце Сьцяпана Батуры ў Вільні (Агляд дзейнасьці БСС за час ад 23 лістапада 1930 г. да 25 чэрвеня 1935 г.),* „Студэнская думка" 1935, № 1(15), с. 24–29.

[23] НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 6б, Просьбы БСС да дырэкцыі Беларускай Віленскай гімназіі аб правядзенні мерапрыемстваў у залі гімназіі за 1928, арк. 110, 148.

[24] НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 1, Запрашэнне для БСС ад бацькоўскага камітэту Беларускай Віленскай гімназіі з мэтай абмеркавання арганізацыі вечара ў падтрымку маламаёмасных вучняў, 22.03.1922, арк. 75.; НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 3, Зварот ад рэктара Беларускай Віленскай гімназіі да БСС з прапановай браць удзел у хоры гімназіі, 12.11.1926, арк. 59.

у вучобе, займаліся добраахвотным рэпетытарствам для вучняў па тых ці іншых прадметах[25].

Пасля таго, калі на пачатку 1930-х дзейнасць ТБШ была адноўлена і арыентавана найперш на асветніцкую працу, сябры БСС пачалі актыўна ўключаюцца ў справу Таварыства. У галоўную ўправу ТБШ увайшлі студэнты М. Шчорс (старшыня БСС 1935 – 1937 гг.), В. Вайтэнка і Я. Аніська, а намеснікам старшыні быў абраны В. Тумаш. У 1936 г. была разгорнутая шырокая школьная кампанія за беларускую адукацыю, ў якой не апошняе месца занялі сябры БСС. Аднак кампанія сустрэла жорсткі супраціў з боку польскіх улад, пад забарону патрапілі як школьны сакратарыят, так і само ТБШ[26].

У 1930–1931 гг. БСС пры падтрымцы Цэнтрасаюзу арганізаваў асветніцкі праект – карэспандэнцкія кааператыўныя курсы, арыентаваныя на адукацыю моладзі Заходняй Беларусі. Апрача непасрэдна гаспадарча-эканамічных дысцыплін (гандлёвай арыфметыкі, таваразнаўства, бухгалтэрыі), курсы таксама прадугледжвалі падрыхтоўку па беларускай мове. Кіраўніком курсаў з'яўляўся М. Тулейка, а ў дыстанцыйных занятках удзельнікалі С. Станкевіч і Я. Клагіш. 10-месячны курс навучання прайшло каля 50 чалавек[27].

Важнае значэнне на ніве культурна-асветніцкай справы мела супрацоўніцтва БСС з Беларускім Інстытутам Гаспадаркі і Культуры (БІГіК). Студэнцкая моладзь фактычна забяспечвала Інстытут адукаванымі кадрамі, якія маглі быць арганізатарамі ініцыятыў і праектаў Інстытута. Шмат сяброў БСС стала вядомымі дзеячамі гэтай культурна-асветніцкай арганізацыі. У цэнтральную ўправу БІГіК у свой час уваходзілі наступныя дзеячы БСС: Я. Шутовіч,

---

[25] НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 3, Просьба ад вучня Беларускай Віленскай гімназіі да БСС знайсці настаўніка для дадатковых заняткаў, 12.02.1926, арк. 76.

[26] А. Вабішчэвіч, *Захавальнік спадчыны: Янка Шутовіч*, „Куфэрак Віленшчыны" 2001, № 1, с. 8–10.

[27] НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 13, Агляд працы БСС за 1930–31 н. г. у якасці справаздачы для АБСА, арк. 174.

М. Пецюкевіч, Я. Найдзюк і інш.[28] Часта сябры БСС з'яўляліся арганізатарамі ці актыўнымі ўдзельнікамі гурткоў Інстытута ў рэгіёнах, адкуль гэтыя студэнты паходзілі. Адначасова БІГіК вылучаў грашовую дапамогу для беларускіх студэнтаў УСБ са стыпендыяльнага фонду пры Беларускім кааператыўным банку. Размеркаваннем стыпендый сярод сваіх сяброў займалася кіраўніцтва БСС. Саюз таксама выкарыстоўваў у сваіх мэтах памяшканне Інстытута, дзе праводзіліся як паседжанні арганізацыі, так і розныя імпрэзы[29].

На прыканцы 1920-х гадоў віленская студэнцкая моладзь далучылася да дзейнасці Беларускага навуковага таварыства. У гэты час у склад таварыства ўвайшлі: Б. Кіт, М. Шкялёнак, С. Станкевіч, М. Пецюкевіч, Х. Ілляшэвіч ды інш. Апошні ўзначальваў у БНТ літаратурна-мастацкую секцыю, у межах якой даследаваў творчасць Ядвігіна Ш. Дадзенае даследаванне было прадстаўлена ў выглядзе рэфератаў падчас пасяджэнняў секцыі. Краязнаўча-турыстычная секцыя рэгулярна праводзіла экскурсіі па Вільні і ваколіцах, ў якіх ахвотна бралі ўдзел сябры БСС, а ў 1930 г. у межах гэтай секцыі была зладжана мастацка-этнаграфічная выстава, на якой, між іншым, былі прадстаўленыя карціны і замалёўкі Пётры Сергіевіча. На той момант ён быў студэнтам мастацкага факультэта УСБ і сябрам БСС.[30] Акрамя таго рэгулярна адбываліся сумесныя наведванні сябрамі БСС музея імя Івана Луцкевіча[31], які з'яўляўся асноўнай складовай часткай БНТ.

У 1928–1930 гг. зноў рэгулярна пачаў выходзіць часопіс БСС „Студэнцкая думка", які выдаваўся ў 1924 г., але ў 1926–27 гг. друк прыпыніўся. Выданне было як трыбунай для пачынаючых літара-

[28] К. Разуванава, *Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры ў Заходняй Беларусі (1926–1936 гг.)*, Мінск 2013, с. 220–222.

[29] Ibidem, с. 119–121

[30] А. Юркевіч, *Беларускае навуковае таварыства ў Вільні: хроніка дзейнасці ў 1918–1944 гг.*, „ARCHE Пачатак" 2014, № 7–8, с. 213.

[31] *Летапіс Беларускага Студэнцкага Саюза пры Ўніверсытэце Сьцяпана Батуры ў Вільні*..., с. 24–27; НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 30, Абвестка БСС аб „Навуковай экскурсіі ў Беларускі музей" на дату 7.06.1936, арк. 57.

тараў і публіцыстаў сярод студэнтаў, так і месцам публікацыі праграмных установак кіраўніцтва арганізацыі. На старонках выдання дэкларавалiся ідэі кансалідуючага падмурку. Была таксама зроблена спроба выявіць сваю асаблівую традыцыю беларускага студэнцтва. Важным артыкулам, які прэтэндаваў на статус асноватворнай працы ў вынаходніцтве ўласных „вытокаў" быў тэкст аднаго з выбітных дзеячаў БСС С. Станкевіча *Гісторыя Беларускага студэнцкага руху*[32]. Ён выводзіў генезіс беларускага студэнцкага руху ад гурткоў „Шубраўцаў, Філаматаў і Прамяністых", а пачаткам руху як уласна нацыянальна беларускага лічыў дзейнасць беларускіх народнікаў і выданне газеты „Гоман". Завяршаўся артыкул летапісаннем ужо гісторыі самога БСС, пачынаючы з заснавання першага гуртка ў 1920 г. Такім чынам студэнцкаму руху і самому Саюзу надаваліся глыбокія, больш чым 100-гадовыя, вытокі і пэўная гістарычная місія, якую трэба было завершыць цяперашнім студэнтам.

На пачатку 1930-х БСС становіцца прадстаўнічай арганізацыяй, частка сяброў якой ўключаецца ў разнастайныя грумадскія праекты і ініцыятывы, а сам Саюз як структура, якая мае сацыяльна вагу, не застаецца ў баку ад палітычных падзей і ўплываў.

Вясной 1931 г. група студэнтаў, сяброў БСС, пераважна юрыстаў, заснавала карпарацыю „Скарынія", утварэнне якой была падтрымана польскімі ўладамі. Гэта адбылося пасля таго, як ідэя супрацоўніцтва з урадам атрымала рэальнае ўвасабленне ў выглядзе дамовы, паводле якой юрысты-беларусы пасля сканчэння ўніверсітэта атрымлівалі права працаваць у дзяржаўных установах[33]. 12 чэрвеня 1931 г. Сенатам УСБ быў зацверджаны статут студэнцкай карпарацыі „Скарынія". Узначалілі гэтую арганізацыю нядаўнія лідэры БСС: К. Глінскі, Я. Бартуль, М. Шкялёнак[34]. Карпа-

[32] Ст. Станкевіч, *Гісторыя Беларускага Студэнскага руху*, „Студэнская думка" 1930, № 3(14), с. 12–20.

[33] З. Пазьняк, *Гутаркі з Антонам Шукелойцем*, Варшава 2003, с. 6.

[34] LCVA, f. 175, ap. 1A, b. 431h, Пратакол № 1 Арганізацыйнага сходу ў справе Беларускай Студэнцкай карпарацыі пры УСБ, l. 261.

рацыя атрымала ярлык „беларускай санацыі", у тым ліку дзякуючы супрацоўніцтву яе членаў з Р. Астроўскім і Цэнтрасаюзам, з адпаведным негатыўным стаўленнем з боку астатніх сяброў БСС.

Паміж двума арганізацыямі адразу ўзнік антаганізм. Сітуацыя абвастралася тым, што сябры карпарацыі не пакінулі сяброўства ў Саюзе, што вылілася ў жорсткую барацьбу кіраўніцтва БСС са „скарынаўцамі". У першую чаргу з боку БСС супрацьстаялі „Скарыніі" прадстаўнікі хадэцкай плыні Я. Шутовіч і С. Станкевіч. Унутраны крызіс, які ахапіў арганізацыю, цягнуўся паўгады, што прывяло да змены куратара арганізацыі – праф. С. Уладычку замяніў Э. Кашмідэр, а справа БСС апынулася пад асабістым кантролем рэктара. У выніку сябры карпарацыі „Скарынія" (12 асоб) вымушаныя былі выйсці са складу Саюза[35].

Адначасова неспрыяльнай зрабілася сітуацыю ў сістэме вышэйшай адукацыі Польшчы. У 1932 г. пачалася рэформа вышэйшага школьніцтва. У 1932–33 гг. рэзка павялічылася аплата за навучанне ў ВНУ. Змены моцна на сябе адчуў БСС: у шэрагах арганізацыі на той момант заставаліся 52 асобы[36]. Вынікам рэформы стала новая рэдакцыя статуту „Аб акадэмічных школах" ад 1.04.1933 г., якая значна абмяжоўвала аўтаномію ўніверсітэтаў. Змены прадугледжвалі забарону студэнцкім арганізацыям быць чальцамі міжнародных студэнцкіх аб'яднаннях, таму БСС быў змушаны выступіць з АБСА[37]. З гэтага часу афіцыйныя міжнародныя сувязі Саюза былі абарваныя, страчаная магчымасць прадстаўніцтва на сусветнай арэне. Праўда, нефармальныя адносіны з АБСА усё ж захаваліся.

---

[35] *Chronika*, „Novaja varta: hramadzka-navukovaja i literaturnaja časapiś Biełaruskaj studenskaj korporacyi „Skorinia"" 1932, № 2, с. 30–32.; *Летапіс Беларускага Студэнцкага Саюза пры Ўніверсытэце Сьцяпана Батуры ў Вільні*..., с. 25.

[36] *Летапіс Беларускага Студэнцкага Саюза пры Ўніверсытэце Сьцяпана Батуры ў Вільні*..., с. 26.

[37] НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 15, Адказ Міністра адукацыі ў справе дазволу БСС браць членства ў АБСА, 25.01.1934, арк. 57.

Усе гэтыя перашкоды палітычнага і эканамічнага характару аднак не спынілі ні прагу навучання ў беларускіх студэнтаў, ні імпэту студэнцтва да дзейнасці ў сваіх арганізаваных формах. Агулам у 1933–34 гг. навучэнцаў УСБ, якія лічылі сваёй роднай мовай беларускую, было 94 чалавекі і да канца 1930-х гэта лічба вырасла амаль да 100 чал.[38] Тое, што колькасць сяброў БСС была ніжэйшая, асабліва ў першай палове 1930-х паказвае на тое[39], што не ўсе студэнты-беларусы запісваліся ў яе шэрагі па прычыне палітычных супярэчнасцяў унутры Саюзу. Да таго ж частка апынулася ў „Скарыніі" або перайшла ў склад Таварыства Прыяцеляў Беларусаведы, пры гэтым сыходзячы з ліку БСС, з мэтай займацца выключна культурна-асветніцкай працай. Апрача таго беларусы бралі чынны ўдзел і ў дзейнасці іншых навуковых кол, такіх як Таварыства Этнолагаў УСБ, Археалагічным Таварыстве. Гэтыя навуковыя колы займаліся, між іншым, даследаваннямі ў сферы беларускай этнаграфіі і старажытнай гісторыі.

Асобнай увагі заслугоўвае ТПБ, якое ўзнікла яшчэ ў пачатку 1931 г.[40], але афіцыйна было зацверджана толькі ў лістападзе 1933 г.[41] Дзейнасць ТПБ заключалася ў арганізацыі навуковых сходаў, вывучэнні і аналізе вядомых беларускіх твораў, выданні ўласных распрацовак і матэрыялаў па гісторыі, мове, літаратуры і этнаграфіі, ў азнаямленні з архівамі, музеямі, бібліятэкамі, з беларускім тэатрам і прэсай, арганізацыі бібліятэкі, у падтрыманні сувязей з беларускімі гурткамі польскіх універсітэтаў[42].

Пад кіраўніцтвам Я. Станкевіча, было арганізавана даследаванне па вывучэнні заходнебеларускіх дыялектаў. Маладыя даслед-

---

[38] А. Мостыка, *Студенты-белорусы университета Стефана Батория в Вильно согласно статистическим и персональным данным...*, с. 126–127.

[39] *Летапіс Беларускага Студэнцкага Саюза пры Ўніверсытэце Сьцяпана Батуры ў Вільні...*, с. 29.

[40] V., *Т-ва Прыяцеляў Беларусаведы пры Ў.С.Б. у Вільні*, „Студэнская думка" 1935, № 1(15), с. 29.

[41] LCVA, f. 175, ap.15, b. 7, Ухвала статута ТПБ Сенатам УСБ, l. 83.

[42] Ibidem, Статут ТПБ, l. 4.

чыкі павінны былі збіраць дыялектычныя асаблівасці рэгіёну. З гэтай мэтай ТПБ выдала *Апытальнік для зьбіраньня дыялектычных і некаторых агульных асаблівасцеў беларускага (крывіцкага) языка* Я. Станкевіча. У сядзібе сваёй арганізацыі беларускія студэнты мелі ўласную навуковую бібліятэку, якая налічвала сотні тамоў, дзе акрамя разнастайнай літаратуры, утрымліваўся *Збор этнаграфічных і языкаведных матэрыялаў*. Гэта калекцыя ўвесь час папаўняліся дзякуючы сістэматызаванай працы па збору этнаграфічных і фальклорных матэрыялаў з тэрыторыі Заходняй Беларусі[43].

Таварыства Этнолагаў таксама зрабіла свой уклад у вывучэнне беларускай этнаграфіі і фальклору. У гэтым асяродку сфармавалася група маладых даследчыкаў, якія мелі дачыненне да беларускай навуковай ці культурнай справы. Сярод іх былі сябры БСС і ТПБ: М. Пецюкевіч і А. Шукелойц. У дзейнасці таварыстве браў таксама ўдзел будучы фальклярыст Г. Цітовіч, які пэўны час навучаўся ва УСБ. Акрамя навуковых сустрэч, бібліятэчна-бібліяграфічных прац і збору этнаграфічных матэрыялаў шляхам апытання рэспандэнтаў паштовай рассылкай, сябры таварыства ўдзельнічалі ў этнаграфічных экспедыцыях, у выніку якіх былі атрыманы экспанаты для музея і фотадакументацыя. Куратарамі таварыства былі спачатку парф. Цэзарыя Эрэнкройц, пазней праф. Казімір Машыньскі[44].

Пад кіраўніцтвам Ц. Эрэнкройц быў створаны этнаграфічны музей УСБ. У музеі была прадстаўленая багатая этнакультурная разнастайнасць рэгіёну польска-беларуска-літоўскага пагранічча[45]. Калекцыі музея папаўняліся ў выніку этнаграфічных і фальклорала-гічных экспедыцый, якія праводзіліся студэнтамі пад кіраўніцтвам

[43] V., *Т-ва Прыяцеляў Беларусаведы пры Ў.С.Б. у Вільні*…, с. 29–30.

[44] A. Engelking, *Z dziejów wileńskiego ośrodka etnograficznego w dwudziestoleciu międzywojennym. W stronę profesjonalnych badań terenowych pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, [w:] *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XX i początkach XX wieku,* Warszawa–Suwałki 2014, s. 17–26.

[45] C. Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa, *Zakład etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania*, „Balticoslavica" 1933, s. 82.

К. Машыньскага. Асабліва актыўна гэта праца вялася ў 1930-я гг. Адным з вучняў вядомага прафесара быў А. Шукелойц, які падчас навучання на Гуманітарным факультэце УСБ таксама з'яўляўся супрацоўнікам музея[46].

З сярэдзіны 1930-х вялікая ўвага БСС пачала надавацца захаванню культурнай спадчыны, папулярызацыі нацыянальнай ідэі ва ўмовах паланізацыі і палітычнага ціску санацыйнага рэжыму. Дзякуючы тэрытарыяльнай і адміністрацыйнай аўтаноміі ўніверсітэта, студэнцкія арганізацыя пад патранажам УСБ маглі займацца нацыянальна скіраванай актыўнасцю, прынамсі, культурніцкага і асветніцкага характару, чым БСС паспяхова карыстаўся. Ладзіліся канцэрты, прадстаўленні музыкальнай і тэатральнай мастацкай самадзейнасці. БСС меў свой уласны хор: „Беларускі хор Студэнцкага саюза пад кіраўніцтвам Рыгора Шырмы", танцавальны гурток з харэаграфіяй Янкі Хвораста, струнны ансамбль[47]. Актыўна дзейнічала музычна-драматычная секцыя БСС, кіраўнікамі якой былі па чарзе М. Амельяновіч, С. Сарока, Я. Хвораст. Ставіліся тэатральныя пастаноўкі па творах прызнаных беларускіх аўтараў і маладых драматургаў з ліку сяброў Саюза[48]. Сапраўднай падзеяй ў культурным жыцці Вільні з'яляліся гастролі вядомага ў свеце беларускага опернага спявака Міхася Забэйды-Суміцкага ў 1936 і 1937 гг. У арганізацыі выступлення славутага тэнара непасрэдны ўдзел браў БСС. Спявак выступаў у залі Снядэцкіх УСБ разам з хорам БСС[49].

Сярод асветніцкіх задач накіраваных на шырокі нацыянальны ўзровень была культурна-асветніцкая дзейнасць у рэгіёнах: арганізацыя лекцый, культурна-забаўляльных імпрэз, найперш у мястэчках і вёсках Заходняй Беларусі. Пачаткова гэта было чытанне сту-

[46] A. Engelking, *Z dziejów wileńskiego ośrodka etnograficznego w dwudziestoleciu międzywojennym...,* s. 24–25.

[47] А. Катковіч, В. Катковіч-Клентак, *Успаміны*, Беласток 1999, с. 37.

[48] *Хроніка*, „Студэнская думка" 1930, № 3(14), с. 41.

[49] Я. Шутовіч, *На вяршынях мастацтва*, „Куфэрак Віленшчыны" 2001, № 1(3), с. 50.

дэнцкай моладдзю рэфератаў для землякоў падчас іх знаходжання ў родных мясцінах. Перад чарговымі вакацыямі ці святамі кіраўніцтва рабіла заклік да сваіх сяброў арганізоўваць падобныя чытанні ў час адпачынку на вёсцы[50]. Аднак магчымасць правядзення легальных мерапрыемстваў у правінцыі была абмежавана і залежыла ад рашэння мясцовых улад. У сувязі з гэтым кіраўніцтва БСС мусіла рабіць афіцыйныя запыты на арганізацыю чытання лекцыі і іншых імпрэз[51]. Часта з розных прычын улады не давалі дазволу[52] альбо стваралі перашкоды падчас падрыхтоўкі ўжо ўзгодненых мерапрыемстваў[53]. Праблемы з арганізацыяй асветніцкай дзейнасці на вёсцы, звязаныя з частымі забаронамі, а нават арыштамі паліцыяй ініцыятараў пад выглядам палітычнай агітацыі, выносіліся на пасяджэннях БСС. Абмяркоўвалася неабходнасць пазбягаць агульнагуманітарных тэм, арыентуючыся найперш на прыкладныя і гаспадарча-эканамічныя пытанні[54]. Варта адзначыць, што было багата прыкладаў паспяховай арганізацыі мерапрыемстваў у рэгіёнах. Напрыклад, у 1933 г. адбыўся шэраг імпрэз у Навагрудскім ваяводстве і на Беласточчыне, арганізатарамі якіх былі сябры БСС[55]. У сярэдзіне 1930-х гг. правядзенне культурных ініцыятыў на Навагрудчыне адбывалася пры плённым супрацоўніцтве БСС са студэнтамі-беларусамі Варшаўскіх ВНУ[56].

---

[50] НАРБ, ф. 884. воп. 1, спр. 30, Заклік ад ураду БСС да студэнтаў у справе правядзення культурнай працы на вёсцы, 18.05.1936, арк. 64.

[51] Ibidem, Запыты БСС на правядзення мерапрыемстваў да павятовага старасты Навагрудскага ваяводства, 27.06.1936, арк. 28–30.; НАРБ, ф. 884, воп. 1, спр. 27, Адказы павятовага старасты Навагрудку на запыты аб правядзенні мерапрыемсвваў БСС у павеце у жніўні 1933 г., арк. 71–80.

[52] Ibidem, спр. 27, Адказы павятовага старасты Навагрудку на запыты аб правядзенні мерапрыемсвваў БСС у павеце ў жніўні 1933 г., арк. 81, 85, 86.

[53] Ibidem, спр. 21, З жыцьця Беларускага Студэнскага Саюзу, 22.08.1933, арк. 2–3.

[54] Ibidem, спр. 18, Дыскусійная зборка БСС, 2. 12.1933, арк. 23–25.

[55] Ibidem, спр. 21, Хроніка за 1933 г., арк. 1, 1 аб.; *Летапіс Беларускага Студэнцкага Саюза пры Ўніверсытэце Сьцяпана Батуры ў Вільні*…, с. 25–26.

[56] Ibidem, спр. 29, Справазадача прадстаўнікоў варшаўскага студэнцтва ў справе правядзення мерапрыемстваў у рэгіёнах за 1936 г., арк. 15.

З канца 1932 г., калі ўзніклі цяжкасці з выданнем уласнага студэнцкага часопіса (апошні нумар „Студэнцкай думкі" выйшаў у 1935 г.), звесткі аб дзейнасці БСС публікаваліся ў „Студэнцкай трыбуне" – укладышы да хадэцкай газеты „Беларуская крыніца"[57]. Наогул, у гэты перыяд розныя ідэалагічныя кірункі ўнутры беларускага студэнцтва пачынаюць гуртавацца вакол уласных друкаваных органаў. Таму ў пэўным сэнсе пільнай патрэбы ў асобным агульным часопісе не існавала. Тагачаснае кіраўніцтва БСС шчыльна супрацоўнічала з БХД і яго структурамі, таму натуральна, што інфармацыйнае асвятленне дзейнасці Саюза адбывалася на старонках хадэцкага друку. Да студэнцкага выданняў залічваўся часопіс „Шлях моладзі", які таксама быў арыентаваны на пазіцыі БХД. Рэдактарамі гэтага выдання былі дзеячы БСС М. Пецюкевіч, Я. Найдзюк, Я. Шутовіч. У 1938–1939 гг. да гэтага часопіса выходзіў інфармацыйны дадатка БСС – „Шлях Беларускага Студэнта"[58].

У 1931–1934 гг. „Скарынія" таксама мела свой друкаваны орган – часопіс „Новая Варта"[59]. Апроч літаратурных твора, праграмных публікацый сяброў арганізацыі, на старонках часопіса падавалася хроніка жыцця карпарацыі, значнае месца адводзілася палеміцы з сябрамі БСС. Друкаваўся часопіс выключна лацінкай.

З 1936 г. выходзіць часопіс „25 сакавіка" – яшчэ адно выданне студэнцтва канца 30-х гг. Рэдактарам-выдаўцом часопіса быў В. Пануцэвіч – маладзёвы лідар Народнага фронту В. Гадлеўскага. Вакол „25 сакавіка" гуртаваліся прыхільнікі гэтай партыі з ліку студэнтаў БСС. „25 сакавіка" знаходзіўся ў апазіцыі да выданняў, якія былі пад уплывам кс. А. Станкевіча – „Хрысціянскай Думкі" і „Шляху Моладзі" – і прапагандаваў неабходнасць стварэння Беларускай

[57] *Nr.1. Studenskaja Trybuna. 6.XI.1932* [у:] „Беларуская крыніца" 1932, № 38, с. 4.

[58] J. Traczuk, *Czasopiśmiennictwo białoruskie w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Siedlce 2013, s. 189.

[59] *Ad redakcyi*, „Novaja varta: hramadzka-navukovaja i literaturnaja časapiś Biełaruskaj studenskaj korporacyi „Skorinia"" 1931, № 1, с. 3–5.

Народна-Радыкальнай Партыі, галоўнай мэтай якой павінна было стаць падтрыманне ідэі незалежнай Беларусі[60].

Да канца 1930-х гг. нягледзячы на ўсе складанасці, БСС па ранейшаму выконваў асноўную задачу па згуртаванні студэнцкай моладзі і падтрымцы нацыянальнай ідэнтычнасці сярод студэнцтва. На той момант большасць беларускіх студэнтаў, якія паступалі ў УСБ з'яўляліся выпускнікамі польскіх гімназій, таму важнае значэнне мела асветніцкая праца па пашырэнні ведаў і папулярызацыі беларускай культуры, вывучэнні літаратурнай беларускай мовы. У той жа час дзеячы БСС займаліся даследчай дзейнасцю ў розных накірунках беларусазнаўства, мелі сталыя кантакты і супрацоўнічалі з польскімі акадэмічнымі коламі. Шырокая культурна-асветніцкая дзейнасць арганізацыі была накіравана на карысць усёй беларускай супольнасці Заходняй Беларусі.

Бібліяграфія

Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas [LCVA], Fondas 175 – Vilniaus Stepono Batoro universitetas.

Nacyânal′ny Arhìŭ Rèspublìkì Belarus′ [NARB], Fond 884, Vopìs 1 – Belaruskì studènckì saûz [Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь [НАРБ], Фонд 884, Вопіс 1 – Беларускі студэнцкі саюз].

„Belaruskaâ krynìca" 1932, № 38 [„Беларуская крыніца" 1932, № 38].

Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa C., *Zakład etnologii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i jego zadania*, „Balticoslavica" 1933, s. 75–98.

Engelking A., *Z dziejów wileńskiego ośrodka etnograficznego w dwudziestoleciu międzywojennym. W stronę profesjonalnych badań terenowych pogranicza polsko-litewsko-białoruskiego*, [w:] *W krainie wielu tradycji. Badania etnograficzne na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim w XX i początkach XX wieku,* Warszawa–Suwałki 2014, s. 9–38.

Jastrzębski J., *Reforma jędrzejewicza w państwowym szkolnictwie akademickim II Rzeczypospolitej. Wzmocnienie prerogatyw władz państwowych*, „Zeszyty naukowe uniwersytetu jagiellońskiego. Prace Historyczne" 2011, Z. 138, s. 159–176.

[60] А. Вашкевіч, *Вацлаў Пануцэвіч у Беларусі амаль невядомы*, „Куфэрак Віленшчыны" 2002, № 2(7), с. 47.

Karotkì narys belaruskaga pytannâ [padryhtoŭka da druku A. Vaškevič, A. Paškevič, A. Čarnâkevič], „ARCHE Pačatak" 2007, № 11, s. 104–422 [*Кароткі нарыс беларускага пытання* [падрыхтоўка да друку А. Вашкевіч, А. Пашкевіч, А. Чарнякевіч], „ARCHE Пачатак" 2007, № 11, с. 104–422].

Katkovìč A., Katkovič-Klentak V., *Uspamìny*, Belastok 1999 [Катковіч А., Катковіч-Клентак В., *Успаміны*, Беласток 1999].

Kazloŭskaâ L., *Вуй u nas takì dohtar...*, „Czasopis" 2009, № 3, s. 40–43 [Казлоўская Л., *Быў у нас такі дохтар...*, „Czasopis" 2009, № 3, с. 40–43].

Kazloŭskaâ L., *Вуй u nas takì dohtar...*, „Czasopis" 2009, № 4, s. 39–42 [Казлоўская Л., *Быў у нас такі дохтар...2*, „Czasopis" 2009, № 4, с 39–42].

Mostyka A., *Studenty-belorusy universiteta Stefana Batoriâ v Vil'no soglasno statističeskim i personal'nym dannym: sostav, social'noe proishoždenie, nacional'naâ samoidentifikaciâ*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2018, № 50, s. 121–144 [Мостыка А., *Студенты-белорусы университета Стефана Батория в Вильно согласно статистическим и персональным данным: состав, социальное происхождение, национальная самоидентификация*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2018, № 50, с. 121–144].

„Naš šlâh: štomesâčnik belaruskaga studènctva" 1922, №1 [„Наш шлях: штомесячнік беларускага студэнцтва" 1922, № 1].

„Novaja varta: hramadzka-navukovaja i literaturnaja časapiś Biełaruskaj studenskaj korporacyi „Skorinia"" 1931, № 1.

„Novaja varta: hramadzka-navukovaja i literaturnaja časapiś Biełaruskaj studenskaj korporacyi „Skorinia"" 1932, № 2.

Paz'nâk Z., *Gutarkì z Antonam Šukelojcem*, Varšava 2003 [Пазьняк З., *Гутаркі з Антонам Шукелойцем*, Варшава 2003].

Razuvanava K., *Belaruskì ìnstytut gaspadarkì ì kul'tury ŭ Zahodnâj Belarusì (1926–1936 gg.),* Mìnsk 2013 [Разуванава К., *Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры ў Заходняй Беларусі (1926–1936 гг.)*, Мінск 2013].

Serpuhaŭ U., *Belaruskìâ studènckìâ arganìzacyì Vilenskaga unìversìtèta (1919–1939), „*Białoruski Zeszyty Historyczne" 2007, T. 28, s. 54–68 [Серпухаў У., *Беларускія студэнцкія арганізацыі Віленскага універсітэта (1919-1939), „*Białoruskie Zeszyty Historyczne" 2007, T. 28, с. 54–68].

„Studènskaâ dumka" 1928, № 1(8) [„Студэнская думка" 1928, № 1(8)].

„Studènskaâ dumka" 1928, № 3(10) [„Студэнская думка" 1928, № 3(10)].

„Studènskaâ dumka" 1929, № 1(11) [„Студэнская думка" 1929, № 1(11)].

„Studènskaâ dumka" 1930, № 3(14) [„Студэнская думка" 1930, № 3(14)].

„Studènskaâ dumka" 1935, № 1(15) [„Студэнская думка" 1935, № 1(15)].

Šutovìč Â., *Na vâršynâh mastactva*, „Kufèrak Vìlenščyny" 2001, № 1(3), s. 38–58 [Шутовіч Я., *На вяршынях мастацтва*, „Куфэрак Віленшчыны" 2001, № 1(3), с. 38–58].

Traczuk J., *Czasopiśmiennictwo białoruskie w II Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Siedlce 2013.

Ûrkevìč A., *Belaruskae navukovae tavarystva ŭ Vìl'nì: hronìka dzejnascì ŭ 1918–1944 gg.,* „ARCHE Pačatak" 2014, № 7–8, s. 195–220 [Юркевіч А., *Беларускае навуковае таварыства ў Вільні: хроніка дзейнасці ў 1918–1944 гг.*, „ARCHE Пачатак" 2014, № 7–8, с. 195–220].

Vabìščèvìč A., *Zahaval'nìk spadčyny: Ânka Šutovìč*, „Kufèrak Vìlenščyny" 2001, № 1, s. 4–20 [Вабішчэвіч А., *Захавальнік спадчыны: Янка Шутовіч*, „Куфэрак Віленшчыны" 2001, № 1, с. 4–20].

Vaškevìč A., *Vaclaŭ Panucèvìč u Belarusì amal' nevâdomy*, „Kufèrak Vìlenščyny" 2002, № 2(7), s. 41–48 [Вашкевіч А., *Вацлаў Пануцэвіч у Беларусі амаль невядомы*, „Куфэрак Віленшчыны" 2002, № 2(7), с. 41–48].

Belarusian Students Union in the cultural and educational life of Western Belarus (to the 100th anniversary of the organization)

Belarusian Students Union (BSU), formed in 1921, is considered to be the most important and largest Belarusian organization within Stefan Batory University. During the years of its existence BSU was transformed from the ordinary union to the real centre of integration of Belarusian youth, became the influential youth organization that was an integral part of the national liberation movement.

The main objectives of the BSU were to unite student youth and support the Belarusian identity among Western Belarusian students. The public activity of the BSU went beyond the university, the students union cooperated with other Belarusian public organizations, students took an active part in the work of Belarusian cultural and scientific institutions. At the same time, BSU activists were engaged in research activities in various fields of Belarusian studies, had constant contacts and cooperated with Polish academic circles. Extensive cultural and educational work of the union was aimed at the development of the entire Belarusian community in Western Belarus.

Key words: Belarusian Students Union, Stefan Batory University, Belarusian student movement, Western Belarus

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.169-206

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210609

Data przesłania: 18.05.2021
Data akceptacji: 26.06.2021

Сергей Шабельцев

Европейский гуманитарный университет
sab.sergej.by@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4807-1815

Русские белоэмигранты в Аргентине: „от монархии к сталинизму" (1930–1940 гг.)

Biali emigranci rosyjscy w Argentynie: „od monarchii do stalinizmu" (1930–1940)

Artykuł pokazuje ewolucję poglądów „białych" emigrantów w Argentynie wobec Związku Radzieckiego w latach 1930–1940. Autor opisuje charakterystyczny rozłam w postrzeganiu przedwojennego ZSRR, który wynikał z jednej strony z odrzucenia reżimu komunistycznego, z drugiej zaś z patriotycznego stosunku do ojczyzny. Główna treść opracowania poświęcona jest okresowi II wojny światowej, kiedy część Rosjan w Argentynie nawiązała współpracę z agentami ZSRR. Sam fakt udziału w akcjach prosowieckich świadczył o poparciu tych „białych" emigrantów dla polityki zagranicznej ZSRR, którego uosobieniem był Józef Stalin. Potwierdza się pomysł, że Rosjanie w Argentynie znaleźli się w pozycji zależnej od Kremla, co doprowadziło do tego, że komuniści wykorzystali ich we własnym interesie. Autor doszedł do wniosku, że kontakty niektórych «białych» emigrantów z ZSRR doprowadziły ich do rozczarowania i tragedii: jedni poczuli się wyrzutkami w środowisku rosyjskim, zaś inni z powodów ideologicznych nie mogli stać się «swoimi» dla sowieckich dyplomatów oraz prokomunistycznych Białorusinów i Ukraińców.

Słowa kluczowe: Rosjanie w Argentynie, organizacje prosowieckie w Buenos Aires, II wojna światowa, ruch słowiański, kult jednostki Stalina, propaganda sowiecka

Октябрьская революция 1917 г. и победа большевиков в гражданской войне на территории бывшей Российской империи обусловили массовую эмиграцию различных сторонников „белых". Правительство Советского Союза пристально следило за белоэмигрантами, рассматривая их, в первую очередь, как своих противников. Только во время Второй мировой войны кремлевское руководство пошло на сотрудничество с частью соотечественников за рубежом и использовало их как дополнительный фактор влияния при решении своих внешнеполитических задач. При этом московские агенты играли на патриотических чувствах белоэмигрантов или на чувстве вины (уехали – значит, предали). Часть русских соотечественников солидаризировалась с „большой родиной", сражавшейся против гитлеровской Германии, включалась в многочисленные объединения культурного характера, привлекалась к участию в просоветских мероприятиях. Сотрудничество с представителями СССР повлияло, в частности, в Аргентине на изменение политических взглядов некоторых белоэмигрантов.

Просоветским русским эмигрантам в Аргентине уделено незначительное место в научных исследованиях. Российский историк Марина Мосейкина фрагментарно затрагивает деятельность аргентинских белоэмигрантов в своих работах, которые касаются обще-латиноамериканской тематики[1]. В таких широких географических и хронологических рамках исследований проблемы арген-

[1] *М.Н. Мосейкина, „Оборонцы» и «пораженцы": проблема нравственного выбора русской эмиграции в Латинской Америке в годы Второй мировой войны*, „Латинская Америка" 2011, nr 8, с. 69–80.

М.Н. Мосейкина, *Печать и издательское дело русской эмиграции в странах Латинской Америки в 1940–1970-е гг.*, „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Научно-теоретический и прикладной журнал" 2011, nr 6 (12), ч. 2, с. 132–138.

М.Н. Мосейкина, *Деятельность советских антифашистских комитетов по укреплению солидарности и связей с народами Латинской Америки в 1941–1956 гг.,* Москва 1986, 221 с.

тинских белоэмигрантов, симпатизировавших СССР, затрагиваются незначительно и недостаточно подробно. Только упоминал белоэмигрантов и советский историк Анатолий Руденко[2], который в приложении к своей диссертации разместил рассказы белорусов и украинцев, которые осуждали белоэмигрантов в Аргентине. В то же время, существуют источники, позволяющие изучить данную тему: воспоминания как белоэмигрантов[3], так и белорусов[4], которые с ними сотрудничали; русскоязычная периодическая печать („Русский в Аргентине", „Новая газета", „Звено", „Наша страна"). При использовании этих газет и журналов подспорьем для историка является часто цитируемое публицистическое обозрение Марии Кублицкой, посвященное русской печати в Аргентине[5].

„Беженцы Октября" для новой жизни редко выбирали южное полушарие: в 1925 г. настоятель православного храма в Буэнос-Айресе Константин Изразцов считал, что здесь русских „найдется не больше сотни"[6]. Журналист Константин Парчевский, совершивший в 1935 г. поездку в Южную Америку, утверждал, что в Буэнос-Айресе находилось около 500 белоэмигрантов.[7] Павел Шостаковский, приехав в столицу Аргентины в 1937 г., зафиксировал малочисленность и разобщенность местных русских. С одной стороны, „существовали отдельные мелкобуржуазные группы, занимавшиеся различного рода ремеслами […] Для «бывших» интеллигентов это

---

[2] А.В. Руденко, *Общественно-политическая и культурная деятельность прогрессивных белорусских иммигрантов в Аргентине (1925–1955 гг.)*, Москва 1975, 171 с.

[3] П.П. Шостаковский, *Путь к правде,* Минск 1960, 356 с.

[4] С.В. Шабельцаў, *Беларусы ў Аргенціне: грамадская дзейнасць і рээміграцыя ў СССР (1930–1960-я гг.) Зборнік дакументаў і ўспамінаў,* Мінск 2009, 368 с.

[5] М.А. Кублицкая, *Русская периодическая печать в Аргентине в XX веке*, „Кадецкая перекличка" 2007, nr 78, с. 136–180.

[6] Государственный архив Российской Федерации. Фонд Р5826 (Русский общевоинский союз (РОВС)). Оп. 1. Д. 123/5. Л. 211.

[7] К.К. Парчевский, *В Парагвай и Аргентину. Очерки Южной Америки*, Париж 1936, с. 234.

была слишком «серая» публика, она стесняла «господ»". С другой стороны, были высокообразованные интеллигенты, среди которых П. Шостаковский называет „аргентинскую секцию партии младороссов" с председателем князем Юрием Волконским и лозунгом „Советы с царем во главе!" Существовал также „Русский Кружок", устраивавший лекции на неполитические темы и состоявший из не более двух десятков человек; и выходила еженедельная газета „Русский в Аргентине"[8]. То есть, белоэмигранты на берегах Ла-Платы не создали ни одной сколь-нибудь заметной русской организации, а своеобразным связующим звеном („осведомленным о русской жизни в Аргентине центром"[9]) для всех был „Русский в Аргентине".

Судя по публикациям, эта газета стремилась к объективности, занимала взвешенную позицию по отношению к СССР. Источником информации о происходящем на родине выступали периодика (как советская, так и зарубежная) и официальные сообщения представителей советской власти. Заметно, что „Русский в Аргентине" анализировал общественно-политическое развитие в СССР, отталкиваясь от того, что было в дореволюционной России. Так, в газете явно положительными выглядят мероприятия советской власти по защите русского языка в союзных и автономных республиках[10], что, вероятно, расценивалось как продолжение прежней имперской политики. С другой стороны, описывая состояние православной церкви (важного государственно-общественного института в дореволюционной России), „Русский в Аргентине" рисовал картины страданий и гонений – „Г.П.У. громит религию"[11]. В то же время, газета с симпатией относилась к внешнеполитическому могуществу СССР: „На Россию, даже искалеченную режимом, смотрит сейчас весь мир…"[12].

---

[8] П.П. Шостаковский, *Путь к правде,* с. 304–307.

[9] К.К. Парчевский, *В Парагвай и Аргентину*, с. 234.

[10] *Защита русского языка*, „Русский в Аргентине" 1938, 19 февраля, с. 3.

[11] *Г.П.У. громит религию*, „Русский в Аргентине" 1938, 15 января, с. 1.

[12] М. Пик, *Еще молчит Россия*, „Русский в Аргентине" 1938, 2 апреля, с. 2.

Обращает на себя внимание тема, которой „Русский в Аргентине» уделял пристальное внимание. Это тема преемственности Советского Союза по отношению к Российской империи. Сообщения об СССР „Русский в Аргентине" размещал в рубрике под названием „Сов. Россия". Но на страницах газеты звучали разные мнения: один из авторов – В. Каррик – утверждал, что „Россия – страна очень крепкая, очень богатая и материально, и духовно», но в ней творит безобразия и уродство партия Ленина, Троцкого, Сталина. „Это – СССР, а не Россия"[13]. Оппонировала В. Каррику Галина Толмачева: „Россию сегодняшнюю, ту самую, на которой растет Россия завтрашняя, они не признают за «свою» Россию, больше того – не признают за Россию вообще, негодуют, когда ее называют Россией, ничем не отличаясь в этом от большевиков, наименовавших ее СССР"[14]. По мнению Г. Толмачевой, русские люди должны служить своей родине, нации, ставя ее интересы превыше всего, несмотря на то, разделяет нация их взгляды или нет.

Эта раздвоенность – непринятие коммунистического режима и любовь к родине, своему народу – прослеживается во многих публикациях „Русского в Аргентине". Например, статья „Державы, Россия и эмиграция" от 12 февраля 1938 г. посвящена выступлению генерала Антона Деникина в Париже. В докладе А. Деникина разделяются понятия „Россия" и „Советская власть": для России сложившаяся международная обстановка неблагоприятна, а большевики заключают союзы с демократическими государствами, которые могут попасть в „щекотливое положение – в случае войны и мобилизации Красная Армия превратится, фактически, в вооруженный народ, который может свергнуть советскую власть. Что останется тогда от устроителей пактов?"[15] С другой стороны, „тоталитарные государства, недавно объединившиеся на почве общей

[13] В. Каррик, *Россия и СССР*, „Русский в Аргентине" 1938, 19 марта, с. 3.

[14] Г. Толмачева, *Русскость*, „Русский в Аргентине" 1938, 2 апреля, с. 2.

[15] *Державы, Россия и эмиграция,* "Русский в Аргентине" 1938, 12 февраля, с. 3.

борьбы с коммунизмом", только на словах спасают европейскую цивилизацию и борются против большевизма: Германия и Италия установили дипломатические и торговые отношения с СССР. Только Япония ведет себя агрессивно, но ее экспансия „грозит стране, ослабленной 20-ти летним пребыванием у власти большевиков"[16].

„Русский в Аргентине" издавался в 1930–1947 гг. и не имел в стране конкурирующего с ним белоэмигрантского печатного издания. Однако, в 1936–1940 гг. в Буэнос-Айресе на русском языке выходила просоветская „Новая Газета», которую создали белорусы, переселившиеся из II Речи Посполитой. Поскольку эти русскоязычные газеты были идеологически разные, между ними завязалась оживленная полемика, в ходе которой рельефно проявились политические взгляды обеих сторон.

„Русский в Аргентине" утверждал, что „Новая Газета" „подсовывает своим немногочисленным читателям отжившие идеи коммунизма, времен Троцкого",[17] упрекал оппонентов в том, что в тревожное время 1939 г. они призывают своих читателей пополнить ряды иностранных армий: „У всех еще жива в памяти их пропаганда в пользу Испании […] В данный момент „Новая Газета" проводит новую, доходную для себя компанию. Целые статьи она посвящает призывам жертвовать „одно, десять, сто песо, – сколько каждый может" в пользу … **польской армии**! Очевидно, „демократичность" „Новой Газеты" вполне вяжется с фашизмом польских панов"[18].

Белорусы из „Новой Газеты" особо не скрывали свои коммунистические взгляды, хотя и отвергали обвинения в троцкизме[19]. Не было спора и в вопросе о симпатиях к республиканцам в Испании – газета даже опубликовала список белорусов и украинцев, кото-

[16] Ibidem.
[17] *Как дурачат темных людей*, „Русский в Аргентине" 1939, 19 августа, с. 7.
[18] Ibidem.
[19] М. Костах, *Нас не проведете*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3.

рые из Аргентины отправились на Иберийский полуостров и там погибли[20]. В свою очередь, авторы „Новой Газеты" упрекали белоэмигрантов в показной аполитичности, архаичных симпатиях к Российской империи:

„Знаем мы вашу «аполитичность», не по словам, а по делам"[21],

„Почему издатель «Р. в А.» не хочет оставить твердого знака и буквы „ять"? Потому, что он не признает новой России. А как называются все те русские, которые выступают против России? Белогвардейцы"[22].

„В царской России когда-то эти господа украинцев называли малороссами, а про белорусов даже совсем не упоминали. Белорусы были вычеркнуты из истории. Эти господа тогда старались русифицировать украинское и белорусское население, а теперь свою «культуру» хотят в массы проводить. Поздно вы, господа, обдумались учить белорусов"[23].

Таким образом, в Буэнос-Айресе наблюдалась ситуация противостояния: с одной стороны, были тысячи просоветски настроенных белорусов, многие из которых являлись коммунистически ангажированными интернационалистами, читающими в „Новой Газете" перепечатанные советские статьи и материалы. С другой – в Аргентине жили несколько сотен белоэмигрантов-империалистов (заголовок одной из статей в „Русском в Аргентине" звучал: „Имперский путь – историческая судьба России")[24]. Имперцы отвергали коммунистическую идеологию, но спорили между собой: называть СССР „Советской Россией", или так его и называть – „СССР"? Ответ на этот вопрос во многом предрешал позицию белоэмигранта

---

[20] *Павшие борцы за свободу*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3.

[21] М. Костах, *Нас не проведете*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3.

[22] Р. Сыцевич, *Пусть „барабанят" сами для себя,* „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3.

[23] В. Шишка, *Крокодиловы слезы*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 2.

[24] *Имперский путь – историческая судьба России,* „Русский в Аргентине" 1939, 19 августа, с. 2.

в ходе будущего военного конфликта в Европе: одни признавали СССР своей родиной и считали, что ее нужно защищать („оборонцы"), а другие желали поражения коммунистическому режиму („пораженцы").

Начало Второй мировой войны стало катализатором общественной активности в Аргентине как белорусов, так и белоэмигрантов. В сентябре 1939 г. СССР оккупировал восточные воеводства Польши (Западную Беларусь и Западную Украину), а затем присоединил эти земли к своей территории. Белорусы и белоэмигранты оценили данные события положительно: первые считали, что произошло воссоединение белорусского народа, а вторые, что „Россия" возвращает ранее утраченные земли. В ходе разворачивающегося мирового конфликта „Русский в Аргентине" занял позицию поддержки СССР. Во время советско-финской войны, например, газета разместила статью „Против Советов или против России?", в которой утверждалось, что „финляндский конфликт" не более чем эпизод в вековой борьбе России за выход к морю и что Финляндия (подстрекаемая Англией) не находилась бы на краю гибели, если бы пошла на удовлетворение требований Москвы. „Любая Россия, красная или белая, национальная или интернациональная, будет бороться за выход в море. Желать России возвращения жизненно ей необходимых портов вовсе не значит поддерживать 3-й Интернационал и объединиться с большевиками. […] А потому каждый из нас должен желать возвращения финских стратегических портов, каковы бы ни были руки, исполняющие это нужное для России дело"[25].

Корректировка содержания и изменение тональности публикаций в „Русском в Аргентине" не остались незамеченными: просоветская газета украинцев „Світло" отметила, что белоэмигрантский печатный орган стал восхвалять „российский" народ, но атаковать только коммунистическую партию. Газета даже иногда про компар-

[25] И. Днепров, *Против Советов или против России?,* „Русский в Аргентине" 1940, 10 февраля, с. 2.

тию могла сказать что-то хорошее, но образ Сталина оставался негативным. Такая эволюция „Русского в Аргентине" содействовала росту его подписчиков из среды белорусов и украинцев.[26]

Сближению части белоэмигрантов и просоветских эмигрантов, как ни странно, содействовала и политика аргентинских властей, которые боролись против распространения коммунизма. Из-за постоянных преследований часть активистов-белорусов стала отказываться от пропаганды среди аргентинцев коммунистических идей, а также сопротивляться вмешательству коммунистов в деятельность белорусских организаций. Из-за разгоревшихся споров в белорусской среде, предположительно, в начале 1941 г. „Новая Газета" была закрыта.

Кардинальные изменения поведения белоэмигрантов произошли после нападения нацистской Германии на Советских Союз. День 22 июня 1941 г. болью отозвался в сердце каждого „оборонца": „Семья наша, ошеломленная первыми скудными известиями аргентинского радио о вторжении фашистов в Советский Союз, сидела у радиоприемника, и каждый старался доказать друг другу, что «этого быть не могло». Но уже к концу дня не оставалось сомнений и стали ясны размеры обрушившегося на Родину огромного испытания"[27]. В Буэнос-Айресе появилось Общество помощи русским пострадавшим от войны, под председательством бывшего офицера Лейб-гвардии Семеновского полка Михаила Нечаева[28].

Но часть белоэмигрантов осталась на прежних позициях неприятия СССР. Заметным „пораженцем" являлся К. Изразцов, настоятель православного храма Св. Троицы в Буэнос-Айресе, интервью с которым местная немецкая газета озаглавила: „С европейскими войсками возвращается Крест в Россию"[29]. Такое поведение К. Из-

---

[26] М.Р., *„Українська Газета" – „Невтральна"*, „Світло" 1946, 11 січня, с. 5.

[27] П.П. Шостаковский, *Путь к правде,* с. 328 –329.

[28] *Русский Центр помощи родине,* „Звено" 1945, nr 6–7, с. 40.

[29] *Con los Ejércitos de Europa, Retorna la Cruz a Rusia, Dice Mons. Izrastoff*, „Deutjche la plata zeitung" 1941, 2 de noviembre.

разцова испортило его отношения с паствой, поскольку многие прихожане храма безоговорочно поддержали СССР. Даже спустя много лет они помнили об антисоветских молебнах во время войны: „Глава русской православной церкви[30*] К. Изразцов в своих проповедях проклинал Советских Союз и молился за победу Германии”[31].

В новых обстоятельствах на почве поддержки СССР белоэмигранты-”оборонцы” объединились с просоветскими белорусами. Вместо закрытой „Новой Газеты” белорусы открыли газету „Эхо”, редактор которой вспоминал: „В издании этой газеты принимали участие и русские иммигранты, порвавшие с реакционной русской эмиграцией. Я был редактором этой газеты. В ней печатались материалы об успехах Советской Армии, отчеты комитетов помощи СССР и многие другие прогрессивные материалы”[32]. Русские эмигранты стали появляться и в белорусских просоветских организациях – но только не в качестве постоянных членов, а как приглашенные руководители кружков (танцевальных, театральных, по изучению русского языка)[33].

Изменения произошли и в „Русском в Аргентине”: М. Мосейкина утверждает, что в течение войны газета настолько изменилась, что на ее первой странице появился портрет Сталина[34]. Прежний редактор „Русского в Аргентине” Георгий Киселевский, защищая свою репутацию в 1950 г., пояснял: пока он „оставался редактором этой газеты – она носила ярко выраженный белый характер. И лишь после того, как издатель газеты дал в нее доступ представителям младоросской партии и когда, в связи с этим, Г.М. Киселевский оставил пост редактора, газета постепенно перешла на советские рельсы”[35].

[30*] Имеется ввиду Русская Православная Церковь заграницей.

[31] А.В. Руденко, *Общественно-политическая* ..., с. 151.

[32] Ibidem, с. 155.

[33] С.В. Шабельцаў, *Беларусы ў Аргенціне*..., с. 207.

[34] М.Н. Мосейкина, *Печать и издательское дело* ..., с. 133.

[35] *Письмо Г.М. Киселевского,* „Наша страна” 1950, 8 июля, с. 8.

Место редактора „Русского в Аргентине” заняла Г. Толмачева, которая считала, как уже говорилось выше, что русские люди должны служить своей нации, ставя ее интересы превыше всего. Очевидно, белоэмигранты-”оборонцы” после 22 июня 1941 г. находились в режиме героического существования: как люди, кровно связанные с русской землей, они осознали свою причастность к трагическим событиям на родине. В это напряженное время они признали приоритет национального целого, которое по форме было советским, в ущерб своим личным идеалам. Поэтому не вызывает удивления факт нахождения портрета Сталина на первой странице „Русского в Аргентине”: московский вождь в глазах „оборонцев” виделся как национальный лидер, который вернулся к историческим русским символам (в армии ввел погоны, присвоил военным орденам имена великих русских полководцев, в некоторой степени реабилитировал православную церковь).

Показательной стала публикация в 1945 г. издательством газеты „Русский в Аргентине” книги „Наши великие предки” советского писателя К. Осипова. В ней приводятся биографии Александра Невского, Дмитрия Донского, Кузьмы Минина и Дмитрия Пожарского, Александра Суворова и Михаила Кутузова. Книга пропитана русским патриотическим духом, в ней, практически, отсутствует коммунистическая пропаганда (только пару незначительных цитат из Карла Маркса). На последней странице делается обобщенный вывод о величии и непобедимости русского народа, а шесть приведенных имен „горят немеркнущим светом”: „В этих людях с предельной полнотой отразились национальные черты, искони присущие русским людям: гордое мужество, отвага, стойкость, беззаветная любовь к родине – те черты, которые не раз приносили победу нашему народу и которые принесли ему и теперь в великой борьбе против фашистских захватчиков, ведшейся под водительством мудрого Сталина”[36]. То есть, Сталин в этом ряду выглядит

[36] К. Осипов, *Наши великие предки*, Буэнос-Айрес 1945, с. 64.

как один из символических лиц тысячелетней России, которая испокон веков сопротивлялась завоевателям.

Следует признать, что Кремль довольно успешно использовал белоэмигрантов в своих целях. Русские в Южной Америке не только слушали советское радио, распространяли полученную информацию и собирали помощь для СССР. Белоэмигранты приняли деятельное участие в славянском движении, которое было инициировано советским руководством с целью получения большей поддержки на международной арене. Во время войны в Москве отказались от открытой пропаганды, основанной на коммунистической риторике, и обратились к популярной идее славянского единства. 10–11 августа 1941 г. в Москве состоялся Всеславянский митинг, в ходе которого говорилось о стремлении видеть славянские народы свободно развивающимися в рамках своей государственности. Было принято обращение ко всем славянским народам с призывом объединиться в борьбе против немецкого фашизма. 5 октября 1941 г. в Москве был учрежден Всеславянский комитет, состоявший из президиума и шести секций, в том числе и русской, которую возглавил бывший эмигрант писатель Алексей Толстой.

Комитет за единство славян в Аргентине (Славянский комитет) впервые упоминается в январе 1942 г. Он был образован в Буэнос-Айресе, и в него вошли украинские, белорусские, польские, чехословацкие, болгарские и югославские организации. Комитет одобрил принципы, выдвинутые на состоявшемся в августе 1941 г. в Москве Всеславянском митинге[37]. Примечательно, что в Комитете за единство славян не было русской организации, но его руководителем был белоэмигрант Дмитрий Григорьев, который „получил известность как автор ряда демагогических статей, печатавшихся в „Русском в Аргентине" под заглавием „Гей, сла-

[37] *Сообщение о движении солидарности с СССР в Аргентине,* Международная солидарность трудящихся, Москва 1962, с. 394.

вяне!”„[38]. Однако, участникам славянского движения вскоре стало известно, что Д. Григорьев некоторое время работал переводчиком в Отделе по борьбе с коммунизмом аргентинской полиции. После этого Комитет за единство славян в Аргентине возглавил князь Ю. Волконский. На 14 августа 1942 г. планировался созыв Славянского конгресса в Буэнос-Айресе, однако полиция из-за коммунистического характера славянского движения отозвала свое разрешение на проведение конгресса.

Первый Латино-Американский Славянский конгресс 23–25 апреля 1943 года прошел в столице Уругвая – г. Монтевидео. Всеславянский комитет в Москве участвовал в подготовке данного мероприятия: „разослал славянским газетам Латинской Америки статьи и материалы по вопросам славянского единства, развернутый отчет о работе IV-го пленума Комитета, где был изложен примерный проект его программы, а также ряд программ руководителям славянских организаций и газет”[39]. На конгрессе была озвучена приветственная телеграмма от Всеславянского комитета в Москве, и направлена ответная телеграмма в адрес его председателя. Среди выступавших на славянском форуме в Монтевидео встречается уже не раз упоминавшаяся Г. Толмачева, которая являлась членом организационной комиссии[40].

Просоветская ориентация части белоэмигрантов во время Второй мировой войны имела важные последствия. Во-первых, были установлены прямые контакты между ними и советскими организациями (Всеславянским комитетом, Советским Красным Крестом и др.). Во-вторых, в этом взаимодействии „оборонцы” заняли не равноправное, а подчиненное положение. Что будет опубликовано о ситуации в СССР и действиях на фронтах решали в Москве: русская секция Всеславянского комитета готовила материалы для га-

[38] П.П. Шостаковский, *Путь к правде,* с. 339.

[39] М.Н. Мосейкина, *Деятельность советских антифашистских комитетов…*, с. 114–115.

[40] *Primer Congreso Eslavo Latino-Americano*, Buenos Aires 1943, p. 11.

зет „Русский в Аргентине" и „Эхо"[41]. Кто будет возглавлять Славянский комитет в Аргентине, тоже решали местные коммунисты, получавшие установки из Советского Союза.

Негласное руководство движения славян прослеживается на примере того, как подбирали людей на официально высшие должности. После князя Ю. Волконского Славянский комитет в Аргентине возглавил белоэмигрант П. Шостаковский, который проявил себя в Буэнос-Айресе как радетель за победу над Германией, но который, по его словам, до ноября 1943 г. ничего не знал о славянском движении. Только в конце ноября 1943 г. к нему домой пришел незнакомец, назвавшийся Карпиевичем, и заявил, что к П. Шостаковскому „давно присматривались", и предложил ему возглавить славянское объединение. На вопрос: „от чьего имени вы мне предлагаете такую честь?", Карпиевич ответил туманно: „Пришел я именно от тех, которых вы не знаете, но которые знают вас. Мы считаем, вам будет нетрудно научиться работать в общественном деле. А что такое Славянское объединение – вы быстро разберетесь"[42]. О том, что негласные руководители являлись коммунистами, свидетельствуют: подбор кадров (Д. Григорьева сняли из-за его неприятия коммунистами), распространение коммунистической пропаганды на акциях славян и их прямые обвинения в коммунистическом характере работы со стороны аргентинских властей.

Закулисное руководство славянского движения приглашало подходящих людей от славянских групп на свои мероприятия, что исключало для них всякие дискуссии. Вот описание П. Шостаковского I-го славянского конгресса Аргентины (1 декабря 1943 г.), прошедшего в чехословацком обществе „Сокол" (Буэнос-Айрес): „Сплошь рабочие. Симпатичные, открытые лица. Выражение у всех одно и то же – напряженное и твердое. Ясно, что люди твердо знали,

[41] М.Н. Мосейкина, *Деятельность советских антифашистских комитетов*..., с. 108.

[42] П.П. Шостаковский, *Путь к правде,* , с. 335–336.

зачем они сюда пришли […] Не было на этом конгрессе ни споров, ни дебатов. Конгресс был, по-видимому, пока чисто формальным актом, и целью его было выбрать новую исполнительную комиссию и пустить в ход работу Славянского союза, остановленную полицейским запрещением"[43].

Аргентинские власти пристально следили за деятельностью „славян", положение которых значительно усложнилось после государственного переворота 4 июня 1943 г. К руководству в стране пришли военные, которые закрыли эмигрантские общества, связанные с Компартией Аргентины (КПА), а также некоторые комитеты помощи СССР. Белоэмигрантов это не коснулось, поэтому некоторые арестованные белорусы-коммунисты подозревали их в тайном сотрудничестве с аргентинской полицией. Бывший директор газеты „Эхо" Антон Коршун был арестован 24 мая 1944 г. и в своих воспоминаниях плохо отзывался только о коллегах-белоэмигрантах:

„Кто меня спровоцировал? Не Стапран ли, издатель газеты „Русский в Аргентине", непримиримый враг Советского Союза? Или же переводчик федеральной полиции Григорьев? Ну, кто больше? А может быть князь Волконский из младоросов, просунувшись по неизвестным мне причинам в газету „Эхо", где был приглашен редактором Смирновым, который был связан с ним, и был участником в честь первой годовщины газеты „Эхо"? Или же адвокат Петров, которого я исключил из редколлегии за провокационную статью, написанную в газету „Эхо", где я не смог проверить за неимением времени, доверяя на редактора Смирнова, и статья Петрова послужила как провокация отхода советского парохода „Сахалин"[44].

Правительство Аргентины под влиянием побед антигитлеровской коалиции вынуждено было менять внутреннюю политику. Разгром Германии в 1945 г. породил новую общественную ситуа-

[43] Ibidem, c. 336–337.

[44] Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва. Фонд Антона Коршуна.

цию, и в 1945 г. стали явочным образом восстанавливать свою деятельность как славянские комитеты, так и комитеты помощи СССР. Участие в их работе принимали и те белоэмигранты, которые испытывали гордость за победу Советского Союза, родины, подвергшейся вероломному нападению, выдержавшей долгие годы борьбы и разгромившей смертельного врага.

Авторитет Советского Союза, чья армия победила нацизм и оккупировала половину Западной Европы, среди бывших „оборонцев" был необычайно высок. В некрологе на смерть М. Нечаева (30.10.1945 г.) отмечено: „Михаил Александрович Нечаев так же естественно и просто стал горячим патриотом Советского Союза, как естественно и просто он был горячим русским патриотом. […] Значение и смысл Революции открывались ему постепенно, но раз поняв, он принял ее целиком, безоговорочно, и Советское знамя стало его знаменем, и Советский гимн стал его гимном: знаменем и гимном его родины. […] Мы видели, как, побледнев и вытянувшись в струнку, этот офицер старой гвардии пел слова советского гимна и как крупные, не скрываемые от чужих глаз слезы счастья и гордости катились по его щекам"[45].

Данный некролог был размещен в журнале „Звено", который выходил в Буэнос-Айресе в июле 1945–августе 1947 гг. Это „общественный, литературно-художественный и научный ежемесячник" белоэмигрантов, оставшихся на просоветских позициях. Журнал ставил перед собой цель донести „всем читающим по-русски правдивую беспристрастную информацию о нашей родине, познакомить их с грандиозной стройкой страны, с ее достижениями и успехами, с ее бытом и культурой, ее планами на будущее и политикой борьбы за мир и за содружество народов. С другой стороны, журнал должен был в какой-то мере содействовать сплочению и единению русских патриотов, проживающих в Аргентине"[46]. „Звено" также

[45] М.А. Кублицкая, *Русская периодическая печать…*, с. 146.

[46] Ф. Ширяев, *К вопросу о слиянии журнала „Звено" с газетой „Наш Голос"*, „Звено" 1947, nr 24, с. 4.

обнародовал информацию о деятельности Русского центра помощи Родине (позже реорганизован в Русский культурный центр) и Славянского комитета в Аргентине, размещал публицистические и художественные произведения, в том числе и советских писателей.

Доступный для анализа № 11 „Звена" (май 1946 г.) демонстрирует, каким образом читателям журнала представлялся Советский Союз. В первых двух статьях этого номера показано значение Победы: вклад „нашей родины, Советского Союза, в дело этой священной борьбы, был максимально предельным", а „первоисточником непобедимости духа этого народа" стала совокупность исторических русских традиций и социалистической структуры государства. Война „явилась для Советского Союза испытанием, утверждением и закреплением всех тех колоссальных социальных, политико-экономических, национальных завоеваний, которые осуществила ленинско-сталинская революция"[47]. Победа укрепила веру советского народа в его вождей, доказала „жизненность и правильность идей, провозглашенных великой Октябрьской революцией, давшей стране социалистический строй, без которого – несмотря на беспримерный героизм советского народа – страна никогда не могла бы выйти победительницей, и, уж во всяком случае, не могла бы выйти из такого страшного испытания окрепшей и спокойно и уверенно смотрящей в будущее". Победа „закрепила за Советским Союзом этнографические границы на Западе", в результате чего „последние белорусские и украинские земли, остававшиеся до сих пор еще оторванными, слились, наконец, с матерью-родиной. Одновременно с этим был разрешен и долгий спор с братской Польшей, спор, который был выгоден лишь заклятым врагам Польши и России"[48].

Тема внешней политики советского государства раскрывается в статье „Почему СССР „не любят": враждебность западных стран

---

[47] Н.С., *К Годовщине Победы*, „Звено" 1946, nr 11, с. 3.

[48] Н. Светланов, *О значении победы для Советского Союза,* „Звено" 1946, nr 11, с. 5.

объясняется исключительно экономическими причинами. „Россию, правда, они никогда не любили, она для них слишком велика, а с большими странами всегда трудней разговаривать, чем с маленькими, которых куда легче держать в повиновении при помощи долларов". „Советский Союз не только не позволяет торговать у себя, не только начинает успешно конкурировать на мировых рынках с англо-американскими капиталами, но готов также поддерживать страны со слаборазвитой промышленностью…" Враждебность к СССР нельзя объяснить идеологическими разногласиями, ведь англичане „понимают" каннибалов, американцы понимают Чан Кайши (несмотря на разность культур) и Франко (при отличиях политических режимов в США и Испании). Автор статьи иронизирует: „В то же самое время Советский Союз никто не понимает, и „русский сфинкс" является угрозой и для цивилизации, и для демократии, и предметом всеобщего возмущения"[49].

Учитывая откровенное восхваление Советского Союза на страницах „Звена", не приходится удивляться тому, что журнал отводил определенное место и для отчетов о чествованиях в Аргентине сотрудников торгового представительства СССР[50] и советских моряков.[51] Летом 1946 г. Аргентина установила дипломатические отношения с СССР, и „Звено" разместило фото советского посла и информацию о его прибытии в Буэнос-Айрес. Но наибольший резонанс в среде белоэмигрантов получила публикация совместного фото сотрудников Посольства СССР (посла Михаила Сергеева, советника и секретаря) и представителей „русско-белорусско-украинской демократической печати", среди которых были два журналиста „Звена" и издатель „Русского в Аргентине" Сергей Стапран[52]. Для белоэмигрантов, не ориентированных на СССР, данный факт

[49] Алтаев, *Почему СССР „не любят"*, „Звено" 1946, nr 11, с. 6–9.

[50] *Чествование советского торгового представительства,* „Звено" 1946, nr 11, с. 39.

[51] Ф.Ш., *Советские танкеры в Буэнос-Айресе,* „Звено" 1946, nr 8, с. 37–39.

[52] *Прием представителей печати*, „Звено" 1946, nr 15, с. 38.

стал полным ренегатством тех персонажей, которых когда-то считали „своими". Самый известный белоэмигрант на фото – С. Стапран – должен был подвергнуться обструкции: „Этот издатель на протяжении последних лет обслуживал своей газетой русскую белую эмиграцию, начиная с самого правого крыла, потом младороссов, нацистов и большевиков […] Эта газета оказалась позором русской колонии"[53]. Русские, ангажированные в связи с представителями СССР, стали изгоями не только среди представителей пореволюционной волны переселения – с ними отказывались общаться и русские беженцы, попавшие в Аргентину после Второй мировой войны. Последние покинули родину по причине невозможности жить при Сталине, и в Буэнос-Айресе крайне негативно реагировали на людей, восхвалявших коммунистического тирана.

Просоветские белоэмигранты тесно общались с белорусами и украинцами, с которыми сблизились, и проявили солидарность во время войны. Вместе они посещали советские корабли, заходившие в гавань Буэнос-Айреса, а также приглашали моряков-соотечественников в гости. У реэмигрантки из Аргентины Анны Щербы хранится вырезка из одного номера „Русского в Аргентине", где рассказывается о чествовании моряков „Сахалина". В статье сообщается, что 10 марта (вероятно, 1946 г.) в честь моряков в помещении Белорусской библиотеки им Ивана Луцкевича был организован торжественный банкет, на который собралось около 1500 чел. Моряков „Сахалина" во главе с капитаном усадили за стол, за которым собрались представители просоветских организаций, в том числе и газеты „Русский в Аргентине":

> От имени всех вышеупомянутых организаций сказал приветственное слово председатель Белорусской библиотеки им. Луцкевича, Пашкевич, поздравив прибывших моряков и провозгласив тост за Победу и великого вождя советских народов, генералиссимуса Сталина. Скоро банкет, протекавший в дружной и непринужденной

[53] М.А. Кублицкая, *Русская периодическая печать…*, с. 145.

беседе, оживился советскими песнями, исполненными балалаечным оркестром и хором библиотеки им. Луцкевича. После него выступал юный скрипач А. Лысый. Затем Верочка Трукшина продекламировала патриотические стихи, написанные А. Ф. Слепец. За ней прочла длинное стихотворение о Второй Отечествен. войне Валя Снитко. Программу закончили балетные номера, исполненные славянским классом балетной студии В. В. Томиной, вызвавшие бурное одобрение присутствовавших.

Связующим звеном между эмигрантами в Аргентине и их далекой родиной стало Посольство СССР: здесь можно было получить литературу на родном языке, посмотреть советские кинофильмы, прочитать газеты, пересылавшиеся из СССР, приобрести материалы для местных печатных изданий. Значимым последствием появления посольства было и то, что эмигранты здесь могли подать документы на получение советского гражданства, что предоставляло возможность вернуться на родину. Однако, в период до смерти Сталина получения разрешений на возвращение были редки: автору этих строк известен единственный случай переезда из Буэнос-Айреса в СССР в 1947 г. российского скульптора Степана Эрзи.

Советские представители использовали эмигрантов, играя на ностальгии и превращая их естественные патриотические чувства в инструмент манипулирования их поведением: говорилось, что в Аргентине они должны доказать, что достойны называться советскими людьми. На практике это значило, что необходимо пропагандировать коммунистические идеи в том государстве, где в настоящий момент проживают. Поскольку в Аргентине политической деятельностью можно заниматься только гражданам страны, активность просоветских эмигрантов приводила к конфликтам с властями.

В Славянском союзе в Аргентине, который официально возглавлял П. Шостаковский, произошел конфликт. Его суть заключалась в том, что, провозглашая себя патриотами и прославляя „Советскую Родину” и Красную Армию, Белорусская библиотека

им. И. Луцкевича, Украинский культурный центр и газета „Русский в Аргентине” были против связей с КПА и распространения ее печатных изданий. Несогласные с генеральной линией утверждали: эмигранты – чужие в Аргентине и не имеют права вмешиваться во внутреннюю политику этой страны. И в 1943 г., и после их преследовали не потому, что они помогали СССР, а потому что поддерживали КПА. Поэтому не нужно вмешиваться в аргентинские дела. Это явление называлось „культурничеством”, „теорией советского гражданства” и „невмешательством”.

Поведение „оппозиции” было расценено как вызов единству, а возмутителей спокойствия исключили из Славянского союза. В газетах просоветских белорусов и украинцев („Наш Голос” и „Свiтло”) развернулась компания травли тех, кто посмел высказать свое несогласие с руководством. Представители „Русского в Аргентине” не были приглашены на Второй славянский конгресс (Буэнос-Айрес, 1–3 ноября 1946 г.), их невозможно стало встретить на масштабных празднованиях с участием советских дипломатов.

Переломным в жизни белоэмигрантской прессы, ориентированной на СССР, стал 1947 г. Журнал „Звено” прекратил свою деятельность: в присутствии секретаря Посольства СССР Бориса Казанцева совместное собрание представителей Союза белорусских организаций и Русского культурного центра при участии редколлегий журнала „Звено” и газеты „Наш Голос” приняли решении о слиянии обоих органов печати[54]. На практике это означало, что прекращается выход журнала „Звено”, сотрудники которого переходят на работу в „Наш Голос”. В том же году окончила свое существование (по неизвестным причинам) и газета „Русский в Аргентине”. Вероятно, советские дипломаты решили провести оптимизацию работы подконтрольной им русскоязычной прессы: не вызывавший доверия „Русский в Аргентине” был закрыт, а белорусские и лояль-

[54] Ф. Ширяев, *К вопросу о слиянии журнала „Звено” с газетой „Наш Голос”*, „Звено” 1947, nr 24, c. 6.

ные белоэмигрантские организации объединялись, что позволяло сократить расходы на их содержание. Результатом такой оптимизации стало и то, что в 1947 г. ежегодник „Белорусский иллюстрированный календарь" был также преобразован „Иллюстрированный календарь" („орган русско-белорусской общественности в Аргентине").

Объединенные русско-белорусские издания просуществовали недолго: 3 июня 1949 г. в соответствии с указом, подписанным президентом Хуаном Пероном, деятельность Славянского союза в Аргентине со всеми его 210 организациями была запрещена. Члены правления Славянского союза были арестованы, прекратился выпуск „Нашего Голоса" и „Иллюстрированного календаря". В белоэмигрантской среде поспешили откреститься от какой-либо причастности к деятельности „славян", а П. Шостаковского стали подозревать в том, что он – „коммунистических агитатор", посланный советским правительством в Южную Америку с документами „настоящего" Шостаковского"[55]. Бывшего председателя Славянского союза в Аргентине в полиции фотографировали и неоднократно проверяли – это тот же П. Шостаковский или нет.

Таким образом, в Аргентине некоторые белоэмигранты прошли в своих убеждениях путь от неприятия до прославления сталинизма. Это было вызвано не только их патриотическими чувствами, но и абсолютизацией государства на исторической родине: огромная держава давала повод для гордости, а ее восхваление придавало большего смысла жизни на чужбине. После нападения нацистской Германии на Советский Союз в умах этой части белоэмигрантов произошло ложное отождествление интересов руководства СССР и народов, которые находились под властью коммунистов. Такое отождествление привело русских в Аргентине к сотрудничеству с представителями Кремля, к солидарным действиям с просоветски настроенными белорусами и украинцами. Белоэмигранты получали

[55] П.П. Шостаковский, *Путь к правде,* с. 352.

информацию из СССР для размещения в газете „Русский в Аргентине" и „Эхо", участвовали в формально общественных движениях (помощи Советскому Союзу, славянском), что, на практике, подразумевало полное согласие белоэмигрантов с внешней политикой СССР. Указанные общественные движения открыто декларировали солидарность с Советским Союзом, но втайне занимались и распространением коммунистической пропаганды. Участвовавшие в этом белоэмигранты содействовали распространению в Аргентине мифов о справедливом и могучем СССР – государстве, где разрешены социальные и национальные проблемы. Советские представители использовали белоэмигрантов в своих интересах, ангажировали их участием в просоветских мероприятиях. В результате, это привело к разочарованиям и трагедиям: просоветские белоэмигранты в Аргентине оказались изгоями в русской среде, и многие по идеологическим причинам не смогли стать „своими" для советских дипломатов и прокоммунистических белорусов и украинцев.

* * *

Одними из самых активных белоэмигрантов в Аргентине, выступавших на позициях „оборонцев" и проявивших солидарность с СССР во время Второй мировой войны, были П. Шостаковский и Д. Григорьев. Оба возглавляли Славянский комитет, сотрудничали с просоветскими белорусами и украинцами, которые переехали в Аргентину из II Речи Посполитой. В данном приложении представлены воспоминания внука П. Шостаковского – Сергея Кортеса и сына Д. Григорьева – Антония. Записи воспоминаний сделаны в 2010 г. – С. Кортеса в Минске, куда переехала семья Шостаковских в 1955 г., а А. Григорьева в Буэнос-Айресе. Записи бесед произведены в домах интервьюированных, а после распечатки разговора и составления связанного текста каждый автор воспоминаний прочитал свой текст и сделал необходимые с его точки зрения корректировки (уточнения).

Сергей Альбертович Кортес

По происхождению я русский: мои дедушка[56], бабушка, мама – русские эмигранты, которые переехали в Аргентину после Октябрьской революции в России. Одно время семья жила в Чили, но перед началом войны мы[57] переехали в Буэнос-Айрес.

После 22 июня 1941 г. русская эмиграция в Аргентине раскололась: одна часть молилась за то, чтобы Гитлер победил в войне, а другая считала, что нужно помогать Советскому Союзу. Самым заметным представителем антисоветской эмиграции был священник Константин Изразцов[58]. В начале войны он написал в аргентинско-немецкой газете статью, где утверждал, что большевики уничтожили церковь, а нацистские войска во всех землях открывают заново церкви. „Лучше быть вассалами Германии, но свободно молиться, чем жить под красной чумой". И эту позицию занимала часть русской эмиграции.

Наша семья сразу же заняла противоположную позицию: дедушка – Павел Шостаковский – сотрудничал с американским и английским посольствами, предоставлявшими ему материал для статей, которые он подписывал псевдонимом „Полковник «Х»",. Затем эти статьи переправлялись в Уругвай, откуда по радио читались на Аргентину. То есть во время этой войны у семьи происходило изме-

[56] Павел Петрович Шостаковский (1877–1962) – русский белоэмигрант, бежавший с супругой и дочкой Людмилой (будущей матерью С. Кортеса) из Петрограда в 1920 г. Во вт. пол. 1940-х гг. председатель Славянского союза в Аргентине. После переезда в СССР жил в Минске, где вышли его воспоминания „Путь к правде" (1960 г.)

[57] Семья Шостаковских состояла из семи человек: четверо детей (Женя, Павел, Сергей, Сима), мать – Людмила Кортес и ее родители: мать – Евгения Шостаковская и отчим – Павел Шостаковский.

[58] Изразцов Константин Гаврилович (1865–1953) – настоятель русской православной общины в Буэнос-Айресе с 1891 г. Основатель и строитель Свято-Троицкого храма на ул. Бразиль в Буэнос-Айресе. До 1917 г. одновременно со священническим служением занимал должность секретаря дипломатического отдела российской миссии в Буэнос-Айресе.

нение отношения к СССР, которому больше сочувствовали. Кончилось это тем, что у дедушки дома на стене висел портрет Сталина. После войны деда выбрали председателем Славянского комитета в Аргентине, потому что он не был коммунистом, но был просоветски настроенным. В Славянском комитете решили, что он достаточно известный человек в литературных и интеллектуальных кругах. И он возглавил Славянский комитет, где вместе были и белорусы, и украинцы, и болгары, и другие – вся славянская группа. Это было объединение не только аргентинских жителей: они были вместе с уругвайцами, парагвайцами и другими. Славянский союз становился влиятельным, что вызывало беспокойство у аргентинской власти. И, когда они что-то праздновали в Лунопарке, их разогнала полиция, а весь Славянский комитет был арестован. Дед, которому было уже за семьдесят, находился под постоянным надсмотром полиции.

Затем в Буэнос-Айресе образовали культурные клубы украинцев и белорусов[59]. Они, в общем, были вместе, но в каких-то организациях было больше украинцев, а в каких-то больше белорусов. Эти клубы создали при содействии Посольства СССР: объединяли украинцев и белорусов не просто так, это был политический акт. Устраивали на этом пропаганду: чтобы люди держались все вместе и потом вернулись на Родину. Все должны были общаться между собой: там не было свободного общения с аргентинцами. И, когда мы семьей подали заявление о возвращении в Советский Союз, нам в посольстве высказали в том смысле, что нечего сидеть дома и читать книжки, а надо идти в народ, общаться, работать и передавать то, что умеем. И тогда мы пошли в клуб „Максим Горький", но, правда, он был от нас самый далекий. Там был хор, которому

[59] После запрещения деятельности Славянского союза в Аргентине и входивших в него организаций (3 июня 1949 г.) в начале 1950-х гг. в Буэнос-Айресе и его пригородах были созданы интернациональные (в основном, украинско-белорусские) клубы советских граждан. Самым крупным из них являлся клуб им. М. Горького (в районе Валентин-Альсина), насчитывавший более 5 тыс. членов.

я аккомпанировал на рояле, моя сестра Сима пела. Там преподавали русский язык, были театральные, танцевальные кружки, где ставились украинские, белорусские песни и танцы. Читали стихи, например, Владимира Маяковского.

Этот период жизни для меня был очень интересным: дома мы были изолированы, у нас не особо поощряли дружбу с аргентинцами. Но, например, мой брат Павел был больше аргентинцем: он оканчивал среднюю школу, у него было много аргентинских друзей. Я же школу не оканчивал, сдавал экзамены экстерном: сдал экзамены за четвертый, пятый, шестой классы вместе, и поскольку по возрасту было рано, то сидел еще два года дома. Потом поступил в среднюю школу, проучился два года, и меня забрали, потому что подали документы на выезд в СССР (в 1948 г.) – мы считали, что вот-вот уедем. А поехали только в 1955 г. В это время я полностью отдался музыке, а потом уже были клубы. Это был мой круг общения: группа студентов по композиции у аргентинского профессора (тоже, кстати, эмигранта из России) и клубы.

И у меня был друг Фернандо Солано, который стал выдающимся аргентинским режиссером. Однажды показывали по Евроньюс, что он получил приз – „Медведя" – на Берлинском кинофестивале. Он жил тогда рядом и приходил учиться у меня гармонии. И, когда я был в Аргентине в 1989 г., то стал искать друга Пино Солано. И я позвонил ему и представился как Кортес, а во времена нашего прежнего знакомства он меня знал как Шостаковского (по деду). И он не сразу догадался, с кем разговаривает, но когда я ему объяснил, то всё прояснилось, и мы с радостью встретились.

В Аргентине очень много диаспор: немецкая, итальянская, еврейская, армянская, арабская и другие. И каждая имеет свои черты и направление своей работы. Аргентину создали иностранцы, от которых для работы требовали только одно – знание языка. Все говорили, коверкая язык (украинцы и белорусы тоже). Например, говорили: „Брось в босуру". „Босура" – это мусор по-испански, то

есть испанские слова говорили на русский лад. Уже младшее поколение говорило на более чистом испанском.

Наша семья общалась и с сотрудниками Посольства СССР: они были интересными людьми, как будто с другой планеты. Например, секретарем по культуре был Дмитрий Дьяконов. Он гораздо старше меня, но мне, девятнадцатилетнему, с ним было интересно беседовать. А мама и бабушка просто работали в посольстве, преподавали испанский, английский языки. Консулом был Валерьян Гончаров, который позже сказал, что наши документы на выезд лежали в ящике до 1955 г., и спасибо им, что мы не поехали в 1948 г.

Когда в 1953 г. умер Сталин, впечатление было такое, что в советском посольстве стоял гроб. Огромные очереди, и мы, все клубные, дежурили с повязками, охраняли порядок. Но ночью, когда возвращались в клубы, то полиция ловила тех, кто был с повязками, и мы вынуждены были прятаться. Аргентинские власти считали, что так они препятствуют распространению коммунизма. Кстати, клубным советским гражданам было запрещено вступать в партию, а те, кто состоял в компартии, вынуждены были выйти. Это решение провело Посольство СССР, чтобы не было впечатления, что коммунисты руководят этими клубами.[60] Но тем самым Компартия Аргентины была ослаблена.

В посольстве демонстрировали советские фильмы („Петр I", „Иван Грозный", „Кубанские казаки", „Каменный цветок" и другие), и мы представляли СССР как страну совершенно не похожую на Аргентину. И, когда приехали сюда, у меня было впечатление, что это другая планета. Мы вообще не знали других стран. Перед нашим отъездом в Аргентине был всемирный кинофестиваль, на

[60] По аргентинским законам иммигранты не имели права участвовать в политической деятельности. Если полиция задерживала иммигранта-коммуниста и узнавала о его советском гражданстве, то появлялись основания для обвинения Москвы во вмешательстве во внутренние дела Аргентины. ЦК КПА принял специальное постановление о необходимости сдать партийные билеты тем лицам, которые приняли советское гражданство. Последнее, однако, не исключало продолжение коммунистической деятельности бывших членов КПА.

который прибыли и артисты из Советского Союза. В это время приехали такие великие исполнители как Давид Ойстрах и Татьяна Николаева[61]. А на шахматный турнир приехали советские шахматисты во главе с Ботвинником[62]. Мне посчастливилось быть гидом по Буэнос-Айресу и переводчиком у Татьяны Николаевой, теплое знакомство с которой я поддерживал и в Советском Союзе.

В 1955 г. в Буэнос-Айресе проходила промышленная выставка СССР. В отделе, где представлялись рояли и музыкальные инструменты, я работал переводчиком. Все должности (охраны, переводчиков, дружинников) были заняты членами клубов. В Буэнос-Айресе было много бывших советских граждан, которые переехали в Аргентину после войны, так называемые, „перемещенные лица". Мы с ними на этой выставке всё время сталкивались. Они приходили и говорили: „Вы что, не понимаете, что там происходит?"; о лагерях говорили. А мы их считали фашистами. У меня есть фотография, на которой на этой выставке я стою рядом с президентом Х. Пероном. А через неделю или две начались антипероновские волнения. Мы даже дежурили ночью на выставке, потому что бомбили: бросали с самолетов бомбы, а выставка была в центре, недалеко от президентского Розового Дома. Вскоре Перона свергли, но мы к тому времени уже уехали в Советский Союз.

Был в Буэнос-Айресе и такой случай: я подошел к телефону, чтобы позвонить домой. И слышу по-русски разговор между двумя прохожими. Они говорят, что завтра пресс-конференция, там будет старик, и „можно будет организовать это дело". А в это время И. Эренбург[63] летел в Чили, чтобы вручить орден Пабло Неруде[64], и остановился в Буэнос-Айресе. Должна была состояться его

[61] Скрипач Д. Ойстрах и пианистка Т. Николаева побывали в Аргентине в 1954 г.

[62] Имеется в виду первый советский чемпион мира по шахматам Михаил Ботвинник.

[63] Эренбург Илья (1891–1967) – известный советский писатель.

[64] Пабло Неруда (1904–1973) – чилийский поэт, лауреат Нобелевской премии по литературе 1971 г. В 1953 г. получил Международную Сталинскую премию.

пресс-конференция, а эти молодые люди хотели совершить какую-то провокацию или даже убить его. И я оттуда позвонил Дьяконову и по телефону ему все рассказал. Тот ответил: „Спасибо", – а на завтра отменили эту конференцию.

Среди членов клубов я не замечал сильных различий между белорусами и украинцами. Мне кажется, что члены организаций знали, кто украинец, а кто белорус по языку, на котором общались эти люди. Старшее поколение украинцев говорило на украинском языке, а белорусы – на белорусском, русском языке. Собственно русских эмигрантов (кроме нашей семьи) в клубах я никого не могу вспомнить. Только Елизавету Спиридонову, учительницу русского языка, которая тоже потом переехала в СССР и умерла в Москве. Она единственная, кто в клубах хорошо знал русский язык.

Среди белорусов самым значимым был Трофим Ляшук[65]: он работал с моим дедом в Славянском комитете и в свое время являлся членом Компартии Аргентины. Из-за этого он подвергался репрессиям со стороны аргентинских властей и долгие годы находился в заключении. По приезду в СССР он, по-моему, в первый или во второй год умер от гриппа… Известен был и Антон Драмазонек[66], который очень долго сидел в тюрьме.

В клубах было много и литовцев, и тем из них, кто вернулся в Литву, власти предоставили в Вильнюсе квартиры в одном доме. То есть они жили вместе и друг друга поддерживали. А украинцы

---

[65] Трофим Назарович Ляшук (1902–1962) – известный деятель белорусской диаспоры в Аргентине. Член КПА. До 1940 г. являлся секретарем профсоюза работников мясной промышленности в Аргентине. В 1946-1949 гг. главный редактор газеты „Наш голос" и председатель „Союза белорусских культурных организаций". Арестован аргентинской полицией в 1949 г. С 1954 г. в СССР. Жил в г. Высокое.

[66] Антон Драмазонек (Драмачонек) (?– после 1967) – известный деятель белорусской диаспоры в Аргентине. Участник профсоюзного движения в Аргентине (входил в руководство профсоюза работников деревообрабатывающей промышленности). Генеральный секретарь Славянского союза в Аргентине в 1946–1949 гг. Арестован аргентинскими властями. С середины 1950-х гг. в СССР (жил на территории УССР в Донбассе).

и белорусы, что было ужасно, должны были вернуться по месту рождения. Представьте, люди жили в громадном Буэнос-Айресе, а должны были вернуться в послевоенную белорусскую или украинскую деревню. Мой знакомый Дмитрий Окулик[67] рассказывал: у них спрашивали, зачем вы сюда приехали? Голодная деревня, а они с чемоданами, с шубами (хотя переселенцы были небогатыми людьми).

В Аргентине известна была украинская семья Троц: отец сидел в тюрьме (он был тоже в Славянском комитете), а дочка – Мария – была очень просоветски настроена. Мы знали, что она может рассказать в советском посольстве все, о чем говорим. Например, на той выставке нас созвали и стали нарекать, что мы неправильно делаем то-то и то-то. И все знали, что это Мария передала. Когда желавшие переехать в СССР осуществили эту свою мечту, многим не понравилась их новая страна. Ведь для советской пропаганды главное было вывезти, и чтобы во всех газетах было написано, что такая большая реэмиграция. А что дальше будет, никого не интересовало. Многие реэмигранты стали просится назад, и Мария была в числе первых, кто вернулся в Аргентину.

Наша семья воспринимала всё в СССР с пониманием. Было поставлено условие, что местом проживания не может быть Москва и Ленинград; определили нас в Минск. Из увиденного поражало многое: и хорошее, и плохое. Кроме того, нас окружили очень хорошие люди, и взрослые, и молодежь. Студенты приходили посмотреть, как выглядят люди „оттуда", потому что „оттуда" до этого никого не видели.

Когда я ездил в Аргентину в 1992 г., уже после распада Советского Союза, в клубах сохранялись прежние порядки. Они даже просили у Посольства СССР „разрешения" праздновать 7 Ноября с красными флагами. Посольство сказало: „Пожалуйста, кто Вам мешает?". У меня была беседа в клубе Максима Горького с правле-

[67] Дмитрий Юстинович Окулик (1929–1994) – активный участник клуба им. М. Горького. В 1956 г. вместе с родителями переехал в СССР. Преподавал в Институте иностранных языков (г. Минск). В 1991 г. вернулся в Аргентину.

нием. И были горячие споры: один из членов важно говорил с акцентом на испанском языке, что произошла контрреволюция в России, но придет момент, когда народ возьмет опять власть, выйдет на улицу. Я спросил: „Кто мешал Вам уехать туда пятнадцать лет назад, если Вы так считаете? Вам нравилось больше в Аргентине жить, чем там? Почему Вы хотите, отсюда пророча, чтобы у нас снова была резня и междоусобица?". Мне в ответ: „Так что же мне сейчас делать: я белорус, а моя жена украинка? Так что, нам разводиться надо?" Я рассмеялся: „Я знаю белоруса женатого на тайванке, но они не разводятся". Кстати, затем меня пригласили конфиденциально на квартиру, где был совсем другой разговор с людьми, которые понимали, что происходит. Я говорил: „Не забывайте, кто Вы по происхождению". Мне рассказывали, как старый папа моего собеседника, умирая, говорил: там, под Лидой, сейчас очень дешевые земли, надо там нам купить земли. Он бредил, а сын даже не знает, где эта Лида. Я, когда приехал сюда, говорил в Обществе „Радзіма",[68] что не надо посылать рекламу, как здесь хорошо жить. А посылайте больше учебников по истории Беларуси, географии, чтобы они в Аргентине знали, откуда родом. Важно это, а не то, где они живут. Потому что очень много жизней было сломано лживой пропагандой.

24 апреля 2010 г.

Антоний Григорьев

Мой отец – Дмитрий Иванович Григорьев (1889–1965) – был русский офицер, хотя хотел стать юристом. В Петрограде он закончил Михайловское артиллерийское училище, принимал участие

[68] „Таварыства па культурным сувязям з суайчыннікамі за мяжой «Радзіма»" – созданная в Минске в 1964 г. организация на базе Белорусской секции комитета за возвращение на Родину. Поддерживала связи с просоветскими эмигрантами-белорусами, проводила среди них пропагандистскую работу. В своей деятельности руководствовалась постановлениями советских союзных и республиканских коммунистических органов.

в Первой мировой войне. Затем он в Михайловском артиллерийском училище преподавал (это уже было, когда в столице наблюдался революционный хаос).

В качестве офицера или специалиста он был послан красными на юг, где заболел, и его положили в лазарет. В боевых действиях он не участвовал: этот лазарет захватили белые, и затем отца вывезли в Константинополь. В Константинополе собралось много русских, работы не было, делать нечего. Это было где-то в 1920 г., и уже тогда отец понял, что назад в Россию пути нет. Как и многие, из Константинополя отец уехал в Берлин. Затем он узнал, что в Праге в Карловом университете открылся русский факультет, где преподавалось русское право. Он решил осуществить свою мечту стать юристом, и в 1924 г. окончил этот университет.

Все это время моя мама находилась в России: она в Саратове преподавала беспризорным (это кошмар). Отец установил контакт с супругой, но надо было найти способ, чтобы она выехала из России. Знакомые врачи придумали болезнь, которую якобы нужно лечить в Швейцарии. Так она покинула Родину, и родители встретились в Праге. А при НЭПе выехала и вся семья мамы – 7 человек.

Я родился в 1924 г. в Праге, но затем семья переехала в Сербию, где мы прожили с 1927 по 1930 г. Мой дядя Сергей к этому времени переехал в Аргентину, где хорошо устроился. Отец в феврале 1930 г. переехал в Буэнос-Айрес, где получил место в электрической компании. А мама со мной приехали в Буэнос-Айрес 17 сентября 1930 г. Жили мы скудно, в одной комнатке. Отец затем работал переводчиком в Отделе по борьбе с коммунизмом,[69] и там прочел то, что русские белые не читали.[70]

---

[69] Sección Especial de Represión del Comunismo – Специальный отдел по борьбе с коммунизмом при аргентинской полиции. В первую очередь боролся с КПА, а также преследовал прокоммунистический Союз украинских и белорусских рабочих организаций (СУБРО), действовавший в Аргентине в п. пол. 1930-х гг.

[70] П. Шостаковский вспоминал о том, как Д. Григорьев предлагал ему почитать „Как закалялась сталь” – советскую книгу, взятую в библиотеке полицейского управления.

Русская дворянская колония в Аргентине разделилась на „пораженцев" (те, кто считал, что в предстоящей войне большевицкая Россия лучше бы проиграла) и „оборонцев" (считали, что Россия должна быть единой). Существовала и партия младороссов, которые выдвигали идею о необходимости власти царя при большевицких Советах (младороссы – все „оборонцы"). Из наших газет самой стабильной был „Русский в Аргентине", который издавал Сергей Иванович Стапран (он – бывший эсер)[71]. Предвиделась война, и „Русский в Аргентине" превратился в защитника России.

Когда немцы напали на Россию, я лично выступил в газете с призывом прекратить распри и защищать Родину. У нас были хорошие отношения со священником Константином Изразцовым, и в какой-то газете было напечатано, что будет молебен в православной церкви. Все подумали, что он будет за победу русского оружия. А во время молебна услышали, что „о падении Советской власти". Не говорили открыто: „За немцев!", а – „О падении Советской власти". Во время молебна многие вышли из церкви: я прислуживал священнику и тоже вышел. Кто покинул молебен, собравшись, договорились встретиться в греческой церкви, и после условились, что будем основывать патриаршую церковь.

Во время войны появился Славянский комитет. Я вычитал где-то, что Сталин объединяет славян. Пришел Дмитрий Иванович к Стапрану: вот, что нам надо! Во главе славянского комитета вначале был Юрий Николаевич Волконский, но он отошел. Хотели председателем сделать отца, но он работал когда-то переводчиком в полиции. А в Оливосе жил Павел Шостаковский: ни к кому не ездил, держался в стороне, но в конце войны с Погодиным издавал „Terra rusa" (по-испански). И П. Шостаковский стал во главе Славянского комитета.

---

[71] П. Шостаковский о Д. Григорьеве говорит как о единственном сотруднике, сумевшем удержаться в „Русском в Аргентине" и помещавшем время от времени там свои статьи.

В то время организовывали белорусские и украинские библиотеки. Например, „Луцкевичи”[72] собирались по субботам, танцевали, и водку пили. Их клуб находился в районе улицы Галиция – проспекта Сан-Мартин. Это был просторный аргентинский дом – зала, патио, потом еще зала, кухня, комнаты. Там была организована целая артель по пошиву одежды. Коммунистическая партия хотела, чтобы всё, что идет на помощь СССР, должно идти и на пользу партии. Многие с этим были не согласны, и произошел в этих библиотеках раскол[73]. Он был не формальный, но вполне реальный.

У „Луцкевичей” я преподавал в хоре: пели в основном русские народные песни. В клубе было много и украинцев. Из активных членов клуба можно вспомнить Трукшина – он из Литвы (Труксинас, так правильно звучит фамилия), Казимир Рыжий и Семен Горбашевич (пели „Вниз по матушке, по Волге”). Очень активной была Екатерина Дмитриевна Саливончик: она работала в польском банке (Casa opeki), и содействовала установлению связей этого банка с Советским Союзом.

После войны члены помощи Родине посещали советские корабли, которые заходили в Буэнос-Айрес (помнится, корабль „Тбилиси” („Тифлис”) еще до начала войны заходил). Потом многие отсюда поехали в Советский Союз, но встретили их там сурово…[74]

11 августа 2010 г.

Bibliografia

Gosudarstvennyy arkhiv Rossiyskoy Federacyi. F. P5826 (Russkiy obshchevoinskiy soyuz (ROVS)) [Государственный архив Российской Федерации. Ф. P5826 (Русский общевоинский союз (РОВС)].

[72] Имеется ввиду „Белорусская библиотека им. И. Луцкевича”.

[73] „Белорусская библиотека им. И. Луцкевича” последовательно выступала против вмешательства в политическую деятельность в Аргентине на стороне КПА.

[74] Тысячи белорусов и украинцев реэмигрировали из Аргентины на родину в 1956 г., но условия жизни в СССР были намного хуже, чем представлялось переселенцам.

Con los Ejércitos de Europa, Retorna la Cruz a Rusia, Dice Mons. Izrastoff, „Deutjche la plata zeitung" 1941, 2 de noviembre.

Primer Congreso Eslavo Latino-Americano, Buenos Aires 1943.

Altayev, *Pochemu SSSR „ne lubiat",* „Zveno" 1940, nr 11, s. 6–9 [Алтаев, *Почему СССР „не любят"*, „Звено" 1946, nr 11, с. 6–9].

Belorusskiy gosudarstvennyy arkhiv-muzey literatury i iskusstva. Fond Antona Korshuna [Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства. Фонд Антона Коршуна].

G.P.U. gromit religiju, „Russkij w Argientinie" 1938, 15 janwaria, s. 1 [*Г.П.У. громит религию*, „Русский в Аргентине" 1938, 15 января, с. 1].

Dierżawy, Rossija i emigracya, „Russkij w Argientinie" 1938, 12 fiewrala, s. 3 [*Державы, Россия и эмиграция*, „Русский в Аргентине" 1938, 12 февраля, с. 3].

Dnieprov I., *Protiw Sowietow ili protiw Rosii?,* „Russkij w Argientinie" 1940, 10 fievrala, s. 2 [Днепров И., *Против Советов или против России?*, „Русский в Аргентине" 1940, 10 февраля, с. 2].

Zaszczyta russkogo jazyka, „Russkij w Argientinie" 1938, 19 fievrala, s. 3 [*Защита русского языка*, „Русский в Аргентине" 1938, 19 февраля, с. 3].

Impierskij put' – istoriczeskaja sud'ba Rossii, „Russkij w Argientinie" 1939, 19 awgusta, s. 2 [*Имперский путь – историческая судьба России,* „Русский в Аргентине" 1939, 19 августа, с. 2].

Kak duraczat tiomnych ludiej, „Russkij w Argientinie" 1939, 19 avgusta, s. 7 [*Как дурачат темных людей*, „Русский в Аргентине" 1939, 19 августа, с. 7].

Karrik V., *Rossija i SSSR,* „Russkij w Argientinie" 1938, 19 marta, s. 3 [Каррик В., *Россия и СССР*, „Русский в Аргентине" 1938, 19 марта, с. 3].

Kostach M., *Nas nie prowiedietie,* „Nowaja Gazieta" 1939, 29 oktiabria, s. 3 [Костах М., *Нас не проведете*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3].

Kublitskaja M.A., *Russkaja pieriodiczeskaja pieczat' w XX wiekie,* „Kadietskaya pierieklichka" 2007, nr 78, s. 136–180 [Кублицкая М.А., *Русская периодическая печать в Аргентине в XX веке*, „Кадецкая перекличка" 2007, nr 78, с. 136–180].

M.R., *„Ukrainska Gazeta"– „Nevtralna",* „Svitlo" 1946, 11 sichnia, s. 5 [М.Р., *„Українська Газета" – „Невтральна"*, „Світло" 1946, 11 січня, с. 5].

Mosiejkina M.N., *„Oboroncy" i „porażency": problema nrawstwiennogo wybora russkoj emigracyi w Latinskoj Amierike w gody Wtoroj Mirowoj wojny,* „Latinskaja Amierika" 2011, nr 8, s. 69–80 [Мосейкина М.Н., *„Оборонцы" и „пораженцы": проблема нравственного выбора русской эмиграции в Латинской Америке в годы Второй мировой войны*, „Латинская Америка" 2011, nr 8, с. 69–80].

Mosiejkina M.N., *Diejatielnost' sowietskich antifaszystskich komitietow po ukriepleniju solidarnosti I swiaziej s narodami Latinskoj Amieriki v 1941–1956 gg.,* Moskwa 1986 [Мосейкина М.Н., *Деятельность советских антифашистских комитетов по укреплению солидарности и связей с народами Латинской Америки в 1941–1956 гг.,* Москва 1986].

Mosiejkina M.N., *Pieczat' i izdatielskoje dieło russkoj emigracyi w stranach Latinskoj Amieriki w 1940–1970-e gg.,* „Istoriczeskije, filosofskije, politiczeskije I juridiczeskije nauki, kulturołogija i iskusstwowiedienije. Woprosy tieorii i praktiki" 2011, nr 6 (12), ch 2, s. 132–138 [Мосейкина М.Н., *Печать и издательское дело русской эмиграции в странах Латинской Америки в 1940-1970-е гг.*, „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики" 2011, nr 6 (12), ч. 2, с. 132–138].

N.S., *K godowszczhinie Pobiedy*, „Zveno" 1946, nr 11, s. 3 [Н.С., *К Годовщине Победы*, „Звено" 1946, nr 11, с. 3].

Osipow K., *Naszy wielikije priedki,* Buenos Aires 1945 [Осипов К., *Наши великие предки*, Буэнос-Айрес 1945].

Pawszyje borcy za swobodu, „Novaya Gazeta" 1939, 29 oktiabria, s. 3 [*Павшие борцы за свободу*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3].

Parchevskiy K.K., *W Paragwaj i Argientinu,* Pariż 1936 [Парчевский К.К., *В Парагвай и Аргентину. Очерки Южной Америки*, Париж 1936].

Pik M., *Eshcho molchit Rossiya,* „Russkiy v Argentinie" 1938, 2 apriela, s. 2 [Пик М., *Еще молчит Россия*, „Русский в Аргентине" 1938, 2 апреля, с. 2].

Pismo G.M. Kisielewskogo, „Nasza strana" 1950, 8 ijula, s. 8 [*Письмо Г.М. Киселевского,* „Наша страна" 1950, 8 июля, с. 8].

Prijom priedstawitielej pieczati, „Zveno" 1946, nr 15, s. 38 [*Прием представителей печати*, „Звено" 1946, nr 15, с. 38].

Rudenko A.V., *Obszczestwienno-politiczeskaja i kulturnaja diejatelnost progressiwnych biełorusskich emigrantow w Argientinie (1925–1955 gg.)*, Moskva 1975 [Руденко А.В., *Общественно-политическая и культурная деятельность прогрессивных белорусских иммигрантов в Аргентине (1925-1955 гг.)*, Москва 1975].

Russkij Centr pomoszczi rodinie, „Zveno" 1945, nr 6–7, s. 40. [*Русский Центр помощи родине,* „Звено" 1945, nr 6–7, с. 40].

Swietłanow N., *O znaczenii pobiedy dla Sowietskogo Sojuza,* „Zveno" 1946, nr 11, s. 5 [Светланов Н., *О значении победы для Советского Союза,* „Звено" 1946, nr 11, с. 5].

Soobszczenije o dwiżenii solidarnosti s SSSR w Argientinie, Mieżdunarodnaja solidarnost' trudiaszczichsia, Moskwa 1962, s. 394 [*Сообщение о движении*

солидарности с СССР в Аргентине, Международная солидарность трудящихся, Москва 1962, с. 394].

Sycewicz R., *Pust' „barabaniat" sami dla siebia,* „Novaya Gazeta" 1939, 29 oktiabria, s. 3 [Сыцевич Р., *Пусть „барабанят" сами для себя,* „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 3].

Tolmaczowa G., *Russkost',* „Russkij w Argientinie" 1938, 2 apriela, s. 2 [Толмачева Г., *Русскость*, „Русский в Аргентине" 1938, 2 апреля, с. 2].

F.SH., *Sowietskije tankiery w Buenos Ajresie,* „Zweno" 1946, nr 8, s. 37–39 [Ф.Ш., *Советские танкеры в Буэнос-Айресе,* „Звено" 1946, nr 8, с. 37–39].

Czestwowanije sowietskogo torgowogo priedstawitielstwa, „Zveno" 1946, nr 11. s. 39 [*Чествование советского торгового представительства,* „Звено" 1946, nr 11, с. 39].

Szabelcau S.V., *Biełarusy u Argientinie: gramadskaja dziejnasc' i reemigracya u SSSR (1930-1960-ya gg.) Zbornik dakumientau i uspaminau,* Minsk 2009 [Шабельцаў С.В., *Беларусы ў Аргенціне: грамадская дзейнасць і рээміграцыя ў СССР (1930-1960-я гг.) Зборнік дакументаў і ўспамінаў,* Мінск 2009].

Sziriajew F., *K woprosu o slijanii żurnała „Zwieno" s gazietoj „Nasz Gołos",* „Zwieno" 1947, nr 24. s, 4 [Ширяев Ф., *К вопросу о слиянии журнала „Звено" с газетой „Наш Голос"*, „Звено" 1947, nr 24, с. 4].

Szyszka B., *Krokodiłowy slozy,* „Nowaja Gazieta" 1939, 29 oktiabria, s. 2 [Шишка В., *Крокодиловы слезы*, „Новая Газета" 1939, 29 октября, с. 2].

Szostakowskij P.P. *Put' k prawdie,* Minsk 1960 [Шостаковский П.П. *Путь к правде,* Минск 1960].

Russian white emigrants in Argentina: „from monarchy to stalinism" (1930–1940)

The article reveals the evolution of the views of white émigrés in Argentina to the Soviet Union in 1930–1940. The author describes the characteristic duality of perception of the pre-war USSR, which was caused, on the one hand, by the aversion to the communist regime, and, on the other hand, by a patriotic attitude towards the homeland. The main content of the study is devoted to the period of World War II, when some Russians in Argentina began to collaborate with the USSR agents. The fact of participation in pro-Soviet actions indicated that these white émigrés stood for the foreign policy of the USSR, which was personified by I. Stalin. The article substantiates the idea that Russians in Argentina fell into a position of dependence on the Kremlin, which led to

the fact that the communists exploited them. The author comes to the conclusion that trampling over their ideals led white émigrés to disappointment and tragedy: pro-Soviet white émigrés in Argentina turned out to be outcasts in the Russian environment and, for ideological reasons, many of them could not ingratiate themselves with Soviet diplomats and pro-communist Belarusians and Ukrainians.

Keywords: Russians in Argentina, pro-Soviet organizations in Buenos Aires, World War II, slavic movement, the cult of Stalin's personality, soviet propaganda

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.207-224

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210610

Data przesłania: 30.05.2021
Data akceptacji: 26.06.2021

Дзіяна Радулевіч

Дзяржаўная ўстанова «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь»
dianaolegovna@bk.ru
https://orcid.org/0000-0001-8316-3347

Сацыяльна-дэмакратычны рух у Рэспубліцы Беларусь: станаўленне і развіццё

Ruch socjaldemokratyczny w Republice Białoruś: powstanie i rozwój

Artykuł jest oparty na studium dokumentów przechowywanych w Archiwum Narodowym Republiki Białoruś. Do tej pory historycy nie zajmowali się analizą materiałów dokumentalnych dotyczących rozwoju ruchu socjaldemokratycznego na Białorusi. Dokumenty przechowywane w archiwum państwowym pozwalają wypełnić tę lukę w historiografii narodowej.

Artykuł dotyczy powstania (odrodzenia) ruchu socjaldemokratycznego w Republice Białorusi na początku lat 90. XX w., celów i zadań stojących przed socjaldemokratami białoruskimi w tym okresie. Trudności, przyczyny sukcesu i porażki tego ruchu wymagają głębszego, obiektywnego i wieloaspektowego badania naukowego. Dlatego w niniejszym artykule niewiele wspomina się o skutkach i konsekwencjach działań białoruskich socjaldemokratów.

2 marca 1991 r. ogłoszono utworzenie Białoruskiej Socjaldemokratycznej Gromady (BSDG). Głównymi celami tej partii były: stworzenie humanitarnego, demokratycznego społeczeństwa opartego na wieloaspektowej gospodarce i różnorodnych strukturach partyjnych; ochrona prawna i socjalna osoby pracującej; ustanowienie zasad wolności, sprawiedliwości społecznej i solidarności; odrodzenie podstaw duchowości, zdrowych, popularnych zasad życia, takich naturalnych wartości ludzkich jak rodzina, dom, dobrosąsiedztwo, ciężka praca; osiągnięcie i obrona niezależności politycznej Białorusi jako równoprawnego członka wspólnoty europejskiej i międzynarodowej; zminimalizowanie skutków katastrofy w Czarnobylu, poprawa sytuacji ekologicznej w Republice. Aby

osiągnąć swoje cele, BSDG planowała działać w sposób demokratyczny, wykorzystując cywilizowane metody.

Później, w 1994 r., podpisano porozumienie o utworzeniu stowarzyszenia sił demokratycznych „Wiasna-94" między przedstawicielami partii i ruchów politycznych, organizacji społecznych, zawodowych i religijnych Republiki Białorusi. Inicjatorem była BSDG. Głównym celem stowarzyszenia było stworzenie warunków politycznych do demokratycznego przejścia od systemu totalitarnego do demokratycznego państwa prawa. Stowarzyszenie opierało się na następujących zasadach: budowa suwerennego państwa białoruskiego, status wolny od broni jądrowej i niewchodzenie Białorusi do bloków wojskowych; przestrzeganie praw obywateli.

1 czerwca 1995 r. na III Zjeździe BSDG na przewodniczącego partii wybrano M.W. Statkiewicza, który później odegrał aktywną rolę w rozwoju ruchu socjaldemokratycznego w Białorusi.

Na posiedzeniu komitetu wykonawczego Rady Centralnej BSDG w dniu 20 lipca 1995 r. podjęto decyzję o utworzeniu Związku Socjaldemokratycznego (SDS) jako bloku wyborczego w przededniu wyborów do Rady Najwyższej Republika Białoruś XIII kadencji. Głównym zadaniem SDS było zjednoczenie zasobów materialnych, organizacyjnych i ludzkich w celu realizacji podstawowych zadań statutowych, a także wdrożenie pilnych reform gospodarczych; ochrona praw pracowniczych; zapewnienie rzeczywistego prawa obywateli do pracy, bezpłatnej edukacji i opieki medycznej; stworzenie efektywnego systemu samorządu lokalnego z bezpośrednim wyborem kierowników; rozwój samorządności kolektywów pracy, udział pracowników w zarządzaniu produkcją; stworzenie systemu pełnoprawnego zabezpieczenia emerytalnego; wzmocnienie praworządności i stabilności w państwie, zapewnienie bezpieczeństwa obywateli. SDS zadeklarował swoje przywiązanie do zasad światowej demokracji socjalnej: wolności, sprawiedliwości, równości i solidarności.

Słowa kluczowe: ruch socjaldemokratyczny, współpraca, partia polityczna, Republika Białoruś

Артыкул напісаны на аснове вывучэння дакументаў, якія захоўваюцца ў Дзяржаўнай установе «Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь» (НАРБ). Да гэтага часу гісторыкі не звярталіся да аналізу дакументальных матэрыялаў аб развіцці сацыял-дэмакратычнага

руху ў Беларусі. Дакументы, якія захоўваюцца ў НАРБ, даюць магчымасць запоўніць гэты прабел у айчыннай гістарыяграфіі.

2 сакавіка 1991 г. на І ўстаноўчым з'ездзе БСДГ было абвешчана аб яе стварэнні. На з'ездзе было падкрэслена, што БСДГ з'яўляецца пераемнікам традыцый Беларускай Сацыялістычнай Грамады (1902–1918 гг.) і Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі (1918–1924 гг.), а таксама належыць да супольнасці партый, якія аб'ядналіся ў Прагрэсіўны Альянс, і знаходзяцца ў апазіцыі да рэжыму прэзідэнта РБ Лукашэнка А.Г.

У І з'ездзе БСДГ удзельнічалі 140 дэлегатаў з г. Мінска і ўсіх абласцей РБ. Акрамя таго, у працы з'езда ўдзельнічалі прадстаўнікі ўжо створаных грамадскіх арганізацый і палітычных партый, вядомыя грамадскія дзеячы, пісьменнікі і паэты як з Беларусі, так і блізкага замежжа, старшыня гарадскога савета БНФ Голубеў В., старшыня Сойма БНФ Пазняк З.С., каталіцкай Грамады, хрысціянскай моладзі, Сельскай і Нацыянальна-дэмакратычнай партыі Беларусі, сацыяльна-дэмакратычных партый Літвы (Юргіс Б., Назаровас А.), Латвіі (Шттэйнбергс І.Я.), Азербайджана (Абілеў К.М.), Украіны (Батюра І. В., Белавусаў А.Г.)[1], народныя пісьменнікі Беларусі Брыль Я., Быкаў В. і іншыя.

З'ездам БСДГ была створана рэдакцыйная камісія ў склад каторай уваходзілі: Вярцінскі А., Законнікаў С., Какоўка В., Гурыновіч А., Леўшуноў С., Крыжанеўскі М., Якаўлеў М. (Магілёў), Кірыленка І. (Магілёў), Івашкевіч М. (Маладзечна)[2] . Аргкамітэтам быў распрацаваны першы варыянт праекта Праграмы БСДГ, які было прапанавана абмеркаваць, а прыняць на ІІ з'ездзе БСДГ.

Асноўнымі сваімі мэтамі БСДГ ставіла: стварэнне гуманнага, дэмакратычнага грамадства на аснове шматукладнай эканомікі і разнастайнасці партыйных структур; прававую і сацыяльную ахову чалавека працы; сцвярджэнне прынцыпаў свабоды, сацы-

[1] Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ), Фонд 183, Вопіс 1, Справа 1, Л. 155.

[2] Ibidem, Л. 157.

яльнай справядлівасці і салідарнасці; адраджэнне асноў духоўнасці, здаровых, народных пачаткаў жыцця, такіх натуральных чалавечых каштоўнасцей, як сям'я, дом, добрасуседства, працалюбства; дасягненне і адстойванне палітычнай незалежнасці Беларусі як раўнапраўнага члена еўрапейскай і сусветнай супольнасці; мінімалізацыю вынікаў чарнобыльскай катастрофы, аздараўленне экалагічнай сітуацыі ў Рэспубліцы. Для дасягнення сваіх мэтаў БСДГ планавала дзейнічаць дэмакратычным шляхам, цывілізацыйнымі метадамі[3].

У заключнай частцы сваёй працы I з'езд БСДГ прыняў рэзалюцыі: «Аб адносінах да Сацыяльна-дэмакратычнай асацыяцыі», „Аб рэферэндуме", „Аб адносінах да Сацінтэрну", „Аб непрымяненні гвалту ў рашэнні палітычных пытанняў"[4]. Старшынёй партыі па выніках пасяджэння I з'езду БСДГ у 1991 г. быў абраны Ткачоў М. (1942–1992 г. н.).

На I з'ездзе БСДГ Статкевіч М.В. абгрунтаваў неабходнасць стварэння нацыянальнага войска, як гаранта суверэнітэту Беларусі і школы нацыянальнай самасвядомасці для моладзі[5]. Аднак у далейшым гэтыя прапановы па шэрагу прычын не былі рэалізаваныя.

20 снежня гэтага ж года адбыўся II з'езд БСДГ, на каторым была прынята праграма партыі і абраны старшынёй БСДГ Трусаў А.

У 1994 г. было заключана Пагадненне аб стварэнні аб'яднання дэмакратычных сіл „Вясна–94" паміж прадстаўнікамі палітычных партый і рухаў, грамадскіх, прафесійных і рэлігійных арганізацый. Галоўнай мэтай аб'яднання з'яўлялася стварэнне палітычных умоў для дэмакратычнага пераходу ад таталітарнай сістэмы да прававой дэмакратычнай дзяржавы.

Аб'яднанне грунтавалася на прынцыпах: будаўніцтва суверэннай беларускай дзяржавы, бяз'ядзерны статус і не ўваходжанне Бе-

[3] Ibidem, C. 19, Лл. 2–3.
[4] Ibidem, C. 2, Л. 172.
[5] Ibidem, C. 3, Л. 160.

ларусі ў ваенныя блокі; прыярытэт правоў грамадзян, замацаваных ва Усеагульнай дэкларацыі правоў чалавека, прынятай рэзалюцыяй 217А (III) Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый ад 10 снежня 1948 г. перад інтарэсамі дзяржавы, нацыянальных і сацыяльных груп; рэфармаванне каманднай эканомікі ў сацыяльна-рынкавую.

Асноўнымі задачамі на наступны перыяд вызначаліся: стварэнне кааліцыйнага Савета народнага даверу для ажыццяўлення вырашальных эканамічных рэформаў; правядзенне выбараў у Вярхоўны Савет не пазней вясны 1994 г. на падставе новага дэмакратычнага выбарчага закону.

Аб'яднанне дзейнічала на тэрыторыі РБ у адпаведнасці з яе заканадаўствам. Удзельнікі Аб'яднання павінны былі ўстрымлівацца ад неканструктыўнай публічнай палемікі паміж сабой і накіроўваць сваю дзейнасць на выкананне галоўнай мэты і бліжэйшых задач, сфармуляваных у пагадненні Аб'яднання. Удзельнікамі Аб'яднання маглі быць і прыватныя асобы. Аб'яднанне працавала згодна з Рэгламентам і праграмы, прынятай сумесна[6].

1 чэрвеня 1995 г. на III з'ездзе БСДГ старшынёй партыі быў абраны Статкевіч М.В.. Пазней на пасяджэнні Выканкама Цэнтральнай Рады БСДГ 20 ліпеня 1995 г. было прынята рашэнне аб стварэнні Сацыял-дэмакратычнага саюза (СДС) як выбарчага блока напярэдадні выбараў у Вярхоўны Савет РБ трынаццатага склікання. У склад СДС ўвайшлі: БСДГ, Беларуская партыя працы, Беларуская партыя жанчын „Надзея „ (БПЖ „Надзея"), Партыя ўсебеларускага адзінства і згоды, Партыя здаровага сэнсу, Партыя народнай згоды[7].

---

[6] Ibidem, С. 4, Лл. 11–15; ibidem, Л. 22; ibidem, Л. 9; ibidem, Л. 4; ibidem, Лл. 6–7; ibidem, Лл. 1–2.

[7] Ibidem, Л. 4.

Старшынёй СДС стаў Л.Н. Сячко, а яго намеснікамі Л.В. Лойка і А.С. Кароль[8]. Першапачатковым вынікам яго працы стала стварэнне ў Парламенце дэпутацкай фракцыі „Саюз працы" ў колькасці 18 дэпутатаў.

Галоўнай задачай дзейнасці СДС з'яўлялася аб'яднанне матэрыяльных, арганізацыйных і кадравых рэсурсаў для сумеснай рэалізацыі палітычнымі партыямі сацыял-дэмакратычнага накірунку сваіх статутных задач, а таксама: садзейнічанне выхаду РБ з эканамічнага крызісу пры справядлівым размеркаванні нягод пераходнага перыяду паміж усімі пластамі грамадства; правядзенне наспелых эканамічных пераўтварэнняў; абарона правоў наёмных работнікаў; гарантаванне рэальнага права грамадзян на працу, бясплатную адукацыю і медыцынскае абслугоўванне; стварэнне эфектыўнай сістэмы мясцовага самакіравання з прамым выбарам кіраўнікоў; развіццё самакіравання працоўных калектываў, удзел працоўных у кіраванні вытворчасцю; стварэнне сістэмы паўнавартаснага пенсійнага забеспячэння; умацаванне правапарадку і стабільнасці ў дзяржаве, забеспячэнне бяспекі грамадзян[9].

Найважнейшай сумеснай палітычнай акцыяй блока сталі выбары ў мясцовыя Саветы дэпутатаў. Партыі блока не толькі ўзгаднілі спісы патэнцыйных кандыдатаў па акругах, але і дамовіліся аб стварэнні агульных выбарчых штабоў і сумеснай агітацыйнай і мабілізацыйнай працы ў інтарэсах іх кандыдатаў. Менш за ўсіх з удзельнікаў блока вылучыла кандыдатаў БПЖ „Надзея", так як гэтая партыя практычна не мела афіцыйна зарэгістраваных рэгіянальных арганізацый. Больш за ўсё кандыдатаў (174) вылучыла БСДП (НГ), з якіх былі зарэгістраваныя 122 кандыдата[10].

У склад СДС магла б увайсці любая палітычная партыя, прафесійнае і грамадскае аб'яднанне, якое стаяла на сацыял-дэмакра-

[8] Ibidem, Лл. 1–2.
[9] Ibidem, Л. 10.
[10] Ibidem, Лл. 23–25.

тычнай платформе. Удзельнікі СДС з'яўляліся самастойнымі юрыдычнымі асобамі, што выкладалася ў Дадатку да Дэкларацыі „Аб стварэнні і прынцыпах СДС"[11].

СДС дэкларавaў сваю прыхільнасць прынцыпам сусветнай сацыял-дэмакратыі: свабода, справядлівасць, роўнасць і салідарнасць[12]. СДС выступаў за: умацаванне дзяржаўнага суверэнітэту РБ за кошт будаўніцтва адносін з іншымі дзяржавамі на прынцыпах раўнапраўя і добрасуседства[13]; справядлівае размеркаванне цяжару пераходнага перыяду паміж усімі пластамі насельніцтва; эфектыўнае выкарыстанне нацыянальных багацяў на карысць кожнага члена грамадства; права грамадзян на працу, бясплатную адукацыю і медыцынскае абслугоўванне; удзел працоўных у кіраванні вытворчасцю; паўнавартаснае пенсійнае забеспячэнне[14]. СДС выступаў таксама за непрыняцце любых формаў палітычнага экстрэмізму. Сваім метадам называлі паслядоўнае, адказнае за лёс краіны і яе народа рэфармаванне ўсіх сфер жыцця грамадства. Гэтыя тэзісы былі абвешчаныя ў Дэкларацыі СДС „Аб стварэнні і прынцыпах СДС" ад 25 ліпеня 1995 г.[15].

Для правядзення арганізацыйных мерапрыемстваў быў сфарміраваны Каардынацыйны камітэт[16]. Так, пасля 25 ліпеня 1995 г. прыём у СДС ажыццяўляў непасрэдна ён. Дзейнасць Каардынацыйнага камітэта вызначалася яго Рэгламентам, які быў прыняты ўпаўнаважанымі прадстаўнікамі палітычных партый, прафесійных і грамадскіх аб'яднанняў[17]. Да кампетэнцыі Каардынацыйнага камітэта, згодна з іх з Рэгламентам, адносілася: захаванне арыгінала Дэкларацыі „Аб арганізацыі і прынцыпах СДС", складу Каардына-

[11] Ibidem, Лл. 8–9.
[12] Ibidem, С. 5, Л. 6.
[13] Ibidem, С. 6, Лл. 34–37.
[14] Ibidem, С.7, Л. 4; ibidem, С. 8, Лл. 6–7; ibidem, С. 9, Л. 55; ibidem, Лл. 8–9.
[15] Ibidem, Лл. 10–13.
[16] Ibidem, С. 5, Л. 66.
[17] Ibidem, Л. 4.

цыйнага камітэта і іншай дакументацыі СДС; ўнясенне неабходных змяненняў у склад Каардынацыйнага камітэта; узгадненне пазіцый, прыняцце рашэнняў і каардынацыя дзейнасці членаў па ўсіх пытаннях дзейнасці СДС; кантроль выканання рашэнняў Каардынацыйнага камітэта членамі СДС; стварэнне рабочых камісій СДС па асобных напрамках дзейнасці; прадстаўленне агульных інтарэсаў членаў СДС і выступ ад яго імя ў сродках масавай інфармацыі; іншыя пытанні, звязаныя з дзейнасцю СДС[18].

Каардынацыйны камітэт фармаваўся з паўнамоцных прадстаўнікоў членаў СДС (па 3 ад кожнага члена). Змены ў склад паўнамоцных прадстаўнікоў членаў СДС ўносіліся Каардынацыйным камітэтам па пісьмовай просьбе членаў СДС. У склад Каардынацыйнага камітэта СДС ўваходзілі: Д.П. Булахаў (Партыя ўсебеларускага адзінства і згоды – ВАГА); Н.У. Кійко (БСДГ); А.С.Кароль (Партыя народнай згоды – ПНЗ); П.К. Краўчанка (БСДГ); Л.В. Лойка (ПНЗ); Л.Н. Сечка (ПНЗ); М.В. Статкевіч (БСДГ); І.Б. Турцэвіч (ВАГА); А.Л. Ярковіч (ВАГА)[19].

Праца Каардынацыйнага камітэта праходзіла ў выглядзе пасяджэнняў паўнамоцных прадстаўнікоў усіх членаў СДС. Пасяджэнні з'яўляліся адкрытымі і праводзіліся па меры неабходнасці па ініцыятыве членаў СДС. Абмеркаванне пытанняў парадку дня праходзілі ў выглядзе свабоднай дыскусіі. Па рашэнні Каардынацыйнага камітэта з прадстаўнікамі СДС маглі стварацца рабочыя камісіі па асобных накірунках дзейнасці[20]. Арганізацыйнае забеспячэнне пасяджэння Каардынацыйнага камітэта ўключала ў сябе: вызначэнне даты і месца правядзення пасяджэння; падрыхтоўку праектаў парадку дня і рашэнняў; вядзенне пасяджэння і яго пратаколу; афармленне рашэнняў і рассылка іх членам СДС; інфармаванне грамадскасці аб выніках пасяджэння праз сродкі масавай інфармацыі[21].

[18] Ibidem, Л. 16.
[19] Ibidem, Л. 23.
[20] Ibidem, С. 6, Лл. 36–40.
[21] Ibidem, Лл. 23–25.

4 ліпеня 1995 г. Пастановай Каардынацыйнага камітэта СДС было прынята рашэнне: прызнаць паўнамоцтвы прадстаўнікоў членаў СДС, кандыдатуры якіх прапанаваны паўнамоцнымі органамі партый-членаў СДС; зацвердзіць Рэгламент Каардынацыйнага камітэта СДС[22]. Таксама пры Каардынацыйным камітэце быў створаны Інстытут палітычных саветнікаў і сфарміраваны рабочы апарат СДС. БДСГ ў СДС прадстаўлялі старшыня партыі Статкевіч М.В. і яго наместнікі Краўчанка П. і Кійко М.

Так, 4 жніўня 1995 г. адбылося пасяджэнне Каардынацыйнага камітэта СДС, на якім было вырашана стварыць рабочую групу з членаў Каардынацыйнага савета (М. Кійко, Л.В. Лойка, А. Ярковіч) па выпрацоўцы асноўных напрамкаў дзейнасці СДС і структуры іх апаратнага забеспячэння; стварыць рабочую камісію на чале з Булахавым Д. па юрыдычным, арганізацыйным, тэхнічным забеспячэнні стварэння выбарчага блока[23]. Тэрмін дзеяння СДС быў неабмежаваным. Аднак сваю дзейнасць маглі спыніць з дапамогай рашэння Каардынацыйнага камітэта[24].

9 верасня 1995 г. у г. Мінску адбыўся IV пазачарговы з'езд БСДГ, на якім прысутнічаў 141 дэлегат[25]. На з'ездзе было прынята рашэнне прыняць удзел у стварэнні выбарчага блока СДС; зацвердзіць Палажэнні аб выбарчым блоку; М.В. Статкевічу даручалася ад імя БСДГ падаць заяву ў Цэнтрвыбаркам аб рэгістрацыі выбарчага блока[26].

Асноўнымі тэзісамі перадвыбарчай праграмы у мясцовыя Саветы дэпутатаў кандыдатаў ад СДС з'яўляліся: адрадзіць сістэму народнага мясцовага самакіравання; ператварыць мясцовыя Саветы дэпутатаў з дэкаратыўнага прыкладання выканаўчай улады

[22] Ibidem, Л. 24.

[23] Ibidem, Лл. 20–26.

[24] Ibidem, С. 7, Л. 54.

[25] Ibidem, С. 9, Лл. 14–16.

[26] Ibidem, С. 7, Лл. 49–53; ibidem, Лл. 49–53; ibidem, Лл. 47–48; ibidem, С. 8, Лл. 56–64.

ва ўплывовыя структуры, здольныя самастойна адстойваць рэальныя інтарэсы грамадзян; стварыць канкурэнцыю дзеючай уладзе; прадэманстраваць беларускім грамадзянам гатоўнасць і здольнасць членаў палітычных партый рэальна змагацца за іх інтарэсы; стварыць агульнарэспубліканскае аб'яднанне дэпутатаў усіх узроўняў, якія прытрымліваюцца дэмакратычных поглядаў, для арганізацыі сумеснай працы[27].

У выпадку абрання прадстаўнікоў партый СДС у мясцовыя саветы яны павінны былі ініцыяваць наступныя пытанні:

У сферы размеркавання і рэалізацыі мясцовых бюджэтаў: выключыць фінансаванне за кошт мясцовых бюджэтаў агульнадзяржаўных праграм; дамагчыся права кантролю мясцовымі Саветамі законнасці расходавання бюджэтных сродкаў і выкарыстання дзяржаўнай уласнасці ў інтарэсах грамадзян; забяспечыць эканамічнае і рацыянальнае расходаванне сродкаў мясцовых бюджэтаў, выключыць рэалізацыю папулісцкіх праграм у шкоду медыцынскаму забеспячэнню і рашэнні іншых сацыяльна-бытавых праблем грамадзян на мясцовым узроўні; распрацаваць і прыняць рэгіянальныя праграмы прыцягнення інвестыцый у эканоміку і стварэння новых працоўных месцаў;

У задавальненні сацыяльных і бытавых патрэб грамадзян: ўзмацніць уплыў мясцовых органаў кіравання на працэс павышэння заработнай платы і своечасовасць яе выплаты; дамагацца ўвядзення часовага мараторыя на павышэнне аплаты за камунальныя і іншыя бытавыя паслугі, а таксама на транспарт (і іншыя) да прывядзення ўзроўню даходаў насельніцтва ў адпаведнасць з узроўнем кошту жыцця; адмовіцца ад платных медыцынскіх паслуг у дзяржаўных медыцынскіх установах; прыцягнуць да вырашэння мясцовымі Саветамі сацыяльных пытанняў грамадзян замежных партнёраў партый сацыял-дэмакратычнага накірунку і нацыянальных спонсараў; разгарнуць на мясцовым узроўні маштабныя сацыяльныя міжна-

[27] Ibidem, C.7, Л. 56.

родныя праекты; ініцыяваць вяртанне сацыяльных ільготаў усім катэгорыям малазабяспечаных грамадзян; узяць пад асабісты кантроль ход жыллёвага будаўніцтва, а гэтак жа добраўпарадкаванне і асвятленне дваровых і вулічных тэрыторый, капітальны і касметычны рамонт дамоў[28].

Партыі СДС лічылі неабходным вырашаць пастаўленыя задачы ў цесным узаемадзеянні з прадстаўнікамі ўсіх палітычных і грамадскіх рухаў краіны, якія падзяляюць іх погляды[29].

Згодна з Пастановай Савета Выбарчага блока СДС № 1 ад 6 верасня 1995 г. было прынята рашэнне: зацвердзіць спіс кандыдатаў у дэпутаты Вярхоўнага Савета РБ ад выбарчага блока для перамоваў з іншымі ўдзельнікамі выбарчай кампаніі па пытанні размеркавання акругаў; даручыць Статутнай камісіі СДС пачаць юрыдычнае афармленне неабходных дакументаў для рэгістрацыі кандыдатаў адзінага спісу выбарчага блока СДС; выканаўчым органам БСДГ, ПНЗ, ВАГА ў тэрмін да 10 кастрычніка 1995 г. прадаставіць у Статутную камісію неабходныя звесткі пра кандыдатаў; у тэрмін да 14 кастрычніка таго ж года выканаўчым органам партый-удзельнікаў забяспечыць падрыхтоўку наступных дакументаў: даведкі аб членстве кандыдата ў партыі, даведкі аб наяўнасці ў акрузе рэгіянальнай арганізацыі партыі, выпіскі з Статута партыі аб парадку стварэння рэгіянальных арганізацый, заявы кандыдатаў; 16 кастрычніка ў 12.00 правесці пасяджэнне Савета Выбарчага блока па вылучэнні кандыдатаў у дэпутаты; даручыць ПНС арганізацыйна забяспечыць правядзенне пасяджэнне Савета[30].

На аснове СДС 1 кастрычніка 1996 г. было праведзена пасяджэнне Круглага стала „Аб узаемадзеянні ўдзельнікаў Круглага стала ў давыбарах дэпутатаў Вярхоўнага і мясцовых Саветаў дэпу-

[28] Ibidem, С. 8, Лл. 56–64.
[29] Ibidem, С. 9, Лл. 68–72.
[30] Ibidem, Лл. 1–2.

татаў РБ**”**, на якім прынялі ўдзел: Аграрная партыя (Гіруць М.І.), Беларуская асацыяцыя журналістаў (А.В.Груздовіч), Беларуская сялянская партыя (Лугін Я.М.), Беларуская партыя жанчын „Надзея” (В.Т.Палявікова), Беларуская партыя зялёных (Е.Г. Церахаў), Беларуская партыя працы (А. Бухвостаў), БСДГ (М.В. Статкевіч), Беларуская хрысціянска-дэмакратычная партыя (Л.С. Пеціна), Беларускі Кангрэс дэмакратычных прафсаюзаў (Г.А. Быкаў), Беларускі народны фронт (Л.П. Баршчэўскі), Беларускі рэспубліканскі Фонд падтрымкі дэмакратычных рэформаў імя Льва Сапегі (А.Л. Завадскі), Беларускі ПЭН-цэнтр (К.Р. Шэрман), Беларускі Хельсінкскі камітэт (Т.С. Процька), Беларускае аб’яднанне прыхільнікаў агульначалавечых каштоўнасцяў (Ю.А. Бурутин), Усебеларускі клуб выбаршчыкаў (В.К. Гудзееў), Аб’яднаная грамадзянская партыя (С. Багданкевіч), Згуртаванне беларусаў свету „Бацькаўшчына” (А.І. Сурмач), Партыя ўсебеларускага адзінства і згоды (Д.Н. Булахаў), Партыя здаровага сэнсу (В.І. Звернік), Камуністычная партыя Беларусі (В.М. Новікаў), Партыя народнай згоды (Г.С. Таразевіч), Патрыятычны рух „Беларускае згуртаванне вайскоўцаў” (А.В. Станкевіч), Рух за тэрытарыяльнае самакіраванне (Н.Н. Бусцюк), Экалагічная партыя (М.Е. Фрыдлянд)[31].

Грунтуючыся на прынятай Круглым сталом **„**Дэкларацыі аб прынцыпах ўзаемадзеяння ўдзельнікаў выбарчых кампаній і рэферэндумаў**”** удзельнікі Круглага стала прапанавалі палітычным партыям і грамадскім рухам, якія ўдзельнічаюць у Круглым стале: разгледзець пытанні ўзаемадзеяння ў працэсе правядзення давыбараў дэпутатаў Вярхоўнага і мясцовых Саветаў дэпутатаў РБ; дамовіцца аб вылучэнні адзіных кандыдатаў па астатніх акругах па выбарах дэпутатаў Вярхоўнага Савета РБ і мясцовых Саветаў РБ; на працягу дзесяці дзён правесці кансультацыі і выпрацаваць адзіныя падыходы па прапанаваных кандыдатурах; даручыць каардынацыю гэтай дзейнасці кіраўнікам партый, якія падпі-

[31] Ibidem, С. 17, Л. 39.

салі Дэкларацыю а таксама арганізацыйнаму камітэту Круглага стала[32].

1 кастрычніка 1996 г. быў апублікаваны „Зварот да грамадзян і Вярхоўнаму Савету РБ ад удзельнікаў Круглага стала „ [33] і „Зварот да дэпутатаў Вярхоўнага Савета РБ ад удзельнікаў Круглага стала"[34], у якіх патрабавалася: стварыць адмысловую дэпутацкую камісію з уключэннем у яе спецыялістаў па праверцы гаспадарчай дзейнасці Кіравання справамі Прэзідэнта, фірмы „Торгэкспа", фонду М. Эсамбаева, а таксама фондаў, створаных пад эгідай Прэзідэнта Лукашэнкі; падаць даручэнне Генеральнаму пракурору аб узбуджэнні адміністрацыйнай вытворчасці супраць кіраўніка справамі Прэзідэнта І. І. Ціцянкова за супрацьдзеянне ў праверцы Кіравання справамі з боку Кантрольнай палаты; прыняць Пастанову аб незаконнасці дзеянняў Прэзідэнта і службовых асоб па прыцягненню сродкаў з прадпрыемстваў, грамадзян і сродкаў „ценявой" эканомікі, накіраваных на ўмацаванне рэжыму асабістай улады Лукашэнка, а таксама на правядзенне рэферэндуму[35].

Удзельнікі Круглага стала заклікалі дэпутатаў Вярхоўнага Савета „*праявіць грамадзянскую мужнасць і працягнуць дзейнасць па аднаўленні законнасці ў краіне*"[36]. Са свайго боку Круглы стол гарантаваў сваю падтрымку ў справе барацьбы з карупцыяй і злачыннасцю.

У падтрымку Круглага стала 19 кастрычніка 1996 г. па ініцыятыве палітыкаў і грамадскіх дзеячаў Беларусі ў Менску прайшоў Нацыянальны кангрэс у абарону Канстытуцыі, супраць дыктатуры.

У Рэзалюцыі Нацыянальнага Кангрэсу „У абарону Канстытуцыі, супраць дыктатуры!" патрабавалася: падтрымліваць патрабаванні ўдзельнікаў Круглага стала партый і рухаў Беларусі па закон-

[32] Ibidem, Л. 40.
[33] Ibidem, Л. 13.
[34] Ibidem, Л. 14.
[35] Ibidem, С. 19, Л. 160.
[36] Ibidem, С. 20, Л. 45.

наму адхіленню ад улады А.Г. Лукашэнка; падтрымаць створаную удзельнікамі Круглага стала Грамадзкую кантрольную камісію па забеспячэнню законнасці ў ходзе правядзення рэферэндуму і выбараў дэпутатаў усіх узроўняў; рэкамендаваць удзельнікам Круглага стала стварыць Грамадскі эканамічны савет па распрацоўцы праграмы выхаду з эканамічнага крызісу, якая магла б у будучыні стаць асновай дзейнасці ўрада народнага даверу; стварыць грамадска-грамадзянскую камісію па расследаванні злачынстваў кіруючага рэжыму супраць Канстытуцыі і народа (старшынёй абраць Ю. Захаранку); падтрымаць Вярхоўны Савет РБ як гарант законнасці і канстытуцыйнасці ў краіне[37].

Адным з праектаў Кангрэса з'яўляўся Кансультацыйна-каардынацыйны Савет дэмакратычных сілаў[38] з мэтай: кансалідацыі дэмакратычных сіл, правядзення кансультацый і выпрацоўкі агульных рашэнняў па напрамках палітычнага і грамадскага жыцця краіны, каардынацыі сумесных дзеянняў, выканання рашэнняў, рэзалюцыі і платформы прынятай на Кангрэсе.

У склад Савета ўваходзілі прадстаўнікі палітычных партый і грамадскіх арганізацый, якія з'яўляліся заснавальнікамі і асноўнымі арганізатарамі Кангрэса ў колькасці 7 чалавек: першапачатковы склад Савета ўключаў прадстаўнікоў БНФ „Адраджэнне", Аб'яднанай грамадзянскай партыі (АГП), БСДГ, незалежных прафсаюзаў (працоўнага руху), урадавых арганізацый, грамадзянскай ініцыятывы „Хартыя – 97". На пасяджэннях Савета маглі ўдзельнічаць па 2 прадстаўніка ад партый і грамадскіх арганізацый, якія ўваходзяць у склад Савета, з адным вырашальным голасам. Прадстаўнікі арганізацый, якія не ўвайшлі у склад Савета, маглі ўдзельнічаць у працы ў якасці назіральніка з дарадчым голасам. Пасяджэння Савета праводзяцца не радзей 1 разу ў месяц. Пры неабходнасці, па ініцыятыве 2 членаў Савета, пасяджэнні маглі быць пазачарговымі.

[37] Ibidem, Л. 15.
[38] Ibidem, Л. 19.

Пасяджэння Савета праводзіліся ў адпаведнасці з планам. БНФ, АГП, БСДГ мелі права вета на рашэнні, што прымаюцца[39].

Пад назвай БСДГ партыя праіснавала да 29 чэрвеня 1996 г., калі аб'ядналася з Партыяй народнай згоды (ПНС), у выніку чаго атрымала новую назву Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя (Народная Грамада) – БСДП (НГ), пад якім праіснавала да 24 чэрвеня 2005 г.[40].

У 1997 г. быў выдадзены „Зварот БСДП (НГ) да партый, грамадскіх рухаў і арганізацый-удзельнікаў Кангрэсу дэмакратычных сіл"[41], які прапаноўваў скліканне Канстытуцыйнага сходу на II З'ездзе БСДП (НГ). Адным з аргументаў з'яўляўся адказ ад маючых адбыцца прэзідэнцкіх выбараў або непрызнанне іх, у выпадку правядзення па недэмакратычных правілах, айчынай і замежнай дэмакратычнай грамадскасцю[42].

12 красавіка 1997 г. адбыўся II З'езд БСДП (НГ), на якім быў абмеркаваны шэраг пытанняў, якія тычацца тактыкі і стратэгіі беларускіх сацыял-дэмакратаў. У працы II З'езду БСДП (НГ) прынялі ўдзел 114 дэлегатаў, якія прадстаўлялі 127 рэгіянальных арганізацый БСДП (НГ). У якасці гасцей прысутнічалі 10 дэлегацый: ад Сацінтэрну і брацкіх сацыял-дэмакратычных партый Усходняй і Заходняй Еўропы. У тым ліку: Германіі, Швецыі, Польшчы, Украіны, Літвы, Латвіі, Эстоніі, Расіі.

II З'езд БСДП (НГ) зацвердзіў канцэпцыю дзейнасці партыі, прыняў палітычную заяву, у якой прапанаваў свой варыянт выхаду з канстытуцыйнага і палітычнага тупіка: скліканне Вярхоўнага Савета (ВС) у поўным складзе і Канстытуцыйнага сходу у складзе: 200 дэпутатаў ВС, 60 кандыдатаў у дэпутаты, якія занялі першыя месцы ў выбарах 24 лістапада 1996 г., па 70 прадстаўнікоў ад прэзідэнта і ўдзельнікаў Круглага стала палітычных партый апазіцыі.

---

[39] Ibidem, Л. 20.
[40] Ibidem, С. 18, Лл. 75–80.
[41] Ibidem, Л. 1.
[42] Ibidem, С. 19, Лл. 46–56.

II З'езд БСДП (НГ) паказаў, што аб'яднанне БСДП (НГ) і ПНЗ адбылося. Было вырашана, што еўрапейская сацыял-дэмакратыя будзе мець справу выключна з БСДП (НГ)[43].

Пазней БДСП (НГ) і СДС прымуць актыўны удзел ў стварэнні і падтрымке палітычных кантактаў Беларусі з еўрапейскімі краінамі ў тым ліку.

СДС і БСДП (НГ) працягваюць сваю працу і ў нашы дні. Гэта падкрэсліваюць падзеі пасля прэзідэнцкіх выбараў 9 жніўня 2020 г.

На заканчэнне варта дадаць, што СДС вёў міжнароднае супрацоўніцтва. Так, напрыклад, у перыяд з 27 па 28 студзеня 1997 г. палітычным цэнтрам **„**Усход-Захад**"** была арганізавана ў г. Мінску серыя афіцыйных і неафіцыйных сустрэч беларускіх і шведскіх сацыял-дэмакратаў. У складзе шведскай дэлегацыі з калегамі з РБ сустрэліся: Коні Фрыдрыхсан, генеральны сакратар Еўрапейскага форуму, лідэр фракцыі сацыялістаў у Еўрапарламенце; Гунар Лассінаці, прэзідэнт Міжнароднага цэнтра імя Улафа Пальме; Матс Элафсан, мэнаджар ўсходнееўрапейскіх праграм Міжнароднага цэнтра імя Улафа Пальме. Перш за ўсё, госці з Швецыі сустрэліся з старшынёй БСДП (НГ) Статкевічам М.В. і членамі выканкама БСДП (НГ)[44]. Пазней шведскія сацыял-дэмакраты ў нефармальнай абстаноўцы гутарылі з журналістамі газеты **„**Згода**"**. Па выніках візіту быў намечаны шэраг сумесных мерапрыемстваў шведскіх і беларускіх сацыял-дэмакратаў. У прыватнасці, вырашана ажыццявіць абмен афіцыйнымі дэлегацыямі, а таксама арганізаваць міжнародную канферэнцыю па пытаннях агульнаеўрапейскай бяспекі[45].

Дэталёвы аналіз наяўных у архіўным фондзе дакументаў паказаў малую эфектыўнасць працы СДС пры іх настойлівай актыўнасці. Пытанні аб цяжкасцях, выніках, поспехах і няўдачах патрабу-

[43] Ibidem, C. 18, Л. 23.
[44] Ibidem, C. 10, Лл. 12–20.
[45] Ibidem, C. 18, Лл. 1–9.

юць больш дасканалага, аб'ектыўнага, шматбаковага навуковага даследвання.

Бібліяграфія

Dzâržaŭnaâ ustanova „Nacyânal'ny Arhìŭ Rèspublìkì Belarus'" (NARB), Fond 183, Vopìs 1, Sprava: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 17, 18, 19, 20 [Дзяржаўная ўстанова „Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь" (НАРБ), Фонд 183, Вопіс 1, Справа: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 17, 18, 19, 20].

Social-democratic movement in the Republic of Belarus: formation and development

The article is based on the study of documents stored in the State Institution «National Archive of the Republic of Belarus». Until now, historians have not turned to the analysis of documentary materials about the development of the Social Democratic Movement in Belarus. The documents stored in the state archive make it possible to fill this gap in the national historiography.

This article deals with the creation (revival) of the social-democratic movement in the Republic of Belarus in the early 90s of the XX century, the goals and tasks facing the Belarusian social-democrats in that period of time. The difficulties, the reasons for success and failure need a deeper, objective and multi-faceted scientific study. Therefore, this article makes little mention of the results and consequences of the activities of the Belarusian Social Democrats.

So, on March 2, 1991, at the First Constituent Congress of the Belarusian Social-Democratic Community, its creation was announced. The main goals of the BSDG were: the creation of a humane, democratic society based on a multi-faceted economy and a variety of party structures; legal and social protection of the working person; the establishment of the principles of freedom, social justice and solidarity; the revival of the foundations of spirituality, healthy, popular principles of life, such natural human values as family, home, good neighborliness, hard work; achieving and defending the political independence of Belarus as an equal member of the European and international community; minimizing the results of the Chernobyl disaster, improving the environmental situation in the Republic. To achieve its goals, the BSDG planned to act in a democratic way, using civilizational methods.

Later, in 1994, an agreement was signed on the creation of the association of democratic forces «Viasna-94» between representatives of political parties and movements, public, professional and religious organizations of the Republic of Belarus. The initiator was the BSDG. The main goal of the association was to create political conditions for a democratic transition from a totalitarian system to a democratic state governed by the rule of law. The association was based on the following principles: the construction of a sovereign Belarusian state, a nuclear-free status and the non-entry of Belarus into military blocs; the priority of citizens ' rights.

On June 1, 1995, at the Third Congress of the BSDG, M. V. Statkevich was elected chairman of the party, who would later take an active role in the development of the social democratic movement of Belarus.

Later, at a meeting of the executive committee of the Central Council of the BSDG on July 20, 1995, it was decided to create the Social Democratic Union (SDS) as an electoral bloc on the eve of the elections to the Supreme Soviet of the Republic of Belarus of the thirteenth convocation. The main task of the SDS was to unite material, organizational and human resources for the joint implementation by the political parties of the Social-Democratic direction of their statutory tasks, as well as to promote the recovery of the Republic of Belarus from the economic crisis with a fair distribution of the hardships of the transition period among all segments of society; implementation of urgent economic reforms; protection of the rights of employees; ensuring the real right of citizens to work, free education and medical care; creation of an effective system of local self-government with direct choice of managers; development of self-government of labor collectives, participation of workers in the management of production; creation of a system of full-fledged pension provision; strengthening of law and order and stability in the state, ensuring the safety of citizens. The SDS declared their commitment to the principles of world social democracy: freedom, justice, equality and solidarity.

Key Words: Social Democratic movement, cooperation, political party, Republic of Belarus

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.225-240

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210611

Data przesłania: 02.03.2021
Data akceptacji: 12.04.2021

Joanna Wasiluk
Uniwersytet Warszawski
j.wasiluk@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-8994-8177

Функционирование англицизмов в русских рекламных текстах (на примере женских глянцевых журналов)

Funkcjonowanie anglicyzmów w rosyjskich tekstach reklamowych (na przykładzie czasopism dla kobiet)

W niniejszym artykule, analizując teksty reklamowe publikowane w magazynach kobiecych, skupiliśmy uwagę na anglicyzmach, które wykorzystywane są, aby przyciągnąć uwagę czytelników. Na podstawie zebranego materiału, którego przykłady przytoczono w pracy, można wyciągnąć wiele wniosków dotyczących rodzajów zapożyczeń, które stanowiły cel analizy. Należy stwierdzić, że założenia, jakie realizuje tekst reklamowy, w dużej mierze zależą od odbiorcy docelowego. Dobór określonych środków językowych, w szczególności leksykalnych, w tym anglicyzmów, które w sposób efektywny będą oddziaływać na świadomość czytelnika, uzależniony jest właśnie od odbiorcy, co potwierdza przeprowadzona analiza materiału leksykalnego.

Słowa kluczowe: reklama, anglicyzmy, tekst reklamowy, struktura i funkcje reklamy

В настоящее время реклама является неотъемлемым элементом нашей действительности. На улице, в общественном транспорте, во всех СМИ потенциальным потребителям предлагаются разнообразные товары и услуги. Реклама словно сыщик из *Бременских*

музыкантов, поджидает нас чуть ли не каждом углу, что находит свое отражение в ежегодном приросте рекламного рынка России.

Учитывая весь спектр явлений, касающихся рекламы, и интерес, который она вызывает среди ученых из разных областей науки, т. е. социологов, психологов, экономистов, лингвистов и др., многие исследователи стали считать ее искусством и наукой одновременно, так как «в ней эффективно соединяются информация и знания, полученные из гуманитарных наук (науки о поведении человека), с мастерством и творчеством коммуникативных искусств (литература, драматическое искусство, театр, графика, фотография и т. д.) с целью мотивирования, видоизменения или усиления чувств, убеждений, мнений и поведения потребителя»[1].

Искусством ее называют те, кто за основу берут, прежде всего, «эстетичность» рекламы (определение М.М. Бахтина), ее близость к культуре[2]. Эверетт Деннис, известный специалист в области СМИ, считает, что «реклама, как позитивное явление в жизни нашего общества, помогает культуре созревать и развиваться»[3].

В настоящее время, любой человек является действенным участником культурного поля, занятого рекламой, что не зависит от его личных пристрастий, так как „главной чертой рекламы как феномена культуры является амбивалентность, которая проявляется в подчинении сознания субъекта вне присущих ему желаний. Реклама как бы заставляет нас включать производимые ей высказывания в свой культурный горизонт. Примеров взаимного влияния культурной и рекламной сфер множество”[4]. На ценностном уровне, одним из них является рекламный персонаж, так как наблюдая за процессом его трансформации, можно фиксировать возникнове-

[1] K. Bove, U. Arens, *Sowriemiennaja riekłama. Tworczestwo w sostawlenii riekłamnych tiekstow*, Moskwa, 1995, s. 6.

[2] E.B. Kurganowa, *Igrowoj aspiekt w sowriemiennom irekłamnom tiekstie*, Woroneż, 2004, s. 7, http://www.evartist.narod.ru/text19/134.htm, [dostęp: 07.09.2019].

[3] È. Dènnis, Dž. Mèrill, *Biesiedy o mass-media*, Moskva, 1997, s. 310.

[4] E.B. Kurganowa, *Igrowoj aspiekt...*, s. 7–8.

ние любых новомодных идей и увлечений различных социальных групп в обществе. Выступая в роли типичного представителя референтной группы он становится образцом для подражания[5].

Рекламу с искусством сближает еще и то, что она представляет другой мир, более идеальный, так как „от рекламы... не требуется реализма. Задавая высокие нравственные стандарты, она порождает особое позитивное мышление. Пусть человек несовершенное, противоречивое, иррациональное существо, но он верит, что есть другой, идеальный мир, в котором жизнь строится по внятным, правильным законам"[6].

В свою очередь, создание идеальной действительности является творческим процессом, который во многом затмевает собой то, что реклама – часть бизнеса, тем самым рекламе присущи черты, отличающие истинное произведение искусства, – мастерство и профессионализм создателя, выявляющиеся в творческом процессе[7].

Сближение рекламы и искусства рассматривается также через призму взаимодействия рекламы и журналистики, принимая последнюю за своего рода искусство. Общность журналистской и рекламной сфер определяется прежде всего комплексом функциональных задач, которые оба вида коммуникации реализуют на едином информационном пространстве, в рамках единых информационных потоков. Основными из них являются[8]:

1) информативность (или познание действительности), так как деятельность журналиста и рекламиста связана с участием в информационном процессе и имеет целью устранение неопределенности знания у получателя сообщения о каком-либо предмете;

2) аксиологичность (ценностная ориентация), т. е. соотнесение реального объекта с ценностями различных сфер (эстетической, художественной, нравственной, религиозной); журналист и рекла-

---

[5] Ibidem.

[6] P. Wajl, A. Genis, *Amierikana*, Moskwa, 1991, s. 25.

[7] E.B. Kurganowa, *Igrowoj aspekt...*, s. 8.

[8] Ibidem.

мист выносят на обсуждение вопрос о ценности полученного знания о предмете, то есть отнесении его к категориям прекрасного и нравственного или, наоборот, уродливого и аморального;

3) коммуникативность, поскольку журналистика и реклама часто обращаются к одной и той же аудитории, обладающей гражданскими и потребительскими интересами. При этом обе коммуникационные сферы нацелены на создание диалогичного общения с реципиентом, которое обеспечивается за счет двустороннего движения информационных потоков.

Учитывая, что сегодня реклама является объективно востребованным обществом видом деятельности, она обладает и рядом других функций, среди которых следует выделить: информационно-воздействующую, социально-ориентирующую, экономико-стимулирующую и эстетико-просветительскую. Реализуя данные функции, реклама выполняет ряд задач, таких как: распространение знаний о товаре/услуге, его достоинствах и возможностях, о той пользе, которую получит потребитель, купив товар или воспользовавшись услугой; распространение знаний о компании, ее истории, достижениях, финансовом положении, репутации, ее руководителе, партнерах и клиентах и др.[9].

Следует отметить, что в настоящее время многие исследователи основной функцией рекламного текста считают не столько информирование потенциального потребителя о качествах товара, сколько воздействие на него. Е. В. Ромат в своих исследованиях, касающихся рекламы, различает даже силу воздействия рекламы на аудиторию и, согласно данному критерию, выделяет: жесткую рекламу, рассчитанную на краткосрочную перспективу, которая базирует на внешнем эффекте (яркость, образность), и мягкую, рассчитанную на среднесрочную и длительную перспективу[10]. Мягкая реклама,

[9] V.V. Tulupowa, *Riekłama: tieorija i praktika*, Woroneż 2011, s. 4–5, https://studfiles.net/preview/1603516/, [dostęp: 19.09.2019].

[10] E.W. Romat, *Riekłama*, Sankt-Peterburg, 2008, s. 124.

в отличие от жесткой, „создает благоприятную эмоциональную атмосферу, информируя покупателя о достоинствах товара”[11].

Конечно, существует много разных критериев и оснований, по которым можно классифицировать рекламу, однако учитывая тему настоящей статьи, мы решили сосредоточить наше внимание на печатной рекламе, адресованной, в частности, женщинам.

Как подчеркивается, „реклама в газетах и журналах по-прежнему остается одним из самых популярных средств рекламы у заказчика, несмотря на то, что активно развиваются электронные виды рекламы (телевизионная, радио-, интернет-реклама)”[12]. Рекламные объявления можно, в данном случае, разделить на прямые, имеющие традиционную структуру (рубрика, заголовочный комплекс, информационный блок, слоган, иллюстрации, купон) и те, замыкаемые в рамки. Выделяется также реклама усложненных форм (т. е. объявления, заимствующие жанры и формы подачи у журналистики как рекламное интервью, рекламный репортаж, рекламная статья и т.д.) и рубричная реклама, которая представляет собой простейшие объявления из нескольких строк (строчная реклама), оформляемые стандартно, хотя и при их подаче могут использоваться шрифтовые и нешрифтовые т. н. композиционные выделения (текст на линейках, в рамке, набранный полужирным или курсивным шрифтом и др.)[13].

Суть любого из приведенных выше рекламных объявлений составляет рекламный текст, который трактуется как каждый представленный в устной или письменной форме, заранее подготовленный текст[14]. Отмечаются две категории рекламного текста[15]:

---

[11] E.N. Sierdobincewa, *Struktura i jazyk riekłamnych tiekstow*, Moskwa 2010, s. 19, https://studfiles.net/preview/3539838/page:5/, [dostęp: 07.09.2019].

[12] W.W. Tulupowa, *Riekłama...*, s. 79..

[13] Ibidem, s. 80.

[14] O.A. Ksenzenko, *Pragmaticzeskije osobiennosti riekłamnych tiekstow*, [v:] *Jazyk SMI kak objekt miežđiscyplinarnogo issledowanija*, red. M.N. Wołodina, Moskwa, 2003, http://evartist.narod.ru/text12/16.htm, [dostęp: 19.09.2019].

[15] E.N. Serdobincewa, *Struktura i jazyk...*, s. 24..

1) текст выделенный, т. е. текст, включающий в себя все элементы, заметные с первого взгляда, которые привлекают внимание читателя;

2) текст основной, т. е. текст, включающий элементы, которые читатель должен прочитать и понять.

Рекламный текст, как правило, состоит из пяти основных элементов, таких как[16]:

1) заголовок – элемент рекламного текста, который выделяется шрифтом; его основные функции это: привлечь внимание, ввести в главную часть текста, передать интересную информацию для определенной категории потребителя и информировать, чем продукт будет полезен потребителю;

2) подзаголовок – элемент рекламного текста, содержащий важные факты, подкрепляющие информацию заголовка;

3) основной текст – элемент рекламного текста, раскрывающий подробности, в которых приводятся доказательства и объяснения; он склоняет клиента к покупке товара, разъясняет, что представляет собой продукт, чем он может быть полезен потребителю, где его можно купить и какая его цена;

4) подписи и комментарии – элементы рекламного текста, дающие дополнительную информацию о продукте или услуге;

5) слоган (рекламный лозунг) – элемент рекламного текста, стоящий в конце рекламного сообщения; он представляет собой легко запоминающуюся формулировку рекламной идеи, которая способствует привлекательности и узнаваемости продукта.

Все перечисленные элементы существенны при составлении рекламных текстов, однако важнейшую роль в смысловой структуре рекламного текста играет аргументация, так как она направлена на убеждение адресата приобрести товар, воспользоваться рекламируемой услугой и т. д. Зачастую, в качестве фактологических аргументов выступает описание тех потребительских свойств товара,

[16] Ibidem, s. 24–31.

которые должны оказаться привлекательными для потенциального покупателя (потребности и вкусы последнего обязательно учитываются рекламопроизводителем). Следовательно, в рекламном тексте используются все те языковые средства, которые подчинены цели воздействия на адресата, побуждения его к совершению действия, желательного для рекламопроизводителя[17].

Поскольку от языкового выражения рекламного текста зависит успех рекламы и его прагматический потенциал, подбор соответствующих языковых средств всех уровней языка играет очень важную роль. Особое место в этом плане отводится лексике, „обладающей, по мнению специалистов, наиболее воздействующим речевым потенциалом среди прочих языковых средств. Именно лексика формирует человеческие потребности, воздействует на чувства, желания, ценностные ориентации потребителей”[18]. Следует также иметь в виду, что существенным фактором, который обуславливает подбор соответствующих лексических средств и тем самым прагматический потенциал рекламного текста, является целевая аудитория. Она определяется как „совокупность потенциальных или существующих потребителей, принимающих покупательские решения или оказывающих на них влияние”[19].

В нашем анализе мы сосредоточились на том, с какой целью используются, среди прочих лексических средств, заимствования в тех печатных рекламах, адресатом которых являются женщины. Именно „целевая аудитория женщин количественно преобладает над всеми другими видами адресатов рекламы в популярных, не специализированных СМИ”[20].

---

[17] M.N. Kożina (red.), *Stilisticzeskij encykłopiediczeskij słovar' russkogo jazyka*, Moskwa 2006, s. 638–639, https://studfiles.net/preview/6006736/page:64/, [dostep: 07.09.2019].

[18] S.W. Iljasowa, L.P. Amiri, *Jazykowaja igra w kommunikatiwnom prostranstwie SMI i riekłamy*, Moskwa 2015, s. 21.

[19] V.V. Tulupova, *Reklama...*, s. 23.

[20] E.N. Serdobincewa, *Struktura i jazyk...*, s. 46.

Мы проанализировали материал, взятый из ежемесячников „Караван Историй" (он презентует себя как содержащий эксклюзивные материалы), и „Домашний Очаг" (русское издание американского журнала „Good Housekeeping"; социально-бытовой вид журнала) за период с января 2017 г. по декабрь 2018 г. Эти журналы являются российскими массовыми изданиями и считаются одними из наиболее доступных и популярных на рынке. В данных журналах большинство рекламных текстов касается косметических средств, последующие места занимает реклама одежды, обуви, аксессуаров, лекарственных препаратов и автомобилей для женщин.

В настоящее время, безусловно, преобладают заимствования из английского языка, т. н. англицизмы. Согласно определению С. И. Ожегова – это „слово или оборот речи в каком-нибудь языке, заимствованные из английского языка или созданные по образцу английского слова или выражения"[21]. Причину этого явления следует усматривать в англоязычных медиатекстах, которые оказывают доминирующее воздействие на мировое информационное пространство. Современный русский язык „буквально наводнен словами английского происхождения, которые проникли практически во все сферы речеупотребления"[22].

Процесс перемещения элементов из одного языка в другой касается единиц различных уровней языковой структуры – фонологии, морфологии, синтаксиса, лексики и семантики. На этом основании выделяется несколько видов заимствований, т. е. заимствование слова, заимствование фонемы, заимствование морфемы, заимствование синтаксическое или структурно-синтаксическое (влияние синтаксических конструкций на конструирование фраз), заимствование семантическое (калькирование)[23].

---

[21] S.I. Ożegow, Û.N. Szwedowa, *Tołkowyj słowar' russkogo jazyka*, Moskwa 1999, s. 25.

[22] T.G. Dobroskłonskaja, W*oprosy izuczenija mediatiekstow*, Moskwa 2000, s. 223.

[23] L.P. Krysin, *Inojazycznyje słowa w sowriemiennom russkom jazyke*, Moskwa 1968, s. 19.

В нашем анализе мы сосредоточились на заимствованных словах, так как в силу некоторых причин таких как легкость произношения, краткость, престижность, мода на определенные слова, они стали более востребованными. Среди них, в собранном нами лексическом материале, подавляющее большинство составляют имена существительные (70%), затем имена прилагательные (25%), значительно реже встречаются глаголы (3%) и наречия (2%). В этом плане существенным являются также особенности проникновения в русский язык слов, заимствованных из английского языка. Согласно научной литературе, можно выделить следующие группы заимствований[24]:

1. прямые – слова, которые встречаются в русском языке приблизительно в том же виде и в том же значении, что и в языке-оригинале, напр.: *уик-энд – выходные*; *блэк – негр*[25]; *мани – деньги*;

2. гибриды – слова, образованные присоединением к иностранному корню русского суффикса, приставки и окончания. В этом случае часто несколько изменяется значение иностранного слова-источника, напр.: *аскать* (*to ask* – просить), *крезанутый* (*crazy* – сумасшедший). Многие гибридные слова относятся к жаргонной лексике;

3. кальки – слова, которые представляют собой образование нового слова или значения путем буквального перевода соответствующей иноязычной языковой единицы, напр.: *небоскреб* (от англ. *skyscraper*), *непромокаемый* (от англ. *waterproof*);

---

[24] W.W. Winogradow, *K istorii leksiki russkogo litieraturnogo jazyka*, Moskwa 1987, s. 56–57. Примеры заимствований приводятся за: W.S. Chorolcewa, *Anglicyzmy w russkom i czeszskom jazykach: sfiery proniknowienija i sposoby adaptacyi,* „Wiestnik Adygiejskogo gosudarstwiennogo uniwiersitieta. Sierija 2: Fiłołogija i iskusstwowiedienije“, 2014, № 2, s. 107–108.

[25] Слово *негр* согласно *Толковому словарю русского языка* С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой является обозначением расовой группы и в нем нет негативной коннотации (*негр* – ‘представитель коренного населения Африки’). Однако ни в коем случае не следует говорить *negro* или *nigger* в США – эти слова допустимы в русском языке, но под запретом в английском. Политкорректным является использование слова *блэк*, которое не считается ни обидным, ни оскорбительным.

4. полукальки – слова, в которых наряду с заимствованными частями имеются исконно русские элементы, напр.: *трудоголик*, *телевидение* – от англ. *workaholic*, *television*;

5. экзотизмы – слова, которые характеризуют специфические национальные обычаи других народов и употребляются при описании нерусской действительности, напр.: *чипсы* (chips), *чизбургер* (cheeseburger);

иноязычные вкрапления – данные слова обычно имеют лексические эквиваленты, но стилистически от них отличаются и закрепляются в той или иной сфере общения как выразительное средство, придающее речи особую экспрессию, напр.: *о'кей* (ОК), *вау* (Wow!);

композиты – слова, состоящие из двух английских слов, напр.: *секонд-хенд* – магазин, торгующий одеждой, бывшей в употреблении; *видео-салон* – комната для просмотра фильмов.

В исследуемом нами материале преобладают прямые заимствования. Именно им отдается явное предпочтение, а основными способами заимствования англицизмов являются транслитерация и транскрипция. Латиница используется лишь в случае собственных названий, ср.

1. *Инновационный* ***комфорт*** *в естественном движении с 1963 г.* (обувь Ecco; ДО03_2018);

2. *Другой взгляд на* ***фитнесс*** (фитнесс клуб Xfit; ДО07_2018);

3. *Подтянутая, гладкая, сияющая кожа. Новинка. Крем с эффектом* ***лифтинга Blue Therapy*** (ДО09_2018);

4. *Первая гамма средств с* ***рекордной*** *концентрацией гиалуроновой кислоты – Revitalift* ***филлер*** (Loreal; ДО12_2018);

5. *Не покупай машину. Купи места в центре событий. Hyundai Solaris.* ***Чемпионская*** *серия* (К07_2018);

6. *Polaris – твой* ***бьюти*** *секрет* (фен; КИ06_2018);

7. *Что может бросить вызов* ***лазерным*** *процедурам?* (крем L'oreal; КИ03_2018);

8. *Erborian* ***Korean Skin Therapy****. Эксклюзивно* (ДО08_2018).

Встречаются, но в сравнительно небольшом количестве по отношению к прямым заимствованиям, также композиты, гибриды

и вкрапления, причем последние выступают в качестве морфемы и это единичные случаи, ср.

1. *Тройной* ***лифтинг-эффект****: разглаживает, подтягивает, предупреждает потерю упругости* (ДО06_2018/К05_2018);

2. ***Экспресс-маска*** *для душа* (ДО07_2018);

3. ***ОбщайTess****! Прими участие в акции от Tess! Выбери свою территорию общения и обменяй* ***Tess-коины*** *на призы!* (ДО09_2018);

4. *Черный жемчуг.* ***#лайфхак***[26] *от Полины Гагариной* (ДО06_2018);

5. ***Кастомизируйте*** *вашу помаду* (ДО05_2018);

6. ***Ваудорожник*** (автомобиль Citroën, КИ04_2018).

Хотелось бы отметить, что довольно большую группу составляют синтаксические заимствования – кальки, ср.

1. ***Чистая сенсация*** *в уходе за волосами* (‘*pure sensation*’; КИ9_2017);

2. *Наш* ***легендарный активатор*** *молодости* (‘*the legendary Youth Activating Concentrate*’; ДО03_2018);

3. *Впервые* ***крем-эксперт для Y-зоны*** (‘*Cream Expert Y-zone*’; ДО03_2018);

4. *Инновация в* ***индустрии красоты****. Впервые в линейке Mary Kay!* (‘*beauty industry*’; ДО01_2018);

5. ***Без парабенов, без силиконов, без синтетических красителей*** (‘*without parabens, silicones or artificial colours*’; ДО1_2018);

6. ***Клинически доказано*** (‘*clinically tested*’; К12_2018).

Обратим еще внимание на рекламные тексты, в которых использовалось заимствование *супер*. В самом начале оно воспринималось как заимствованная морфема, являющаяся частью слова, элементом сложений (напр. *супердевушка*, *суперигра*), но со временем она превратилась в самостоятельное слово с собственными дериватами типа *суперный*, *суперский*. Стадии развития данного слова нашли свое отражение и в рекламных текстах, ср.

---

[26] От *лайфхакинг*, англ. *life hacking* – на сленге означает «хитрости жизни», «народную мудрость» или полезный совет, помогающий решать бытовые проблемы, экономя тем самым время.

1. ***Суперсила*** *любой семьи. В наличии у дилеров по* ***суперцене****. Только до 30 июня*[27] (ДО06_2018);

2. *80% женщин подтвердили: новая тушь „****СуперОбъем****" – лучшая объемная тушь* (ДО10_2018);

3. ***Супер*** *элитный* ***бренд*** *2016 года* (Eveline Cosmetics; ДО06_2018).

Анализируя приведенные выше приемры, а также учитывая тот факт, что среди основных функциий рекламного текста, мы указали функцию воздействия, необходимо отметить здесь роль языковой игры, которая играет в этом плане существенную роль. Под феноменом языковой игры мы понимаем „творческое, нестандартное (неканоническое, отклоняющееся от языковой/стилистической/речеповеденческой/логической нормы) использование любых языковых единиц и/или категорий для создания остроумных высказываний, в том числе – комического характера"[28] при условии наличия у реципиента соответствующей коммуникативной и эмоциональной компетенции. Языковая игра проявляется практически на всех языковых уровнях: графическом, морфологическом, словообразовательном и лексическом.

В приведенных выше примерах языковая игра проявляется на уровнях: графическом и словообразовательном. Под графической игрой понимается манипулирование средствами графики, к которым относятся: буквы, знаки препинания, а также „различные приемы сокращения слов, использование пробелов между словами, прописных букв, отступов и т.п."[29], под словообразовательной подразумевается игра средствами словообразования[30], ср.

---

[27] Процесс функционального развития радиксоидов определяется двумя сценариями. Первый вариант заключается в процессе постепенного отрыва от слова суффиксоида, который становится самостоятельной единицей. Например, корнеслов супер в современном языке употребляется как самостоятельная лексическая единица.

[28] *Kultura russkoj rieczi: encykłopediczeskij słovar'-sprawocznik*, pod red. L.Û. Iwanova, A.P. Skoworodnikowa, E.N. Szirajewa i dr., Moskwa 2003, s. 802.

[29] Û.N. Karaułow (gł. ried.), *Russkij jazyk: Encykłopedija,* Moskwa 1997, s. 102.

[30] Por. E. A. Ziemskaja (otw. ried.), *Russkaja razgowornaja riecz. Fonietika. Morfologija. Leksika. Żest*, Moskwa 1983, s. 189–194.

1. ***ОбщайTess****! Прими участие в акции от Tess! Выбери свою территорию общения и обменяй* ***Tess-коины*** *на призы!*;

2. *80% женщин подтвердили: новая тушь „****СуперОбъем****" – лучшая объемная тушь*

3. ***Ва*****удорожник** (автомобиль Citroën);

4. ***Кастомизируйте*** *вашу помаду*.

Итак, на основании собранного материала, примеры которого были представлены выше, можно сделать несколько выводов. Несомненно, цели, которые преследует рекламный текст во многом зависят от целевой аудитории, что, в свою очередь, обусловлено подбором определенных языковых средств, в частности лексических.

Как нам кажется, в случае женской рекламы основными требованиями по отношению к языку являются: простота, доступность, яркость, образность, экспрессивность и информативность, что способствует убеждению адресата в исключительности товара, помогает раскрыть его „уникальные" свойства (отсюда высокая частотность употребления слова *инновационный, уникальный*), подчеркнуть преимущества по отношению к другим, приводя „доказательства" качества и его безупречности. Существенную роль играют в этом плане англицизмы, которые зачастую используются именно в качестве таких доказательств, подчеркивая положительные свойства, качества товара и его исключительность. При этом, так как знание английского языка считается престижным, копирайтеры, употребляя англоязычные слова или выражения, хотят казаться более современными и модными.

Стоит добавить, что искажение правописания, заметное в приведенных выше примерах, или „неправильный" синтаксис способствуют созданию более выразительных и успешных рекламных сообщений, так как проявлением художественной ценности рекламного текста является его способность запоминаться. Из отдельных художественных приемов, используемых автором, и складывается общая художественная ценность рекламного текста.

Запоминанию рекламного текста способствует и его структура. Место, которое занимают англицизмы на рекламной полосе, тоже, как нам кажется, не случайно и продиктовано целевой аудиторией. Мы отметили, что они размещаются в выделенном тексте, в частности в заголовках, имеющих, в основном, информативный и провоцирующий характер. Создатели рекламных текстов используют здесь вопросительные, побудительные и эмоционально окрашенные конструкции, увеличивая их воздействующий потенциал за счет применения приема обращения к адресату. В случае, когда англицизмы выступают в основном тексте, их роль сводится к информированию реципиентов о свойствах товара, и они используются в качестве терминов, подчеркивая таким образом уникальность продукта, являющегося результатом новейших исследований и разработок.

Следовательно, рассматривая рекламные тексты, необходимо учитывать особенности целевой аудитории, которой адресована реклама. На лексическом уровне это проявляется в использовании большого количества слов из области тематики, воспринимаемой как типично женская, напр. косметика, мода, здоровье. Существенную роль здесь играют англицизмы. Среди них встречаются т. н. модные слова (*бренд*, *лайфхак*), неологизмы (*ваудорожник*) и термины (*филлер*, *силикон*, *парабен*), которые в сочетании с эмоционально окрашенной лексикой превосходно выполняют прагматическую функцию. Дополнительно, заимствования типа *эксклюзивный*, *фешенебельный*, *респектабельный* способствуют восприятию продукта как чего-нибудь изысканного, исключительного, недоступного всем. Именно поэтому правильный выбор заимствований зачастую является залогом успеха рекламы.

Bibliografia

Bove K., Arens U., 1995, *Sowriemiennaja riekłama. Tworczestwo w sostawlenii riekłamnych tiekstow*, Moskwa. [Бове К., Аренс У., 1995, *Современная реклама. Творчество в составлении рекламных текстов*, Москва.]

Chorolcewa W.S., 2014, *Anglicyzmy w russkom i czeszskom jazykach: sfiery proniknowienija i sposoby adaptacyi,* "Wiestnik Adygiejskogo gosudarstwiennogo uniwiersitieta. Sierija 2: Fiłołogija i iskusstwowiedienije", № 2, s. 107–108. [Хорольцева В.С., 2014, Англицизмы в русском и чешском языках: сферы проникновения и способы адаптации, "Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение", № 2, с. 106–110.]

Dènnis È, Mèrill Dż., 1997, *Biesiedy o mass-media*, Moskwa. [Дэннис Э., Мэрилл Дж., 1997, *Беседы о масс-медиа*, Москва.]

Dobroskłonskaja T.G., 2000, *Woprosy izuczenija miediatiekstow*, Moskwa. [Добросклонская Т.Г., 2000, *Вопросы изучения медиатекстов*, Москва.]

Iljasowa S.W., Amiri L.P., 2015, *Jazykowaja igra w kommunikatiwnom prostranstwie SMI i riekłamy*, Moskwa. [Ильясова С.В., Амири Л.П., 2015, *Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы*, Москва.]

Karaulow Ju.N. (gł. ried.), 1997, *Russkij jazyk: Encykłopiedija*, Moskwa. [Караулов Ю.Н. (гл. ред.), 1997, *Русский язык: Энциклопедия*, Москва.]

Kożina M.N. (red.), 2006, *Stilisticzeskij encykłopiediczeskij słowar' russkogo jazyka*, Moskwa, https://studfiles.net/preview/6006736/page:64/, [07.09.2019]. [Кожина М.Н. (ред.), 2006, *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, Москва.]

Krysin L.P., 1968, *Inojazycznyje słowa w sowriemiennom russkom jazykie*, Moskwa. [Крысин Л.П., 1968, *Иноязычные слова в современном русском языке*, Москва.]

Ksienzienko O.A., 2003, *Pragmaticzeskije osobiennosti riekłamnych tiekstow*, [w:] *Jazyk SMI kak objekt mieżdiscyplinarnogo issledowanija*, Moskwa, http://evartist.narod.ru/text12/16.htm, [19.09.2019]. [Ксензенко О.А., 2003, *Прагматические особенности рекламных текстов*, [в:] *Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования*, Москва.]

Kultura russkoj rieczi: encykłopiediczeskij słowar'-sprawocznik, pod red. L.Û. Iwanowa, A.P. Skoworodnikowa, E.N. Szirajewa i dr., Moskwa 2003. [*Культура русской речи: энциклопедический словарь-справочник*, под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др., Москва, 2003.]

Kurganowa E.B., 2004, *Igrowoj aspiekt w sowriemiennom riekłamnom tiekstie*, Woroneż, http://www.evartist.narod.ru/text19/134.htm, [07.09.2019]. [Курганова Е.Б., 2004, *Игровой аспект в современном рекламном тексте*, Воронеж.]

Ożegow S.I., Szwedowa Û.N., 1999, *Tołkowyj słowar' russkogo jazyka*, Moskwa. [Ожегов С.И., Шведова Ю.Н., 1999, *Толковый словарь русского языка*, Москва.]

Romat E.W., 2008, *Riekłama*, Sankt-Peterburg. [Ромат Е.В., 2008, *Реклама*, Санкт-Петербург.]

Serdobincewa E.N., 2010, *Struktura i jazyk riekłamnych tiekstow*, Moskwa, https://studfiles.net/preview/3539838/page:5/, [07.09.2019]. [Сердобинцева Е.Н., 2010, *Структура и язык рекламных текстов*, Москва.]

Tulupowa W.W., 2011, *Riekłama: tieorija i praktika*, Woroneż, https://studfiles.net/preview/1603516/, [19.09.2019]. [Тулупова В.В., 2011, *Реклама: теория и практика*, Воронеж.]

Wajl P., Genis A., 1991, *Amierikana*, Moskwa. [Вайль П., Генис А., 1991, *Американа*, Москва.]

Winogradow W.W., 1987, *K istorii leksiki russkogo litieraturnogo jazyka*, Moskwa. [Виноградов В.В., 1987, *К истории лексики русского литературного языка*, Москва.]

Ziemskaja E.A. (otw. ried.), 1983, *Russkaja razgowornaja riecz. Fonietika. Morfologija. Leksika. Żest*, Moskwa. [Земская Е.А. (отв. ред.), 1993, *Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест*, Москва.]

Analysis of Anglicisms in Russian Advertising Texts (on the Example of Women's Magazines)

In this article, analysing the advertising texts published in women's glossy magazines, we focused on anglicisms that are used to attract the attention of readers On the basis of the collected material, examples of which are given in the paper, a number of conclusions can be drawn about the types of borrowings that were the aim of the analysis. It should be said that the goals pursued by the ad text largely depend on the target audience. The selection of specific linguistic means, in particular lexical ones, such as anglicisms, which will effectively affect the reader's consciousness, depends on the recipient, which is confirmed by the analysis of the lexical material.

K e y w o r d s: advertisement, anglicisms, advertisment text, structure and functions of advertisement

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.241-254

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210612

Data przesłania: 19.03.2021
Data akceptacji: 12.07.2021

Анна Котіченко
Uniwersytet Warszawski
ania.kotichenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6029-1899

Галина Гурська: (не)забута постать літературного Львова

Halina Górska: (nie)zapomniana postać literackiego Lwowa

W artykule autorka stara się zaprezentować figurę wybitnej działaczki Haliny Górskiej przez jej starania oraz inicjatywy społeczne dla dzieci. Halina Górska jest mało znaną i niedocenioną postacią w historii Ukrainy i Polski. Urodzona w Warszawie, zdobyła wykształcenie w Brukseli, zamieszkała we Lwowie, podejmując różne inicjatywy społeczne i charytatywne. Działaczkę niejednokrotnie nazywano lwowskim Korczakiem. Prace H. Górskiej:*O księciu Gotfrydzie, rycerzu Gwiazdy Wigilijnej*, *Nad czarną wodą*, *Chłopcy z ulic miasta*, *Druga brama*, *Ślepe tory*, w których pisarka opisała problemy dzieci oraz świat ich życia były niejednokrotnie publikowane w Polsce. Totalitarne systemy sowiecki i nazistowski zrobiły wszystko, by zniszczyć pamięć o pisarce. Przez lata postać Haliny Górskiej była zapomniana i niedoceniana w Ukrainie. Jednak obecnie jej działania są badane, a prace tłumaczone na język ukraiński

Słowa kluczowe: Halina Hurska, Lwów, dzieci, działalność społeczna, Przedmieście

Метою статті вважаємо репрезентацію творчого доробку діяльності перекладачки, письменниці та громадської діячки Г. Гурської, твори якої і дотепер лишаються маловідомими як українському, так і польському читачеві. Звернення до діяльності та творів Г. Гурської зумовлене й актуальністю її праць сьогодні. Вона зробила вагомий доробок у письменництві, присвятила своє життя літературній діяльності, громадській роботі, першою переклала „Щоденник" Т.Г. Шевченка, була ведучою соціальних програм на радіо, займалася благодійницькою діяльністю та допомагала дітям. Дослідники творчості Г. Гурської – Ю. Руравський та А. Уяш стверджують, що її праці не втратили свого виховного значення навіть сьогодні[12]. В Україні діяльність Г. Гурської досліджена А. Павлишиним[3].

Звертаючись до біографічних маркерів, зазначимо, що Г. Гурська народилася 1898 р. у Варшаві у родині лікаря З. Ендельмана та літераторки Ч. Брауде. З 1918 р. вона здобувала вищу освіту в Брюсселі, де вивчала соціологію, а у 1924 р. повернулася до Львова і почала займатися громадською та перекладацькою діяльністю[4].

Письменниця та журналістка А. Ковальська у своїх спогадах описувала діячку так: „Величезні чорні очі, сповнені солодкості та смутку, сяяли на блідому обличчі Галини. Сором'язлива і стурбована, при першій зустрічі з незнайомцем, вона виявляла дивовижну енергію і невичерпну силу, коли від неї вимагали обставини, які вона зазвичай створювала сама завдяки своїй пристрасній вдачі, бурхливо реагуючи на будь-яке зло і несправедливість"[5].

---

[1] J. Rurawski, *Halina Górska*, Warszawa 1968, s. 63.

[2] A. Uljasz, *O wrażliwość społeczną i tolerancję. Wartości wychowawcze w twórczości Haliny Górskiej*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2013, nr 1, s. 234.

[3] А. Павлишин , *(Не)забуті імена літературного Львова. Галина Гурська*, https://www.youtube.com/watch?v=ImhCAALXhXY [dostęp: 03.03.2021].

[4] A. Tatomir, *Halina Górska, „*Poradnik bibliotekarza" 1965, nr 7–8, s. 224.

[5] Ibidem, s. 221.

На формування поглядів та діяльність Г. Гурської значною мірою вплинула С. Семловська[6]. Саме вона замотивувала Г. Гурську до роботи з молоддю та дітьми. З 1930 р. вона працювала у притулку для безпритульних хлопчиків. Незабаром навколо неї сформувалося коло молодих людей під назвою „Союз блакитних лицарів"[7].

Родинна атмосфера в будинку Гурських у Львові також була сповнена бажання допомагати іншим: „У будинку Гурських попеременно спостерігалося піднесення і зневіра. [...] Вони ділились усім, що мали, і часто потрапляли в неприємності, однак, обидва були безпомічні, коли йшлося про них самих. На ґанку [їх будинку] завжди знаходився хтось, хто складав або збирав пакунки для безробітних або ув'язнених"[8].

З 1930 р. вона почала працювати на Львівському радіо. Вечірні етери Г. Гурської на суспільні та етичні теми, були присвячені молоді та дітям. У них громадська діячка розглядала такі важливі соціальні проблеми, як брехливість у стосунках між людьми, суспільні вади, подвійну мораль „буржуазного суспільства"[9].

До того ж у 1930-х рр. на Варшавському радіо вів передачу Я. Корчак, якого Галина вважала своїм учителем та навіть зверталася до нього за порадами та консультаціями. Просвітницькі виступи на радіо привабили до Г. Гурської широке різнонаціональне коло молоді та інтелектуалів, які узялися до благодійної діяльності. Приятелі письменниці започаткували рух Блакитних Лицарів, покликаний матеріально і психологічно допомагати львівським злидарям, дітям люмпенів. Отже, завдяки програмі „Радіо – дітям" вдалося розпочати збір коштів і речей, а помешкання Гурських стало штабом руху, де збирали посилки, речі, харчі, вели картотеки

[6] Ibidem.

[7] Ibidem.

[8] Ibidem, s. 222.

[9] О. Бартосевич, *Жінки у міжвоєнному Львові*, https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/woman-interwar-lviv [dostęp: 03.03.2021]

нужденних і переказували пожертви для близько тисячі дітей із понад 450-ти родин безробітних[10].

На Львівському радіо окрім інформаційної і розважальної роботи, відбувалися і громадські акції, які, проте, супроводжувались інтригами і скандалами. Показовою з цього погляду є справа Товариства прихильників акції „Радіо дітям". Товариство було організоване у жовтні 1932 р. і налічувало 20 членів-засновників[11]. Його метою було „сприяння акції Радіо дітям" і співпраця, завданням якої була матеріальна і моральна опіка над убогими дітьми як на теренах міста Львова і приміських гмін (арк. 11). Щодо членів товариства відділом безпеки проводилась „спецперевірка". Зокрема, Львівський міський староста 16 грудня 1932 р. під грифом „Цілком таємно" подав запит воєводському відділу безпеки щодо Г. Гурської[12].

Дозвіл на утворення Товариства було дано, але його діяльності перешкоджали конфлікти. Зокрема, у листі Львівського міського старости до відділу безпеки від 14 лютого 1934 р. йшлося про те, що Г. Галина за час головування надавала перевагу дітям передусім з єврейських родин, і не лише щодо кількості, але й щодо якості подарунків. На закиди їй вона одного разу відповіла: „Для мене немає жодної різниці, але йдеться передусім про тих, які забуті Богом і людьми"[13]. Під натиском звинувачень, під приводом поганого стану здоров'я Гурська була змушена відмовитись від головування. Після усунення її з посади було обрано нове керівництво. До його складу увійшов і чоловік Гурської – Мар'ян[14].

---

[10] В. Клювак, *З історії Львівського обласного радіо та радіожурналістики у 20-х – 70-х роках XX століття (за матеріалами Державного архіву Львівської області)*, Теле- та радіожурналістика. Збірник наукових праць, 2011, Вип. 10, с. 279.

[11] Ibidem, s. 279.

[12] Ibidem.

[13] Ibidem, s. 279.

[14] Ibidem, s. 280.

Протягом 1933 р. Товариство надало матеріальну допомогу 1 тис. найбідніших дітей на суму понад 6 тис. злотих, виділило понад 8 тис. предметів одягу і взуття, скерувало понад 200 дітей на відпочинок у літні табори. За звітний період було видано 11 тис літрів молока, 239 кг. цукру, манної та інших круп, 311 шкільних книг, багато іграшок, зошитів, олівців, пер для писання тощо. Із членських внесків та інших джерел товариство мало 5250 злотих, володіло бібліотекою у 470 томів[15].

У 1933 р. виникло об'єднання польських письменників під назвою „Передмістя" („Przedmieście"), яке проіснувало до 1937 р. Учасників кола, серед яких і Г. Гурську, об'єднувало розуміння важливості соціальної ситуації. До того ж вона продовжувала соціальну роботу, брала участь у політичних акціях, що ініційованих прогресивною гілкою інтелігенції, була активним членом Ліги захисту прав людини і громадянина, одним з організаторів Конгресу працівників культури у Львові у 1936 р. У 1933 р. разом із поетом Т. Голлендером та К. Курилюком заснувала, а потім спільно редагувала щомісячник „Сигнали" („Sygnały")[16].

У 1939-1941 рр. вона працювала у дитячому будинку і співпрацювала з редакцією журналу „Нове віднокренгі" („Nowe Widnokręgi"). Після нападу німецької армії вона кілька тижнів переховувалась, але, дізнавшись, що її чоловік хворий, повернулася додому, де у вересні 1941 р. була заарештована гестапо. У червні 1942 р. Г. Гурська розстріляна на Личаківських Пісках[17].

2.

Своїми текстами Г. Гурська намагалася звернути увагу на соціяльні проблеми дітей та підлітків. Слухачі зверталися до письменниці за порадами, розповідали свої проблеми, які вона намага-

[15] Ibidem.
[16] A. Tatomir, *Halina Górska…, ,* s. 224.
[17] J. Rurawski, *Halina Górska*, s. 7–8.

лася вирішити у прямому етері. Досвід праці з дітьми та молодими людьми став для неї інспірацією для творчої праці[18]. Тема дитинства була обрано невипадково, адже дівчинкою Г. Гурська важко переживала розлучення батьків[19].

Першу пробу пера Г. Гурська ініціювала у Львові 1925 р., коли написала гумореску *У мене є помешкання*. Однак, справжній художній дебют письменниці відбувся у 1930 р., коли вона опублікувала казку для дітей *Про королевича Ґотфріда, лицаря Різдвяної Зорі* (*O księciu Gotfrydzie, rycerzu Gwiazdy Wigilijnej*). Казка складається з дванадцяти оповідань, присвячених долі Готфріда, осиротілого спадкоємця троянця, усуненого від влади в дитинстві та ув'язненого його дядьком, принцом Джеральдом і є стилізованою під середньовічну казку. Законний правитель повернув своє панування завдяки чудодійним подіям та лицарським вчинкам та виявляючи християнське милосердя в своєму оточенні. Хлопчиком він жив серед простих людей, був пастухом. Перше видання книги проілюструвала Я. Петри-Пшибильська. Вона стилізувала обкладинку так, аби та нагадувала стару книгу, за прикладом середньовічних рукописів[20]. Книгу неодноразово перевидавали у Варшаві, 1946 р. у Нью-Йорку та 1994 р. російською мовою в Одесі. П'єсу за казкою „Про королевича Ґотфріда, лицаря Різдвяної Зорі" ставили на сцені аматорських театрів, а 1958 р. презентували у Дитячому театрі Варшави. Театр актора та ляльки у Познані ставив виставу „Цвіт аметисти" („Kwiat Ametystu") за мотивами казки Г. Гурської[21].

У 1931 р. був опублікований черговий роман письменниці *Над чорною водою* (*Nad czarną wodą*), присвячений дітям та підліткам

---

[18] О. Бартосевич, *Жінки у міжвоєнному Львові*, https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/woman-interwar-lviv [dostęp: 03.03.2021].

[19] А. Павлишин, *(Не)забуті імена літературного Львова. Галина Гурська*, https://www.youtube.com/watch?v=ImhCAALXhXY [dostęp: 03.03.2021].

[20] H. Górska, *O księciu Gotfrydzie*, *rycerzu Gwiazdy Wigilijnej*, Lwów 1930, s. 5.

[21] I. Skowronkówna, *Kwiat ametystu wg Haliny Górskiej, Baśń o księciu Gotfrydzie*, Poznań 1948.

старшого віку. Цей роман авторка читала на радіостанції у Львові. У творі письменниця описує діяльність клубу дітей з Варшавського Повісля. Повість складається зі спогадів авторки, що становить щоденник з детальним описом умов життя дітей в одній зі столичних світлиць для дітей[22]. Деякі хлопці організували Орден блакитних лицарів разом із студенткою-волонтеркою Кшисею, яка співпрацювала з денною кімнатою. Кшися була обрана великим магістром ордену і виступає у творі як оповідач.

Соціальна чутливість та етнічна толерантність – ці цінності Г. Гурська пропагувала у свої працях. У 1934 р. письменниця презентувала книгу *Хлопці з вулиць міста* (*Chłopcy z ulic miasta*)[23]. У романі зображено долю та поведінку безпритульних львівських хлопців, переважно газетярів. К. Кирилюк так пояснював зацікавлення письменниці темою дітей: „З плином часу Галина дедалі більше усвідомлювала, що лінійована нею благодійна акція не залатає суспільної кривди, не залікує ран. Господарча криза не тільки не закінчиться, але поглиблюється. Безробітні залишаться безробітними, голодні не стануть ситими, голі не будуть одягнені. Галина воює з дедалі більшими проблемами. Не може змиритися з кривдою живої людини, шукає розв'язання. Особливо її хвилює доля дітей. У будинках робітників бідність, безробіття або хвороба, безробіття або хвороба – тому діти йдуть на вулиці, аби знайти можливість заробити хоча б на кусень хліба. Найлегший спосіб – це продаж газет. Отже, „Блакитні" винаймають кімнату для газетярів. Взимку у ній тепло, можна зігрітися, можна щось з'їсти, а навіть потеревенити. Там збираються хлопці. І вони – головні герої цієї книги"[24].

Головні герої Г. Гурської – це хлопці, які самостійно заробляють на життя, продаючи газети, миючи лавки на базарі чи навіть жебракуючи. У кожного з них – своя доля, когось вигнали з дому, хтось

[22] H. Górska, *Nad czarną wodą*, Warszawa 1985, s. 125–127.
[23] H. Górska, *Chłopcy z ulic miasta*, Warszawa 1934, s. 5.
[24] Ibidem, s. 7.

опікується паралізованою матір'ю, у когось пиячить вітчим, але їх багато і всі вони – поляки, українці, євреї чи німці, зустрічаються у світлиці[25].

Письменниця пише, що якщо подивитися на життя цих дітей з певного дистансу, то їх робота може навіть видатися веселою: „Біжить з пачкою і кричить, скільки душа забажає, а дорогою зачепить когось веселим чи зухвалим жартом, сповзає по замерзлому жолобу, вскочить до трамвая або причепиться до карети. Але насправді цей «веселий газетяр» не такий вже і веселий. Бо пачка газет, яку він несе у руці, така очевидно легка, ляже нестерпним тягарем, якщо лишиться непроданою. Його прилий крик, стає воланням розпачу і пізньої ночі, коли на вулиці тільки-но з'являються нечисленні перехожі, змерзлий, смертельно стомлений він затягує: «Вечірній Експрес!»"[26].

Чергова праця письменниці психологічний та моральний роман *Друга брама* (*Druga brama*), опублікована в 1935 р., транслює ідею, що між заможними та бідними існує непереможна прірва, яку неможливо зруйнувати нічим, навіть найщирішими почуттями. Головними героями твору є дві дівчини, подруги, які живуть в одному будинку в Лешно у Варшаві. Письменниця, хоч і показує дружбу між дівчиною із заможної родини Кшисею та Аделою з бідної, однак, стверджує, що вона неминуче приречена на поразку, яка кине похмуру тінь на дитинство чуйної Кшисі. Роман характеризується психологічною глибиною. Цей твір Г. Гурської вражає прекрасними знаннями психіки дитини[27]. Авторка посилається на соціалістичні та незалежницькі ідеї, популяризовані Польською соціалістичною партією, що втілено в образі старшого колеги Адели, робітника Фелека, заарештованого царською поліцією та відправленого до Сибіру.

[25] Ibidem, s. 19.
[26] Ibidem, s. 15.
[27] Tatomir, *Halina Górska…,* , s. 223.

Книга отримала схвальні відгуки. Зокрема, в одній із рецензій зазначалося, що книга є цікавою та повчальною, а її авторка має гарні знання з психології дитини, знання які мають педагоги, які одночасно поетами, бо без відчуття дивної таємниці життя не можливо наблизитися до дитини[28].

Оповідання *Баракські культури* також характеризує точність спостережень та запал особистої пристрасті, що характерно для автора. Як і в інших її книгах, соціальний протест не є декларативним доповненням до роману, але органічним чином випливає із самої побудови долі героїв роману, їх досвіду та розвитку їх соціальної свідомості. Незакінчена третя частина циклу стала останньою літературною роботою авторки[29].

Прикметною рисою творів письменниці було й те, що попри те, що вона описала та протиставляла два різні світи: заможних і бідних, вихованців та опікунів, однак вона не висловлювала свого особистого ставлення до героїв, не засуджувала і не виправдовувала нікого. Отже, читачеві ніби вивільняється простір для власного домислу та фантазії.

У дослідженнях з літератури для дітей та підлітків 1918–1939 рр. Г. Гурська з'являється поруч із Г. Богушевською та Г. Морцинеком як один із представників „прогресивного" лівого письменства[30]. Великою цінністю книг Г. Гурської є також сміливе викриття умов життя, віра в моральні цінності знедолених дітей. Г. Гурська була здатна яскраво продемонструвати це у своїй виховній роботі, в якій вона використовувала моделі Я. Корчака[31].

Г. Гурська, показала читачам соціальну чутливість та радикальні погляди на соціальні та політичні проблеми з релігійною духовністю. Формування толерантності до етнічних, релігійних та релігій-

---

[28] H. Górska, *Druga Brama*, Warszawa 1955, s. 247.

[29] Tatomir, *Halina Górska…,* s. 224.

[30] A. Fidowicz, *Bohater nieheteronormatywny w powieści Nad czarną wodą Haliny Górskiej, „*Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ" 2016, nr 15, s. 62.

[31] Tatomir, *Halina Górska…,* s. 223.

них меншин є однією з особливо важливих цілей її творчої діяльності, спрямованої на людей усіх вікових груп.

Як авторка дитячої літератури, вона популяризувала знання про культуру Середньовіччя, тобто частину світової історії. Твори Г. Гурської не тільки переносять читача в інший історичний період, але повертають сучасну аудиторію до чуйності ще й завдяки високій художній майстерності, що робить її праці цікавими для дітей, підлітків та дорослих. Праці письменниці презентують життя дітей міжвоєнного періоду, адресовані дітям та відіграють важливу роль у традиціях літератури для дітей та молоді міжвоєнного періоду, а тому заслуговують на перевидання та популяризацію[32].

3.

Постать Г. Гурської є наочним прикладом людини, яку викреслили з історії України, однак і постаті, яку сьогодні поступово починають пригадувати, а напрацювання транслювати по-новому. У Польщі після смерті письменниці, були опубліковані спогади про неї, її твори перевидавали, ставили п'єси за мотивами її творів[33]. Цікаво, що у 1960 р. у СРСР було видано книгу перекладів польських казок російською мовою, серед яких можна знайти три казки Г. Гурської[34].

Радянська тоталітарна система викреслила постать Г. Гурської зі списку тих, кого „необхідно" було пам'ятати, а твори читати. Ця риса радянської політики була підкреслена Р. Гораком у книзі про Ірину Вільде. Дослідник звернув увагу на те, що пропозиція вшановувати літераторів розстріляних німцями і загиблих в концтаборах, серед яких Г. Гурська, була відкинута. У такий спосіб,

[32] A. Uljasz, *Halina Górska (1898–1942). Pisarka warta przypomnienia, „Guliwer"* 2014, nr 2, s. 45.

[33] H. Boguszewska, *Wspomnienia o Halinie Górskiej*, Spółdzielnia Wydawnicza Książka, 1945.

[34] Г. Гурская, *Цветок папоротника*, Антология, 1960.

радянська влада викреслила з історії „невигідних" їй і польських, і єврейських літераторів[35]. Голова Товариства Я. Корчака у Канаді, яка присвятила свою статтю окремим деталям біографії Г. Гурської та її дочки, стверджувала, що вона була однією з ключових фігур львівського культурного життя, мала єврейське походження, а постать активістки була надто помітною, надто відвертою для нацистів[36].

Однак, у незалежній Україні інтерес до діяльності Г. Гурської все ж поступово прокидається. Прикметно, що ім'я громадської діячки і письменниці прозвучало цього року на лекції історика А. Павлишина у межах так званої Феміністичної весни, культурних та просвітницьких подій, приурочених до Міжнародного дня боротьби за права жінок і міжнародний мир[37].

Цікаво, що сучасна вулиця І. Багряного у Львові, з 1946 р. до 1992 р. мала назву Г. Гурської[38]. У 1994 р. в Одесі було видано переклад казки *Про королевича Готфріда, лицаря Різдвяної Зорі* російською мовою[39]. Водночас прикро, що перший переклад її казки *Про королевича Готфріда, лицаря Різдвяної Зорі* українською мовою у незалежній Україні з'явився лише у 2018 р.[40]. Український переклад казки відомої письменниці здійснив історик і громадський діяч А. Павлишин[41].

---

[35] О. Вітолін, *Радянська прелюдія до нацистського Голокосту*, https://zbruc.eu/node/104410 [dostęp: 20.07.2021].

[36] О.Р. Медведева-Нату, *Дороги, которые мы выбираем. К биографии Халины Гурской,* Язык, сознание, коммуникация, МАКС Пресс, 2017.

[37] А. Павлишин, *Галина Гурська: історія львівської письменниці та правозахисниці 30-х,* https://www.youtube.com/watch?v=uiuDCa0HeFg [dostęp 20.07.2021].

[38] Б. Мельник, *Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. XIII – XX століття*, Львів, Світ 2001, с. 7.

[39] Г. Гурская, *О принце Готфриде,рыцаре Рождественской звезды*, Два слона, Одеса 1994.

[40] Tatomir, *Halina Górska…,* s. 222.

[41] А. Павлишин, *Про королевича Готфріда, лицаря Різдвяної Зорі*, Знання, 2018.

Як зазначає А. Фідович, після 1989 р. творчість Г. Гурської набула іншого виміру та почала цікавити дослідників. А. Балух, наприклад, зарахувала письменницю до найвідоміших польських письменників-фантастів міжвоєнного періоду. Сучасні дослідники звертають увагу на проникливість письменниці, вміння розкривати внутрішній світ дитини[42].

Представлений огляд громадської діяльності та творів Г. Гурської щодо допомоги дітям та юнацтву демонструють, що книги письменниці залишаються актуальними до сьогодні, а особистість письменниці та громадської діячки потребує нашої пам'яті.

Bibliografia

Boguszewska H., *Wspomnienia o Halinie Górskiej*, Spółdzielnia Wydawnicza Książka, 1945.

Fidowicz A., *Bohater nieheteronormatywny w powieści Nad czarną wodą Haliny Górskiej, „*Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ" 2016, nr 15, s. 57–71.

Górska H., *Chłopcy z ulic miasta*, Warszawa 1934.

Górska H., *Nad czarną wodą*, Warszawa 1985.

Górska H., *Druga Brama*, Warszawa 1955.

Górska H., *O księciu Gotfrydzie*, *rycerzu Gwiazdy Wigilijnej*, Lwów 1930.

Rurawski J., *Halina Górska*, Warszawa 1968.

Skowronkówna I., *Kwiat ametystu wg Haliny Górskiej, Baśń o księciu Gotfrydzie*, Poznań 1948.

Tatomir A., *Halina Górska*, „Poradnik bibliotekarza" 1965, nr 7–8, s. 222–224.

Uljasz A., *Halina Górska (1898–1942). Pisarka warta przypomnienia, „Guliwer*" 2014, nr 2, s. 42–46.

Uljasz A., *O wrażliwość społeczną i tolerancję. Wartości wychowawcze w twórczości Haliny Górskiej*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2013, nr 1, s. 215–239.

Bartosevich O., *Žìnki u mìžvoênnomu L'vovì,* [Бартосевич О., *Жінки у міжвоєнному Львові*, https://lia.lvivcenter.org/uk/storymaps/woman-interwar-lviv [dostęp: 03.03.2021]]

[42] A. Uljasz, *O wrażliwość społeczną i tolerancję. Wartości wychowawcze w twórczości Haliny Górskiej*, „Przegląd Nauk Historycznych" 2013, nr 1, s. 234.

Vìtolìn O., *Radâns'kaprelûdìâ do nacists'kogo Golokostu* [Вітолін О., *Радянська прелюдія до нацистського Голокосту*, https://zbruc.eu/node/104410 [dostęp: 20.07.2021]].

Gurskaja G., *Cwietok paporotnika, Antołogija,* Czita 1960 [Гурская Г., *Цветок папоротника*, Антология, Чита 1960].

Gurskaja G., *O prince Gotfridie,Rycarie Rożdiestwienskoj zwiezdy, Dwa słona,* Odesa 1994 [Гурская Г., *О принце Готфриде,рыцаре Рождественской звезды*, Два слона, Одеса 1994].

Klûvak V., *Z Ìstorìïl'vìvs'kogo oblasnogo radìo ta radìožurnalìstiki u 20-h – 70-h rokah XX stolìttâ* (*za materìalami Deržavnogo arhìvu*, Tele- taradìožurnalìstika. Zbìrnik naukovih prac′, 2011, Vip. 10, s. 273-292 [Клювак В., *З історії Львівського обласного радіо та радіожурналістики у 20-х – 70-х роках XX століття (за матеріалами Державного архіву Львівської області)*, Теле- та радіожурналістика. Збірник наукових праць, 2011, Вип. 10, с. 273-292].

Miedwiediewva-Natu O.R., *Dorogi, kotoryje my wybirajem. K biografii Haliny Gurskoj,* Jazyk,soznanjie, kommunikacya, MAKS Press, 2017 [Медведева-Нату О. Р., *Дороги, которые мы выбираем. К биографии Халины Гурской,* Язык, сознание, коммуникация, МАКС Пресс, 2017].

Mel′nik B., *Dovìdnik perejmenuvan' vulic' ì ploŝ L'vova. HÌÌÌ – HH stolìttâ*, L′vìv, Svìt 2001 [Мельник Б., *Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. XIII–XX століття*, Львів, Світ 2001].

Pavlišin A., *(Ne)zabuty ìmiena lìtieraturnogo Lwowa. Galina Gurska,* [Павлишин А., *(Не)забуті імена літературного Львова. Галина Гурська*, https://www.youtube.com/watch?v=ImhCAALXhXY [dostęp: 03.03.2021]].

Pavlišin A., *Pro koroleviča Gotfrìda, licarâ Rìzdvânoï Zorì,* Kïïv 2018 [Павлишин А., *Про королевича Готфріда, лицаря Різдвяної Зорі*, Київ 2018].

Pawliszyin A., *Galina Gurs'ka: ìstorìâ l'vìvs'koï pis'mennicì ta pravozahisnicì 30-h,* [Павлишин А., *Галина Гурська: історія львівської письменниці та правозахисниці 30-х,* https://www.youtube.com/watch?v=uiuDCa0HeFg [dostęp 20.07.2021]].

Halyna Hurska: (un)forgotten figure of literary Lviv

In the article, the author tries to present the figure of an outstanding activist Halina Hurska through her efforts and social initiatives for children. Halina Hurska is a little-known and underappreciated figure in the history of Ukraine and Poland. Born in Warsaw, she was educated in Brussels, settled in Lviv, undertaking various social and charity initiatives.

The activist was often referred to as J. Korczak from Lviv. Works written by Halina Górska: „About Prince Gottfried, Knight of Christmas Eve", „Over the Black Water", „Boys from the City Streets", „Second Gate", „Blind Tracks", in which the writer described the problems of children and the world of their lives, were often published in Poland.

Over the years, the figure of Halina Górska has been forgotten and underestimated in Ukraine. However, her social activity is currently being investigated and the works are translated into Ukrainian

K e y w o r d s : Halina Hurska, Lviv, children, social activity, Przedmieście

RECENZJE

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2021.pp.257-264

Przegląd Środkowo-Wschodni, 6, 2021
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20210613

Data przesłania: 01.08.2021
Data akceptacji: 05.09.2021

Inesa Szulska
Uniwersytet Warszawski
iszulska@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-3355-4419

Jolita Linkevičiūtė-Rimavičienė, *Kilmės įrašas. Komunikacija ir kultūrų hibridizacija Lietuvoje*, Vilniaus Gedimino Technikos Universiteto leidykla TECHNIKA**, Vilnius 2019,** 283 stron

Omówienie studium Jolity Linkevičiūtė-Rimavičienė *Kilmės įrašas. Komunikacija ir kultūrų hibridizacija Lietuvoje* [Zapis pochodzenia. Komunikacja i hybrydyzacja kultur na Litwie] pragnę zacząć od krótkiej prezentacji sylwetki autorki. Jest absolwentką dziennikarstwa Uniwersytetu Wileńskiego, autorką rozprawy doktorskiej „Kultūrinės tapatybės konstravimas programiniuose lietuvių periodinės spaudos tekstuose" [Konstruowanie kulturowej tożsamości w programowych tekstach litewskiej prasy periodycznej], poświęconej walorom komunikacyjnym manifestów prasowych wydawanych od czasów „Aušry" do Litewskiego Ruchu na rzecz Przebudowy Sąjūdis. Od początku kariery naukowej obszar zainteresowań naukowych Linkevičiūtė-Rimavičienė był zorientowany interdyscyplinarnie: współtworzą go historia kultury, historia kształtowania mentalności i strategie komunikacji temu służące, historia idei i ich reprezentacja w sztuce. Z narzędzi badawczych, które sobie szczególnie ceni wilnianka, wymienić należy semiotykę narracji A. J. Greimasa, hermeneutykę i współczesny dyskurs postkolonialny.

Recenzowane studium składa się z wprowadzenia, dwóch części zasadniczego wywodu (liczących ok. 100 stron każda), epilogu, bibliografii, streszczenia w języku angielskim, wykazu haseł osobowych

i aneksu. Ze względu na eklektyczny charakter całości (zarówno narzędzi, jak i podmiotów poddanych obserwacji) badaczka zasadnie zastosowała podział na podrozdziały, co znacząco ułatwia orientację w meandrującym toku wypowiedzi.

Pierwsza część monografii Linkevičiūtė-Rimavičienė została poświęcona charakterystyce wyboru narzędzi analityczno-badawczych. Pod zbiorczym tytułem *Kilmės įrašas* (dosłownie „zapis pochodzenia", a może trafniej „kod/genotyp pochodzenia") kryją się intrygująco zatytułowane cząstki: *Kodėl – semiotika?* [Dlaczego – semiotyka?], *Diskurso aistros* [Żądze dyskursu], *Diskurso slėpiniai* [Zagadki dyskursu], *Mitologijos problema* [Problem mitologii], *Metaforos gundymas* [Pokusa metafory], *Pradžios mito labirintai* [Labirynty mitu początku], *Kultūriniai kontekstai* [Konteksty kulturowe], *Sunykusios lietuvių civilizacijos pėdsakai Abiejų Tautų Respublikos dirvoje* [Ślady degradującej litewskiej cywilizacji na gruncie Rzeczpospolitej Obojga Narodów], *Kokia civilizacija? Kokia kultūra?* [Jaka cywilizacja? Jaka kultura?], *Civilizuotumą pakeičiantis apšviestumas* [Oświecenie zastępujące ucywilizowanie]. Znajdziemy tu szczegółową prezentację założeń semiotyki narracji A.J. Greimasa, w tym narzędzi, których funkcjonalność została wyzyskana w części 2 podczas oryginalnego badania metadyskursu, czyli ewoluującej poprzez stulecia litewskiej narracji historycznej i tożsamościowej, za której kulminację uważa autorka poglądy głoszone na łamach periodyku „Aušra" (1883–1886)[1]. Ponadto warsztat badaczki

[1] Co prawda, na gruncie polskiej humanistyki od lat prezentowane są ogólne założenia gramatyki narracyjnej A.J. Greimasa, natomiast sporadycznie napotkać można oryginalniejsze próby wykorzystania tej metodologii. Dotychczas, poza przekładami wybranych dzieł Greimasa na język polski ukazało się kilka osobnych artykułów poświęconych omówieniu poglądów semiotyka – por. K. Rosner, *A.J. Greimasa semiotyka narracji*, „Pamiętnik Literacki" 1976, z. 67/2, s. 341–352 (tu jako potencjalny obszar wyzyskania metodologii wskazane zostały, obok tekstów narracyjnych, takich jak bajki, mity, opowieści, pisane teksty słowne, dzieła malarskie, zaś jako obszar interdyscyplinarnych badań literaturoznawstwo, sztuka, folklorystyka i badania nad mitami). Z kolei art. M. Nowotnej-Szybistowej (*Greimas*, „Teksty Drugie" 1994, nr 1, s. 149–159) ma charakter biograficznego omówienia. Z prac now-

wsparty został wyborem metod i narzędzi z różnych obszarów humanistyki: antropologii kultury, psychoanalizy, dekonstrukcji, socjologii, badań postkolonialnych (m.in. J. Fontanille'a, J. Łotmana, J. Derridy, Z. Freuda, C. Junga, M. Eliadego, R. Barthes'a, T. Snydera, V. Proppa, O. Haleckiego, E. Fromma, P. Ricoeura, E. Landowskiego, H. Bhabhy). Zakresy narzędzi semiotyki, komunikacji społecznej, antropologii i elementów filozoficznego dyskursu często zaziębiają się ze sobą, tworząc ramy ich zastosowania w odniesieniu do dobrze znanych, wręcz fundamentalnych tekstów tożsamościowych wspólnego niegdyś państwa polsko-litewskiego. Tak sprofilowany ogląd skutkuje nowym, niejednokrotnie zaskakującym świeżością spojrzeniem na spuściznę ideowo-kulturową Rzeczpospolitej Obojga Narodów. Co ważne, już w części 1 zostały zamieszczone próbki analizy analitycznej, dotyczące m.in. mitu o Sowjuszu i o założeniu Wilna, kontekstów znaczeniowych bajek litewskich. Za każdym razem, gdy Linkevičiūtė-Rimavičienė przygląda się strategiom narracyjnym budującym litewską świadomość narodową, mocno dochodzącą do głosu w periodykach doby odrodzenia, padają nieoczywiste, śmiałe pytania o trudne, przemilczane bądź wręcz wstydliwe, zapożyczone bądź skrzętnie zmanipulowane elementy etnicznej tożsamości. Ramy chronologiczne oglądu (choć czasami autorka pozwala sobie na znaczne przeskoki myślowe, niekiedy o kilka stuleci) są nakreślone z rozmachem – od mitycznych początków Litwy po kolejne unie polsko-litewskie (z wyjątkiem pominiętej tzw. unii mielnickiej z roku 1501), poprzez umowę kiejdańską J. Radziwiłła z Karolem X Gustawem o zerwaniu unii z Koroną Polską, po Konstytucję 3 Maja, kulisy Targowicy, modernizację mentalności litewskiej w XIX w., mię-

---

szych wymienić należy *Semiotyczne olśnienia. Szkice o teorii A. J. Greimasa*, red. A. Grzegorczyk, Poznań 1997; artykuły P. Szkudlarek, *Kryzys semiotyki strukturalistycznej i próby jego przezwyciężenia w późnych koncepcjach A.-J. Greimasa i U. Eco*, „Idea" 2006, nr 18, s. 133–142 i A. Derkowskiej *Metoda strukturalna (model aktancyjny) Algirdasa Juliena Greimasa w analizie dzieła operowego na przykładzie „Raju utracongo" Krzysztofa Pendereckiego*, [w:] *Kurs na Ferdinanda de Saussure'a*, red. nauk. A. Grzegorczyk, A. Kaczmarek, K. Machtyl, Poznań 2017, s. 349–363.

dzywojnie aż po konsekwencje manipulacji wartościami narodowymi w dobie sowietyzacji Litwy. Niestety, nie zawsze uwaga badaczki w dostatecznym stopniu koncentruje się na konkretnych ideach, kontekstach, wartościach danej epoki, miejscami rażą kilkustronicowe przytoczenia sądów wybranego badacza (np. omówienie ideologii doby renesansu i baroku podane za D. Kuolysem[2]).

Z kolei część 2 tworzą podrozdziały: *Tikrinis vardas* [Nazwa własna], *Tradicijos atkaklumas* [Zaciekłość tradycji], *Maištas prieš laiką*. *Atsinaujinimo procedūros* [Bunt przeciwko czasowi. Procedury odnowy], *Teksto lemtis: Meistravimo silpnybė* [Los tekstu: Słabość Mistrzostwa], *Trapi vieta – diskursas* [Wrażliwe miejsce – dyskurs], *Įsižeidimų našta Liubline* [Ciężar obrazy w Lublinie], *Rašto prievarta, verčių pakeitimas objektais* [Przemoc pisma, zamiana wartości w obiekty], *Verčių perdavimo operacija* [Operacja przekazania wartości], *Pilietinės laisvės akmuo bendros Tėvynės vientisume* [Kamień wolności obywatelskiej na łonie wspólnej Ojczyzny], *Maloningas Apvaizdos kvapsnis, silpnumo akimirka: Hamaritia: pasivaikščiojimas tamsoje* [*Woń Miłościwego Objawienia, chwila słabości: Hamartia: spacer w ciemności*], *Moralinė tapatybė žaismo išvakarėse* [Tożsamość moralna u progu gry], *Pamainomumo geismas* [Pragnienie zastępowania], *Stimulo ir struktūros alkis* [Głód bodźca i struktury], *Prigimtinis įstatymas, įrašytas į širdį* [Wrodzony dogmat, wyryty w sercu], *Paslaptingas maskavimas* [Tajemnicze maskowanie]. Podstawę materiałową analizy stanowią teksty o charakterze politycznym, prawniczym i historycznym, ważne dla kształtowania się zrębów tożsamości państwowej i kulturowej mieszkańców WKL (w szczególności ziemiaństwa): trzy redakcje *Statutów Litewskich*, traktat M. Litwina *Dem oribus tartarorum, lituanorum et moschorum*, memoriał A. Gasztołda do królowej Bony Sforzy, A. Rotundusa *Rozmowa Polaka z Litwinem*, S. Dowgirda *Genealogia Albo Krotkie opi-*

[2] Istnieją już zdecydowanie nowsze badania, będące wynikiem prac międzynarodowego zespołu badaczy, zebrane w monografii zbiorowej *Senosios Lietuvos literatūra 1253–1795*, oprac. S. Narbutas, Vilnius 2011.

sanie Wielkich Książąt Litewskich y ich wielkich a mężnych spraw woiennych, W. Wijuka Kojałowicza *Historiae Lituanae*, *Ustawa Rządowa z dn. 3 maja*, Sz. Konarskiego *O obowiązkach polaka* [*sic*!], odezwa powstańcza z roku 1863 M. Akielewicza, dajny kontestujące ten zryw, materiały carskiej komisji śledczej z procesu Z. Sierakowskiego, *Priekalba* [Przedmowa] J. Basanavičiusa do pierwszego numeru „Aušry". Linkevičiūtė-Rimavičienė, uważnie przygląda się ich migotliwym sensom i kontekstom narracji (powstałym na styku języków i tradycji kręgu starobiałoruskiego, łacińskiego i polskiego), gdzie można wytropić ów niejednoznaczny co do swej treści fenomen „kultury i języka litewskiego". Jak dowodzi autorka, mechanizm konstruowania rodzimego mitu politycznego i ideologii narodowej (szczególnie składniki niejednoznaczne, wtórne, poddane obróbce) można prześledzić poprzez badanie dyskursu, strategii komunikacji, niuansów werbalnych zawartych w tekstach, mających szczególną kreacyjną moc. Badaczka docieka, jak w perspektywie stuleci „wielka litewska narracja o sobie" meandruje, przekształca, reaguje na kolejne wyzwania dziejowe, integruje wartości zastane, a czasami ulega manipulacjom silniejszych. Mamy więc do czynienia z ciekawie zaaranżowanym rozpoznaniem kulturotwórczej (ze szczególnym naciskiem na wartości ideowe) roli szlachty, wchodzącej w wieku XIX w interakcje z emancypującym się chłopstwem i inteligencją (drugi plan tego procesu stanowi wskazanie udziału kolonizatorów, w szczególności Rosji, której działania rozpatrywane są od doby rozbiorów po konsekwencje paktu Ribbentrop-Mołotow i okres Litwy Sowieckiej).

Dość zaskakującym autorskim posunięciem (choć zastosowanym świadomie) jest dołączenie *Epilogu*, gdzie zamiast wniosków otrzymujemy współczesną, ocierającą się o początek XXI wieku reportażową historię odzyskania rodowego gniazda przez potomka Platerów Dominika jako ilustrację trwałości zasady *noblesse oblige*, pielęgnowanej na przekór implementowanej przez dziesięciolecia sowieckiej ideologii.

Czas na uwagę natury ogólniejszej. Otóż od kilku lat w Polsce wobec środowiska akademickiego płyną apele o zintensyfikowanie badań in-

terdyscyplinarnych, mających dać nowy impuls do rozwoju poszczególnych dyscyplin naukowych. Recenzowana monografia zarówno dobitnie dowodzi jawnych korzyści takiego postępowania, jak też uzmysławia skalę wyzwań czekających na badacza. Atuty zostały wymienione wyżej, z kolei mankamentami są niekiedy dysproporcje w podziale materiału i dominacja jednej, „ulubionej" metodologii, drobne nieścisłości (będące wynikiem łączenia wiedzy z różnych obszarów), dążenie do generalizacji, które skutkuje pominięciem istotnych zjawisk przejściowych (uwaga dotyczy m.in. bilingwalnego ruchu kulturalnego Żmudzinów w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. czy udziału opiniotwórczych w epoce historyków Litwy J.I. Kraszewskiego i M. Balińskiego). Jeśli chodzi z kolei o zaplecze badawcze, postulowałabym uwzględnienie we fragmentach wywodu poświęconego kontekstowi zrywu 1863 r. najnowszych litewskich badań nad pamięcią zbiorową[3], podobnie w przypadku samej kategorii „pamięć zbiorowa" funkcjonalniejsza dla rozważań autorki wydaje się typologia J. Assmanna i M. Halbwachsa (s. 93). Z obszaru literatury zasadnie przywołany zostaje A. Mickiewicz jako ikona mentalności zbiorowej swoich czasów, w tym jednak przypadku przydałoby się gruntowniejsze osadzenie w badaniach (poza studium V. Kubiliusa mamy dostępne prace J. Riškusa i A. Kalėdy). Gwoli ścisłości wypada również dodać, iż o bliskości języka litewskiego i sanskrytu na długo przed J. Basanavičiusem pisali R.K. Rask, Fr. Bopp i A. Schleicher, o pozycji litewszczyzny w czasach WKL istnieją prace polskie[4], a weryfikatorem sądu o rzekomym litewskim barbarzyństwie po wielekroć bywał Kraszewski[5]. Spoglądając z szerszej perspektywy na tzw. punkty „orientacyjne" studium, za taki uznaje autorka datę uka-

[3] *1863–1864 m. sukilimas. Istorija ir atmintis*, oprac. Z. Medišauskienė, D. Staliūnas, Vilnius 2016.

[4] B. Walczak, *Język litewski w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Scripta Eophilologica Posnaniensia" 2018, t. XVIII, s. 231–237.

[5] Por. T. Bujnicki, *Litewscy „barbarzyńcy" w powieściach historycznych Kraszewskiego*, [w:] *Europejskość i rodzimość. Horyzonty twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Poznań 2006, s. 23-50; I. Szulska, *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Warszawa 2011.

zania się „Aušry" (1883) i dokładnie przygląda się paradoksom, kontekstom i efektom procesu samoidentyfikacji Litwinów zainicjowanego na łamach periodyku, co zresztą brzmi przekonująco, natomiast nie ulega wątpliwości, że dalszą pracę (w bardziej racjonalnym, pozytywistycznym wydaniu) wykonało grono „Varpasa" (1886–1905) i innych publicystów pism litewskich o nader spolaryzowanej orientacji polityczno-ideologicznej po roku 1905.

Jeszcze słówko o stylu litewskiej badaczki. Czytelnik może być nieco zdezorientowany feerią terminów i perspektyw analitycznych, jednak w osobie autorki zyskuje przewodniczkę obdarzoną niewątpliwym zacięciem polemicznym. Jakże wiele w tym tekście, niekiedy brzmiącym eseistycznie czy publicystycznie, odniesień do wędrówki i niespodzianek, które jej towarzyszą! Na pewno przed nami intelektualna przygoda, gdzie czasami wcale nie chodzi o dotarcie do ostatecznej konkluzji, tylko o sformułowanie ciekawych, niewygodnych, wręcz zaskakujących pytań do tekstów, składających się na litewski metadyskurs historyczny i tożsamościowy, choć kanonicznych, to, jak widać, wciąż poddających się nowym interpretacjom. Wybrane, wtrącone niejako mimochodem, kwestie powinny pozostać z czytelnikiem na dłużej, np. jaki faktycznie wpływ ma zjawisko zacierania wspólnoty polsko-litewskich doświadczeń, wzmacniające niezbicie proces hybrydyzacji kultur w dobie dzisiejszej Litwy?

Recenzowaną pracę zamyka bibliografia, streszczenie w języku angielskim i wykaz haseł osobowych. Dołączono też aneks, zawierający kopie archiwaliów z zasobów archiwów wileńskich (m.in. okładkę pierwszego numeru „Auszry" i *Priekalba* [Przedmowa] J. Basanavičiusa; okładki dwóch wydań *Kroniki* M. Stryjkowskiego; okładkę *Historiae Lituanae* W. Wijuk Kojałowicza i autorską dedykację K.L. Sapiedze; faksimile *Ustawy Rządowej* (*Konstytucji 3 maja*); kopię *Zaręczenia wzajemnego Oboyga Narodów*; fragment studium *Szymon Konarski* (*O obowiązkach polaka* [sic!]); okładkę publikacji *Сигизмунд Сераковскій и его казнь, с предшествовавшими польскими манифестаціями в Вильне в 1861-1863 годах*; list pasterski

biskupa M. Wołonczewskiego z roku 1863, nawołujący powstańców do złożenia broni.

Po ukazaniu się studium Jolity Linkevičiūtė-Rimavičienė na lokalnym rynku wydawniczym zostało ono zaprezentowane szerszej publiczności w Wilnie, Kownie i Ambasadzie Republiki Litewskiej w Warszawie. Na pewno ze względu na oryginalnie ujętą problematykę powinna zainteresować badaczy różnych dyscyplin naukowych także nad Wisłą i doczekać się przekładu na język polski[6]. Dopiero wówczas zrodzi się szansa na nawiązanie konstruktywnego dialogu i refleksji nad jej przesłaniem w szerszym gronie spadkobierców wspólnej spuścizny dziejowej „spod znaku Orła".

[6] Dotychczas w Polsce ukazał się tylko fragment tej pracy, zob. J. Linkevičiūtė-Rimavičienė, *Sunykusios lietuvių civilizacijos pėdsakai Abiejų Tautų Respublikos dirvoje*, „Prace Bałtystyczne. Język – Literatura – Kultura", red. N. Birgiel i D. Roszko, t. 7, Warszawa 2018 (w języku litewskim).

Noty o Autorach

Oksana Alioshyna – historyk, doktor. Pracuje w Katedrze Kulturologii i Filozofii Uniwersytetu Narodowego „Akademia Ostrogska". Zainteresowania badawcze: historia kultury ukraińskiej, historia religijna Ukrainy, filozofia.

Valiantsina Astroha – doktor, historyk. Pracuje w Białoruskim Państwowym Uniwersytecie Technologicznym w Mińsku. Zainteresowania badawcze: system oświaty na ziemiach Białorusi w XIX wieku, polityka caratu wobec Białorusi.

Maxim Karaliou – doktor, historyk. Pracował na Witebskim Uniwersytecie Państwowym im. Piotra Maszerowa. Obecnie przebywa w Polsce jako stypendysta. Bada dzieje mniejszości narodowych na Białorusi Sowieckiej w okresie międzywojennym ze szczególnym uwzględnieniem Łotyszy i Polaków.

Daria Korotkova – doktor, historyk. Pracuje w Instytucie Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk. Zainteresowania badawcze: stosunki polsko-sowieckie w latach 1918–1921, białoruski ruch niepodległościowy w okresie międzywojennym.

Pavel Kotau – magister, historyk. Pracuje w Katedrze Historii na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu. Zainteresowania badawcze: historia religijna na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, stosunki międzywyznaniowe na Białorusi w Średniowieczu.

Anna Kotichenko – absolwentka Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania naukowe: historia Europy Środkowo-Wschodniej, polityka społeczna, historia dzieciństwa i pracy socjalnej.

Andrei Mastyka – magister, historyk. Doktorant w Katedrze Dziedzictwa Historycznego i Kulturowego Republikańskiego Instytutu Szkolnictwa Wyższego (Mińsk). Zainteresowania badawcze: białoruski ruch studencki w Polsce, polityka narodowościowa II Rzeczypospolitej.

Dyana Radulevich – magister, historyk. Absolwentka Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego. Zainteresowania naukowe: utworzenie i działalność Białoruskiego Towarzystwa Kontaktów Kultu-

rowych z Zagranicą. Bada również historię stosunków polsko-białoruskich oraz powstanie i rozwój ruch socjaldemokratycznego w Białorusi.

Natalia Slizh – doktor, historyk. Pracowała na Grodzieńskim Uniwersytecie Państwowym im. Janki Kupały. Obecnie badaczka niezależna. Zainteresowania badawcze: historia ślubu i rodziny szlacheckiej, dzieje Grodna w XVI—XVII w., teoria genderowa w badaniach historycznych.

Siarhey Shabeltsau – doktor, historyk. Pracuje na Europejskim Uniwersytecie Humanistycznym w Wilnie. Zainteresowania badawcze: dzieje diaspory białoruskiej w Ameryce Południowej w XX w.

Zachar Shybeka – historyk, profesor na Uniwersytecie w Tel Awiwie. Zainteresowania badawcze: historia Białorusi ze szczególnym uwzględnieniem kultury, architektury i procesów narodowotwórczych w XIX i XX w.

Inesa Szulska – dr hab., adiunkt w Zakładzie Bałtystyki Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Stypendystka Rządu RP (1997–2002), autorka studium *Litwa Józefa Ignacego Kraszewskiego* (Nagroda Prezesa Rady Ministrów RP, 2010) i kilkudziesięciu artykułów naukowych opublikowanych w Polsce i na Litwie. Obszar zainteresowań naukowych: historia literatury polskiej i litewskiej XIX w. – początku XX, badania komparatystyczne polsko-litewskich związków literackich i kulturalnych.

Joanna Wasiluk – doktor, językoznawca. Pracuje jako adiunkt w Katedrze Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: leksykologia i semantyka oraz dyskurs rosyjskich mediów. W swoich publikacjach koncentruje się głównie na metodach opisu znaczenia wyrazu, tendencjach rozwoju współczesnego języka rosyjskich mediów i pragmatyce dyskursu.

Projekt okładki:
Paweł Patelski

Ilustracja na okładce:
autor nieznany, miniatura z ewangeliarza Ottona III, ok. 1000 r.

Realizacja wydawnicza:
Akant Alina Wiszenko-Zabrowarny (akant@home.pl)

Korekta i redakcja tekstów w językach białoruskim, rosyjskim i ukraińskim:
Jerzy Grzybowski, Elena Janchuk, Rostysław Kramar

Korekta i redakcja tekstów w języku polskim:
Elżbieta Morawska, Monika Grącka

Wydawca:
Uniwersytet Warszawski,
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej,
ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa

© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors, 2021

ISSN 2543-618X

Adres redakcji:
Uniwersytet Warszawski,
Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej,
ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa
psw@uw.edu.pl
www.psw.uw.edu.pl

Wszystkie artykuły są recenzowane
Wersja pierwotna czasopisma: papierowa
Nakład: 105 egz.

Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej istnieje na Uniwersytecie Warszawskim od 2001 roku. Jednostka powstała z myślą o prowadzeniu badań nad regionem Europy Środkowo-Wschodniej, obejmującym takie kraje jak: Polska, Białoruś, Czechy, Litwa, Niemcy i Austria, Rosja, Słowacja, Ukraina. Katedra posiada również własną koncepcję studiów na kierunku „Kulturoznawstwo Europy Środkowo-Wschodniej", mającą zapewnić studentom gruntowną i wszechstronną wiedzę w zakresie języków, historii, kultury i sztuki danego regionu. Misją Katedry jest dążenie do coraz pełniejszego i prawdziwszego rozumienia sytuacji interkulturowej w regionie w ujęciu historycznym i współczesnym.

Więcej informacji na stronie: **www.ksi.uw.edu.pl**

ISSN 2543-618X
9 770025 436184